

MILITAIRE SPECTATOR

STRATEGISCH LEIDERSCHAP IN EEN ADAPTIEVE KRIJGSMACHT

- Interview met Max Wolff
- Governing ethical and effective behaviour of intelligent systems
- Nederlandse theorieën over luchtlandingseenheden voor WO2

MILITAIRE SPECTATOR

Vooruitblik

In *Militaire Spectator* 7/8-2019 verschijnt onder meer: 'With Blackest Intention? Examining Allegations of Russian Weaponized Migration Against the EU' van Hans Schoemaker MA.

By February 2016, the EU had been trying for months to cope with an increasingly desperate refugee crisis stemming from the civil war in Syria, raging since March 2011. Nerves in Brussels and the national capitals of the EU countries were stretched, and it was felt that there would be a renewed upsurge in the refugee flows as soon as weather improved in Spring. Stories about migrants crossing from Russia into Finland and Norway in 2015 and

FOTO VAN SARHAD AL-SAFI

early 2016 further fuelled the sense of a deliberate strategy. Many feel that the refugee crisis may have weighed heavily on public opinion in the U.K. in the run-up to the Brexit referendum.

In order to explore the allegations against Moscow, it is necessary to analyse what Russia did in support of the Assad regime in Syria. Did Russia's actions indeed worsen the migrant crisis in the EU?

MEDEDELING KVBK

Battlefield tour Ieper 20 en 21 september

De jaarlijkse battlefield tour van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap vindt plaats op vrijdag 20 en zaterdag 21 september 2019. Thema is 'de strijd rond Ieper in de Eerste Wereldoorlog'.

Het West-Vlaamse Ieper lag bijna de hele Eerste Wereldoorlog in het brandpunt van de strijd aan het westelijk front.

Inleider bij deze battlefield tour is luitenant-kolonel b.d. drs. Wouter Hagemeijer. Op het programma staan diverse interessante locaties te velde, evenals de Duitse en Britse begraafplaatsen in Langemark

FOTO: BEELDBANK NIMH

en Passendale (Tyne Cot), een stadswandeling door Ieper en het bijwonen van de dagelijkse Last Post-ceremonie bij de Menenpoort.

Het vertrek is op vrijdag 20 september 08.30 uur vanuit Breda, waar de bus zaterdag 21 september om 17.30 uur weer terug is. De overnachting is in een hotel in Ieper.

De kosten voor leden zijn 50 euro, voor niet-leden 75 euro. De avondmaaltijd in Ieper op vrijdag is op eigen gelegenheid en kosten.

Aanmelden voor deelname kan door het bedrag over te maken op bankrekeningnummer NL73INGB0000078828 ten name van KVBK, onder vermelding van naam of namen van de deelnemer(s) en een e-mailadres.

Alle deelnemers krijgen medio augustus een bevestigingsbrief of e-mail toegezonden met meer details. Bij overtekening van het maximum aantal deelnemers hebben leden van de KVBK voorrang op niet-leden.

MILITAIRE SPECTATOR

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
info@kvbk.nl
www.facebook.com/kvbknederland
twitter: @kvbk1

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R.P.G. Verheijen MA
secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Sectie MOW
Ledenadministratie KVVK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol drs. A.J.H. Bouwmeester
dr. A. ten Cate
dr. A. Claver
drs. P. Donker
bgen prof. dr. mr. P.A.L. Duchaine
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol ir. M.P. Groeneveld
kap (R) L.J. Leeuwenburg-De Jong MA
(e-outreach)
Ikol mr. drs. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark KMar
kol Marns dr.drs. A.J.E. Wagemaker MA
kltz drs. H. Warnar
maj KLu Y.Q. Wingelaar-Jagt, MD

BUREAU REDACTIE

drs. A. Hoets
mw. drs. A. Kool
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
T 070 – 316 51 20 of
070 – 316 51 95
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
De Militaire Spectator is aangesloten bij
de European Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 25,00
studenten € 17,50
buitenland € 30,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Bariet Ten Brink
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Oefening tijdens de opleiding
Maritime Interdiction Operations in Den
Helder, 2016

Foto: MCD, John van Helvert

284 Nederlandse theorieën over luchtlandingseenheden voor WO2

R.L. van den Akerboom

In de jaren 1930 experimenteerden meerdere landen met het luchtlandingswapen en in Nederland discussieerden militaire auteurs wat de consequenties zouden kunnen zijn voor de Vesting Holland.

296 Interview met Max Wolff

P.E. van Loo

Max Wolff, een van de weinige nog levende veteranen van de Irenebrigade, maakte als tolk deel uit van de geallieerde legers die Frankrijk, België en Nederland bevrijdden en werd onderscheiden met de Franse Légion d'Honneur.

302 Governing ethical and effective behaviour of intelligent systems

P.J.M. Elands, A.G. Huizing, L.J.H.M. Kester, M.M.M. Peeters en S. Oggero

A new framework for meaningful human control of autonomous systems will make it possible to exploit the benefits of intelligent systems for military operations, while ensuring ethical behaviour and effective, safe and responsible operations.

314 Strategisch leiderschap in een adaptieve krijgsmacht

M.W. van Eetveldt en P.H.J. Olsthoorn

De ambitie van de krijgsmacht om robuust én wendbaar te zijn vraagt om een bredere blik op strategisch leiderschap, dat een collectief vermogen van de organisatie moet worden in plaats van een individuele kwaliteit van mensen in leidinggevende posities.

En verder:

Editoriaal	282
Tegenwicht	326
Gastcolumn	328
Meningen van anderen	330
Boeken	338
RetroSpectator	342
Andere ogen	344

75 jaar bevrijding

Een paar weken voor de 70e verjaardag van D-Day in 2014 was voormalig geheim agent en drager van de Bronzen Leeuw Maarten Cieremans eregast bij de presentatie van het boek *Operatie Jedburgh*, een boeiende geschiedenis over Nederlandse commando's, vaak Engelandvaarders, die in 1944-1945 in bezet Nederland werden gedropt om achter de linies tegen de Duitsers te vechten.¹ Als een van die *special forces* was Cieremans in september 1944 per parachute teruggekeerd in Nederland. Hij was daar in de laatste oorlogsmaanden actief voor het verzet, via Rotterdam eerst in Apeldoorn, later vooral rond Utrecht. In die periode ontsnapte hij meerdere keren net aan Duitse gevangenschap, en erger.

Ik ben hier, sprak de bijna 92-jarige Cieremans in het voorjaar van 2014 in het gemeentehuis van Meppel tot zijn publiek, om te vertellen dat 'wij' – de tijdgenoten van toen – ook maar gewone mensen waren. Geen helden dus, geen mythische 'Soldaten van Oranje'. Nu zijn generatie er bijna niet meer was, aldus Cieremans, was het belangrijk te beseffen dat ze gewoon uit

jonge mensen van vlees en bloed had bestaan, met anno 1940 een heel leven voor zich. Mensen die zomaar, omdat de geschiedenis nu eenmaal die wending nam, in de situatie terecht kwamen dat ze moesten kiezen: niets doen en er het beste van hopen, of de strijd aangaan met een wrede bezetter.

Voor Cieremans was het herdenken en herinneren van de Tweede Wereldoorlog door boeken als *Operatie Jedburgh* niet alleen geschiedenis voor latere generaties, maar vooral 'een meer dan verdiend eerbetoon aan mensen die met groot gevaar voor eigen leven de bevrijding van ons land mogelijk hebben gemaakt'.² En dan niet alleen landgenoten, maar ook Amerikanen, Britten, Canadezen, Polen en vele andere geallieerden die dikwijls het ultieme offer brachten voor de vrijheid van hen die daarna kwamen. Die vrijheid had dus een prijs, een rouwrand, met een nadruk op eren en herinneren, niet op vieren. Die vrijheid herbergde een waarschuwing. En een vraag: wat zou jij hebben gedaan?

Na de bevrijding vertelde Cieremans openhartig hoe hij door een diepe depressie ging. Vanwege de ellende waar hij getuige van was geweest. Vanwege de jonge levens die verloren waren gegaan. De Engelandvaarder en voormalig geheim agent kwam er eerlijk voor uit dat de oorlog mentaal diepe wonden had geslagen en

1 Jelle Hooiveld, *Operatie Jedburgh. Geheime geallieerde missies in Nederland 1944-1945* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2014).

2 'Oorlogsheld neemt boek over geheime operaties in ontvangst', in: *Meppeler Courant*, 25 april 2014.

3 Voorwoord in: Maarten Cieremans, *De ene voet voor de andere. Verhaal van een Engelandvaarder die geheim agent werd* (Baarn, De Fontein, 1994).

dat hij moest herstellen van wat tegenwoordig een post-traumatisch stressstoornis zou worden genoemd. Dat realisme en die menselijkheid kenmerkten ook zijn boek *De ene voet voor de andere* (1994), zeker ook ten opzichte van andere memoires over de oorlog die mede onze kijk op die periode zijn gaan bepalen. In de ogen van Cieremans was de strijd tegen nazi-Duitsland bepaald geen avontuur geweest.³

Dat is ook de gedachte achter het tijdschrift *Vrij!* van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, dat op 3 juni aan minister van Defensie Ank Bijleveld werd uitgereikt door de 98-jarige Engelandvaarder Eddie Jonker. Natuurlijk gaat dit jubileumtijdschrift niet voorbij aan het heugelijke feit dat in 1945 nazi-Duitsland werd verslagen, en dat de bevrijding gold als een herkansing voor 'de idealen, waarden en normen van de vrije, democratische rechtsstaat die sindsdien in Nederland opnieuw is opgebouwd'. Maar ook vertelt deze ode aan 75 jaar vrijheid over het leed dat daaraan vooraf ging, over de harde strijd, over de offers die nodig waren. Of die, als uitvloeisel van de militaire operaties om de bezetter te verjagen, Nederland en zijn bevolking overkwamen. In steden als Arnhem, of bij geallieerde vergisbombardementen als die op het Haagse Bezuidenhout, waarbij honderden burgerslachtoffers vielen.

Ook de bijbehorende website www.75jaarvrij.nl – waarop de komende maanden nog eens tientallen (militair-historische) verhalen worden verteld over het bevrijdingsjaar 1944-1945 – probeert een realistisch beeld te schetsen van het laatste oorlogsjaar en de desolate staat van Nederland ten tijde van de geallieerde overwinning. De generaties van na de wederopbouw lijken dat wel eens te vergeten: hoe groot het leed en de verliezen zijn geweest en dat welvaart niet vanzelfsprekend was en is. Directeur Frank van Vree van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies noemt de wereld van 1945 in een column in *Vrij!* 'fysiek getekend en getraumatiseerd: hele steden waren vernietigd, hele naties verslonden, gemeenschappen uitgemoord of verjaagd (...) Honderden miljoenen waren blootgesteld aan geweld op een voorheen onvoorstelbare schaal'.⁴

Dat werd echter afgedekt met het optimistisch verkondigen van een 'nieuw tijdperk', met opgeklopte retoriek die het zicht ontnam op de 'diepe trauma's' die de oorlog had geslagen. En misschien ook wel, zo betoogt Van Vree, het zicht ontnam op de (altijd en sindsdien nog) aanwezige bedreigingen voor 'de mondiale instituties, gebaseerd op de ervaringen van [die] oorlog'. Daarbij wijst de historicus onder andere op het huidige 'Europa, waar de naoorlogse orde voor ongekende vrede en welvaart zorgde', maar waar 'desintegrerende krachten machtiger [zijn] dan ooit, getuige de Brexit, de antiliberaal tendensen in Oost-Europa en de rechts-nationalistische, vaak xenofobe bewegingen in veel andere landen'.

Neem de Britten. Het is misschien ironisch dat juist in dit jubileumjaar waarin de overwinning van de democratie, de internationale samenwerking en de mensenrechten wordt gevierd, het vredesproject Europa wordt verwond door een door liegende populistische gearrangeerde Brexit. Juist Groot-Brittannië, 75 jaar geleden nog een standvastig bastion in Europa tegen het fascisme, lijkt ten prooi te vallen aan de chaos van opportunisme en extremisme. Onder het falende leiderschap van (oud)premier May en haar partij vertoonde de oude Britse democratie recent het verval van een Republiek van Weimar.

De viering van 75 jaar D-Day brengt waarschijnlijk ook geen inkeer. De Britse historicus Timothy Garton Ash betoogde onlangs in een interview dat dit mede komt door de simpele kijk op de Tweede Wereldoorlog van zijn landgenoten. Geen bezetting, geen terreur, alleen 'a jolly good war'. Die niet dezelfde afschrikwekkende kracht had en heeft als op het continent, waar de gruwelijke ervaringen juist motiveerden om het Europese vredesproces te doen slagen.⁵ Echt leren van geschiedenis, het blijft moeilijk. ■

4 Frank van Vree, 'Herdenken in tijden van crisis', in: *Vrij!*, 81.

5 Zie: *de Volkskrant*, 4 mei 2019.

Nederlandse theorieën over luchtlandingseenheden voor WO2

Het debat in aanloop naar Fall Gelb

In de jaren 1930 experimenteerden meerdere landen, waaronder de Sovjet-Unie en Duitsland, met het luchtlandingswapen. Tijdens grote oefeningen werden parachutisten gedropt, die eenmaal op de grond uiteenlopende bevelen moesten uitvoeren, zoals het veroveren van vliegvelden of bruggen. De ontwikkelingen gingen snel, mede door de technisch sterk verbeterde luchttransportcapaciteit. Ook in Nederland werd over het luchtlandingswapen gediscussieerd, waarbij militaire auteurs zich onder meer afvroegen of zo'n landing überhaupt wel mogelijk zou zijn, welke bestrijdingsmiddelen er waren en wat het eventueel zou betekenen voor de Vesting Holland.

*R.L. van den Akerboom, MA**

Duitse Fallschirmjäger springen uit Junkers Ju-52's bij Den Haag, 10 mei 1940

FOTO BEELDBANK NIMH

In 1933 was de Sovjet-Unie het eerste land dat met luchtlandingen, in samenwerking met andere legeronderdelen, experimenteerde. Nazi-Duitsland hield in 1937 een grote oefening met parachutisten. Deze jaarlijks terugkerende oefeningen werden bijgewoond door buitenlandse waarnemers.¹ De verslagen van deze waarnemers over het verschijnsel ‘valschermtroepen’ verschenen in Nederlandse militaire vakliteratuur. In dit artikel zullen de verslagen uit de meest invloedrijke militaire vakbladen geanalyseerd worden om te zien of Nederland in mei 1940 op de hoogte was van de dreiging die uitging deze eenheden, en of Nederland deze dreiging überhaupt serieus nam. Tobias van Gent kwam in *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* tot de conclusie dat de Duitse dreiging, in tegenstelling tot wat altijd aangenomen werd, wel degelijk serieus genomen werd. Als reactie op de invasiealarmen werden er verschillende militaire en politieke maatregelen genomen. Het veldleger werd meerdere malen in verhoogde staat van paraatheid gebracht. Op het gevaar van *Fallschirmjäger* gaat Van Gent niet specifiek in.² Herman Amersfoort en Piet Kamphuis concludeerden in *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* in het hoofdstuk over Fallschirmjäger: ‘de verrassende luchtlandingen op 10 mei (...) hadden het zuidfront van de vesting Holland ten val gebracht’.³

Een diepgaande analyse naar de vraag of het Nederlandse opperbevel een aanval door luchtlandingseenheden reëel achtte bevatten beide boeken niet. Deze vraag is alleen expliciet aan de orde gekomen in zowel de scriptie van cadet-vaandrig R.C van der Berg,⁴ die concludeerde dat de Nederlandse legerleiding er wel rekening mee hield dat luchtlandingsoperaties tegen vliegvelden binnen de Vesting Holland plaats konden vinden, als in *De geschiedenis van de Koninklijke Luchtmacht (hoofddeel 1, deel 2) De luchtverdediging in de meidagen 1940* van F.J. Molenaar. Molenaar richt zich vooral op de luchtverdediging en gaat slechts beperkt in op de specifieke maatregelen tegen luchtlandingsstroepen. Gezien de rol die dit wapen in de Tweede Wereldoorlog aan Duitse en geallieerde zijde speelde en het aandeel van luchtlandingen

in de Nederlandse nederlaag van mei 1940, is het opmerkelijk dat er zo beperkt onderzoek is gedaan naar de Nederlandse opvattingen over luchtlandingstroepen. Daarnaast blijft de opvatting dat Nederland onvoorbereid was tegen een Duitse aanval hardnekkig.

In mei 1940 maakte Europa tijdens operatie Fall Gelb kennis met de eerste grootschalige inzet van luchtlandingseenheden. Duitse Fallschirmjäger en *Luftinfanterie* landden massaal op Nederlandse bodem. In samenwerking met de Wehrmacht voerden ze een succesvolle invasie uit. Bijna tienduizend man zouden volgens het operatieplan in de Vesting Holland gedropt worden. Volgens kapitein M.R.H. Calmeyer was het slagen van de Duitse overvalling vooral toe te schrijven aan de onverwacht grote inzet van Fallschirmjäger en Luftinfanterie. Daardoor veroverden deze eenheden de belangrijkste rivierovergangen, waarlangs zij zich een weg konden banen naar het hart van de Vesting Holland. Het bezit van vliegveld Waalhaven verschafte de mogelijkheid extra troepen in de rug van het Zuidfront van de Vesting Holland af te zetten. Het heldhaftige optreden van Nederlandse militairen mocht niet baten. Op 14 mei 1940, na het bombardement op Rotterdam en het Duitse dreigement dat andere grote steden dit lot zouden delen, besloot de Opperbevelhebber Land- en Zeestrijdkrachten generaal Winkelman te capituleren.⁵

* Ronald van den Akerboom MA is afgestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam als militair historicus. Op dit moment is hij werkzaam bij het semi-statisch informatie-beheer (onderdeel van het JIVC) waar hij de defensiearchieven bewerkt. Dit artikel is voortgekomen uit een onderdeel van de afstudeerscriptie ‘Dreiging vanuit de lucht. Nederlandse militaire theorieën over de inzet en afweer van luchtlandingseenheden voorafgaande aan Fall Gelb.’

- 1 David M. Glantz, *A History of Soviet Airborne Forces* (Fort Leavenworth 1994) 5-7; Steven Zaloga, *Inside the blue berets. A combat history of Soviet and Russian airborne forces 1930-1955* (Nevato 1995) 8-9.
- 2 Tobias van Gent, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* (Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 2009) 397.
- 3 Herman Amersfoort en Piet Kamphuis, *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Amsterdam, Uitgeverij Boom, 2012) 379.
- 4 R.C van den Berg, *Luchtlandingen* (Breda, scriptie KMA, 2004).
- 5 M.R.H. Calmeyer, *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus* (Den Haag, Sdu, 1997) 155-156; Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940*, 187.

Datzelfde jaar verscheen in de *Mavors* (maandblad voor officieren, reserve-officieren, kornetten en vaandrags) het artikel van eerste-luitenant E. van Hootegem met de titel 'Een onderschat nieuw oorlogswerktuig, de parachute'. Van Hootegem zegt daarin: 'Gedane zaken nemen geen keer en daarom heeft het ook geen zin om te discussiëren over de vraag, of men had kunnen of moeten weten, dat dit nieuwe deel van het moderne luchtwapen een dergelijke vlucht had genomen. Een feit is echter, dat het de stoutste verwachtingen van iedereen heeft overtroffen.'⁶ Eveneens in 1940 verscheen een reactie van kapitein J.D. van der Waall. Hij stelde: 'Gedane zaken nemen geen keer en daarom heeft het geen zin te discussiëren over de vraag, of men had moeten of kunnen weten dat dit nieuwe wapen zoo'n hoge vlucht had genomen, dat neemt niet weg dat het een ernstige fout is geweest [...] Men had kunnen en moeten begrijpen, dat als de Deutsche Wehrmacht deze zaak ernstig ter hand neemt dit wel au serieux genomen moet worden'. Het artikel van Van der Waall insinueert dat Nederland het niet waarschijnlijk achtte door een luchtlandingsaanval overrompeld te kunnen worden. Van der Waall schrijft verder dat hij in de zomer van 1937 tijdens een tactische oefening van het Nederlandse leger vijandelijke valschermpjes heeft laten optreden. Door zijn bevelvoerend officier werd hij uitgelachen; leidinggevend hechtten blijkbaar geen waarde aan het optreden van deze troepen.⁷

In eerste instantie is deze denkwijze niet vreemd. Valschermtroepen waren een relatief nieuw wapen en waren tot mei 1940 nooit op grote schaal ingezet. Het idee was echter niet nieuw. Al in 1784, lang voordat er vliegtuigen en

parachutisten bestonden, schreef Benjamin Franklin: 'Where is the prince who can afford so to cover his country with troops for its defense, so that ten thousand men descending from the clouds might not, in many places, do an infinite deal of mischief before a force could be brought together to repel them?'⁸ Franklin omschreef hiermee al de dreiging die uit zou kunnen gaan van een luchtlandingsoperatie, waarbij troepen acties uit kunnen voeren achter de vijandelijke linies. Niet alleen duurt het een tijd voordat zij gestopt kunnen worden, ook het anticiperen op dit soort operaties is lastig. Na de Eerste Wereldoorlog leek de visie van Franklin vorm te krijgen. Vliegtuigen werden groter en kregen krachtigere motoren, waardoor het mogelijk werd steeds verder achter het oorlogsfront acties uit te voeren. De inzet van luchtlandingstroepen kon een mogelijkheid zijn om de vijandelijke linies te doorbreken en een langdurige stellingenoorlog te voorkomen. Niet iedereen zag echter het gevaar dat deze troepen voor de verdediging van een land vormden.⁹

'Rijk der phantasieën'

Het gevaar neutraliseren

Met 'Landingen uit de lucht' in de *Militaire Spectator* verscheen er in 1935 voor het eerst een artikel in de Nederlandse militaire vakliteratuur over dit onderwerp. In dit artikel reageerde luitenant-generaal b.d. M.C. van der Hoog op de Franse generaal M.E. Debeney. Omdat de verdedigende linies langs de Europese landsgrenzen steeds sterker werden en frontale aanvallen door de ervaringen van de Eerste Wereldoorlog geen optie meer waren, zou de landsgrens alleen nog maar gepasseerd kunnen worden door er overheen te trekken. Deze troepen zouden na landing de vijand in de rug aanvallen en de verdedigende linies buiten werking stellen. Volgens Van der Hoog behoorden deze landingen uit de lucht tot het 'rijk der phantasieën'. Wanneer het wel mogelijk zou worden een dergelijke landing uit te voeren zou dit problematisch zijn. Een luchtlanding achter de inundaties van de Vesting Holland, bijvoorbeeld ten westen van Utrecht, zou de verdediging van Nederland in gevaar brengen.¹⁰

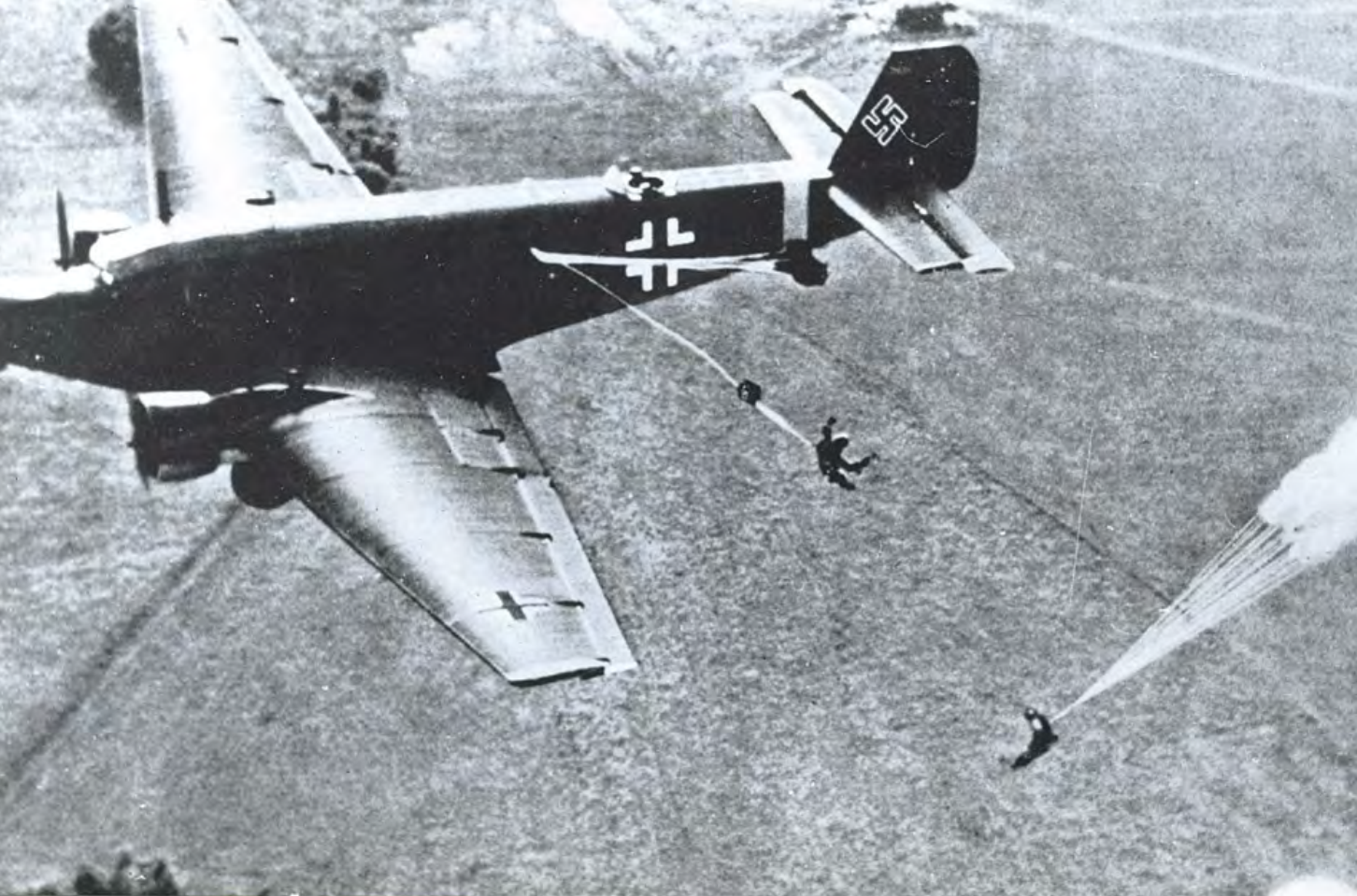
6 E.J.C. van Hootegem, 'Een onderschat nieuwe oorlogswerktuig, de parachute', in: *Mavors* (1940) 29.

7 J.D. van der Waall, 'Afweermaatregelen tegen luchtstroepen', in: *Mavors* (1940) 595-596.

8 Zie: M. Keane, *Dictionary of Modern Strategy and Tactics* (Annapolis, Naval Institute Press, 2005) 11.

9 M.W.J.M Broekmeyer, *Het luchtwapen en zijn problemen* (Assen. H. Born, 1939) 80.

10 M.C. van der Hoog, 'Landingen uit de lucht', in: *Militaire Spectator* 104 (1935) (10) 420-423.

Valschermtroepen waren een relatief nieuw wapen en waren tot mei 1940 nooit op grote schaal ingezet

FOTO BEELDBANK NIMH

Van der Hoog gaf enkele suggesties om dit gevaar te neutraliseren. Een sterke luchtvloot kon worden ingezet om de vijandelijke luchtvloot te vernietigen, voordat deze in staat was een luchtlanding uit te voeren. Luchtsuperioriteit was daarom cruciaal. Dit zou door zowel jachtvliegtuigen als krachtig luchtafweergeschut en zoeklichten bewerkstelligd kunnen worden. Verder moesten alle eventuele landingsterreinen binnen de Vesting Holland onklaar worden gemaakt. Deze terreinen zouden door de versperringen ook niet door de vijand gebruikt kunnen worden om stellingen in te nemen. Van der Hoog raadde verder aan een aantal velden opzettelijk geschikt te laten voor een luchtlanding, om de vijand daar in de val te lokken. Wanneer vijandelijke troepen toch wisten te landen, zou het de taak van het veldleger zijn hen te verslaan. Hiervoor dienden alarmtroepen klaar te staan die als eerste reageerden en de parachutisten moesten binden totdat het veldleger arriveerde. Tot slot moest de inundatielinie in staat zijn de koepels 180 graden te draaien, zodat deze het landingsveld onder vuur konden nemen. 'Hoofdzaak is het daarom dat wij niet

worden verrast door een luchtlandingsoperatie', aldus Van der Hoog.¹¹

Russische legeroefening

In 1936 publiceerde kapitein C.J.A. van der Heem het artikel 'Taktiek der infanterie' in het *Wetenschappelijk Jaarbericht* van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (VBK). Van der Heem beschreef de Russische legeroefening van 1935, waarbij voor het eerst op grote schaal valschermtroepen werden ingezet. De soldaten sprongen uit een vliegtuig om vervolgens per parachute te landen. Er waren meerdere buitenlandse waarnemers aanwezig die verbaasd waren over de inzet van dit nieuwe wapen.¹²

Van der Heem was, net als Van der Hoog, niet overtuigd van het concept luchtstroepen. Het landen van grote aantallen parachutisten zou

11 Van der Hoog, 'Landingen uit de lucht', 424-425.

12 C.J.A. van der Heem, 'Taktiek der infanterie', in: *Wetenschappelijk Jaarbericht van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* (1936) 51.

niet onopgemerkt blijven, waardoor de vijand tegenmaatregelen kon nemen om de parachutisten te neutraliseren. De transportvliegtuigen vlogen laag en langzaam en waren daarom een gemakkelijk doelwit. Door de wind zouden de parachutisten verspreid raken en tijd nodig hebben om te reorganiseren. De landing zelf was niet zonder gevaar: bommen, water, rotsen en andere obstakels bedreigden de parachutist. Analisten stelden de Russische manoeuvres van 1935 dan ook te veelbelovend voor, aldus Van der Heem.

Van der Heem achtte de luchtwachtdienst van groot belang bij de bestrijding van luchttroepen. Deze dienst dirigeerde de jachtvliegtuigen naar de transportvloot om deze aan te vallen. Op strategische posities dienden mobiele reserves paraat te staan om de luchttroepen te vernietigen. Deze reserves moesten geheel gemotoriseerd te zijn voor een snelle verplaatsing naar het inzetgebied en bewapend met lichte snelvuurwapens, aangevuld door enkele vechtwagens. Bij belangrijke objecten dienden permanent 'afweerwapenen' gereed te staan.¹³

Kleinere eenheden

Kapitein Calmeyer schreef in het *Wetenschappelijk Jaarbericht* van de VBK van en in de *Militaire Spectator* over de Duitse legeroefeningen in Mecklenburg in 1937 en hoe de verschillende wapens samen konden werken. Ook ging hij in op de rol van valscherminfanterie. Tijdens deze oefeningen werden de Duitse Fallschirmjäger snel onschadelijk gemaakt. Calmeyer dacht daarom dat operationeel optreden met grote eenheden in dichtbevolkte gebieden weinig kans van slagen zou hebben. Het landen zou snel worden waargenomen, waardoor reserves toe konden snellen en de vijand onschadelijk konden maken. Dit gebeurde immers ook tijdens de oefeningen. Het optreden met kleinere

eenheden had volgens Calmeyer een grotere kans op succes. Grote aanvallen zouden alleen iets opleveren als ze bedoeld waren voor een verticale omvatting en wanneer de vijand door een frontale aanval aan de landstrijdkrachten gebonden was. Calmeyer schreef verder dat het duidelijk was dat de grote mogendheden dit nieuwe concept verder zouden ontwikkelen en hij raadde aan dit goed te volgen. Dat dit niet gebeurde haalde hij aan in zijn memoires: 'De sterkte van de vijandelijke valschermjagers veel groter is dan die, waarmede de getroffen voorzorgsmaatregelen rekening houden (...).'¹⁴

Hulpmiddel

Begin 1940 verscheen de brochure *Nederland is paraat! Leger, vloot en luchtmacht waken voor Nederlands onafhankelijkheid* van de commandant van het eerste legerkorps generaal-majoor J.Th. Alting von Geusau. Hij schreef over parachutisten: 'Dit hypermoderne strijdmiddel waarvan de werking op de meest schromelijke wijze overdreven wordt, kan niet anders beschouwd worden dan als een hulpmiddel'. Hij vond, net als Van der Heem, dat de resultaten tijdens oefeningen veel te gunstig weergegeven werden. Vijandelijk mitrailleurvuur zou de dalende parachutisten snel onschadelijk maken. Volgens Alting von Geusau was het wellicht mogelijk succes te boeken door een *raid*. De verdediger zou deze afdelingen echter snel omsingelen en onschadelijk gemaakt hebben. 'Kleinmoedige landgenoten laten zich wel eens door de ijzelijke verhalen, betreffende deze parachutisten, van de wijs brengen, doch daarvoor is niet de minste reden (...)', zo sloot hij af. Daarmee zette Alting von Geusau de theoretici die dachten dat een luchtlanding in Nederland mogelijk was, weg als doemdenkers en angstzaaiers.¹⁵

De *Handleiding voor het gevecht der groote eenheden* (gevechtshandleiding) kwam uit in 1935, het tweede deel volgde in 1936. De gevechtshandleiding maakt geen enkele melding van het fenomeen valschermtroepen. Dit is op zich niet vreemd, want bij het verschijnen waren valschermtroepen nog een vrij onbekend fenomeen. Omdat dit werk in 1940 nog steeds de enige geldende doctrine voor het Nederlandse leger was, trok dit ten strijde zonder dat

13 Ibidem, 50-56.

14 M.R.H. Calmeyer, 'Tactiek, de verbonden wapens', in: *Wetenschappelijk Jaarbericht* (1937-1938) 2-37; M.R.H. Calmeyer, 'De Duitse Weermachtmanoeuvres 1937', in: *Militaire Spectator* 107 (1938) (1) 2-6; Calmeyer, *Herinneringen*, 294.

15 J.Th. Alting von Geusau, *Nederland is paraat! Leger, vloot en luchtmacht waken voor Nederlands onafhankelijkheid* (Amsterdam, Schelkens en Giltay, 1940) 22-23.

Commandant van het eerste
legerkorps generaal-majoor
J.Th. Alting von Geusau sprak van
een 'hypermodern strijdmiddel'
waarvan de werking 'schromelijk'
overdreven werd

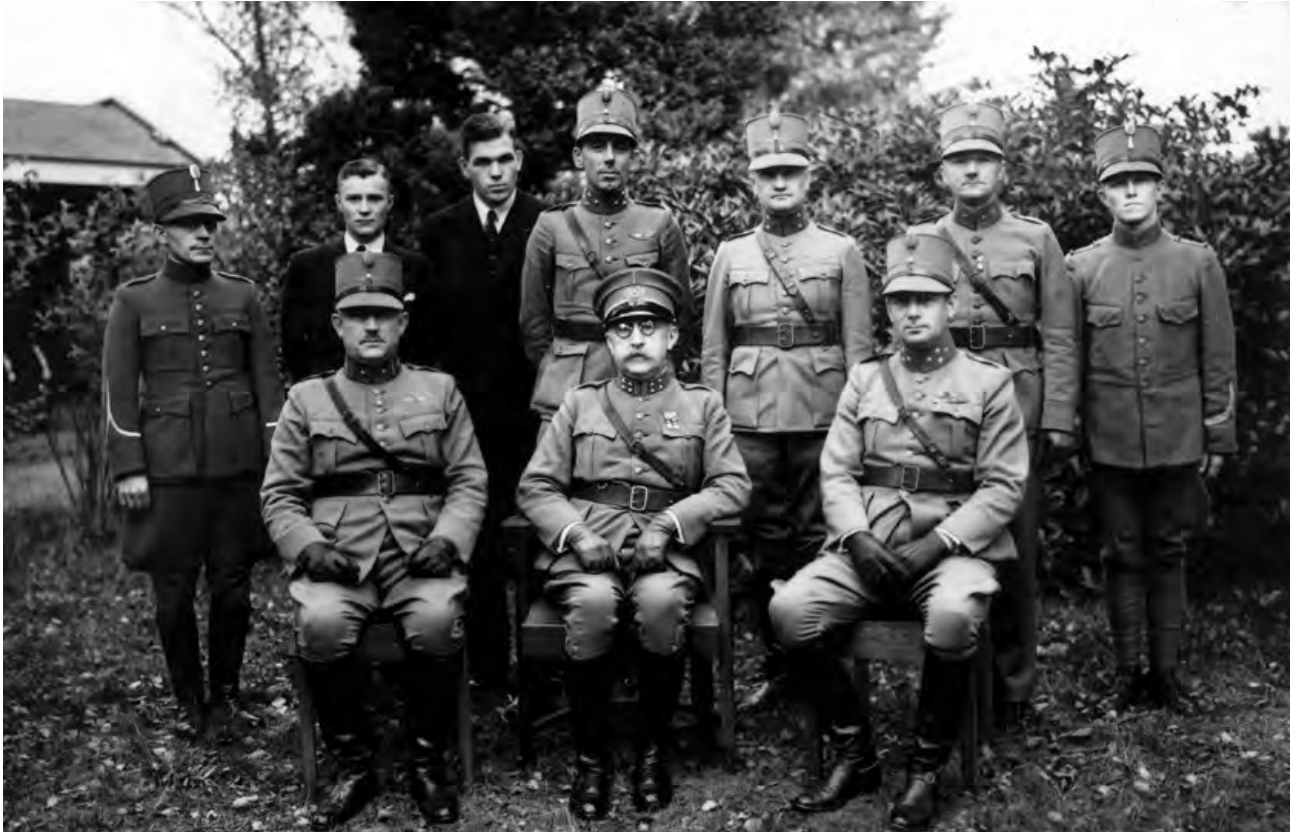
FOTO BEELDBANK NIMH

Jhr. J. T. ALTING VON GEUSAU

Generaal-Majoor
Commandant der Iste Divisie
Bevelhebber Iste Militaire Afdeeling

Bijlage van
De Militaire Spectator
Juli 1939

J.G.W. Zegers (zittend, links) adviseerde terreinen in Nederland te onderzoeken of ze geschikt waren om er een luchtlandingsoperatie uit te voeren

FOTO BEELDBANK NIMH

beschreven stond hoe effectief op te treden tegen valschermtroepen.¹⁶

Luchtlandingsaanvallen op de Vesting Holland

Hoewel de bovenstaande auteurs van mening waren dat een luchtlandingsoperatie binnen de Vesting Holland niet succesvol zou zijn, kwamen hun standpunten niet in alles overeen. Zowel Alting von Geusau als Van der Heem vond dat het effect van een luchtlandingsoperatie op de verdediging van Nederland overdreven werd. De resultaten van de verschillende legeroefeningen

waren te veelbelovend beschreven, het werkelijke effect zou te verwaarlozen zijn. Van der Hoog sloot zich hierbij aan. Hij en Van der Heem waren van mening dat het niet mogelijk was een succesvolle luchtlandingsoperatie uit te voeren binnen de Vesting Holland. De troepen zouden in het dichtbevolkte Holland te snel opgemerkt worden en daarna snel uitgeschakeld. Hoewel Van der Hoog erkende dat een luchtlandingsoperatie, uitgevoerd achter de inundatielijn, de verdediging van Nederland in gevaar kon brengen, was hij in 1935 van mening dat een dergelijke operatie niet uitgevoerd kon worden. Hij gaf, net als Calmeyer, aan dat de ontwikkelingen in de gaten gehouden moesten worden om niet verrast te worden door dit wapen. Opmerkelijk aan deze groep was dat deze officieren posities bekleedden waarin ze zeer invloedrijk konden zijn. Calmeyer was kapitein van de Generale Staf, Van der Heem docent aan

¹⁶ *Handleiding voor het gevecht der groote eenheden*, deel 1 (Breda, Koninklijke Militaire Academie, 1935), *Handleiding voor het gevecht der groote eenheden*, deel 2 (Breda, Koninklijke Militaire Academie, 1936).

de KMA en Alting von Geusau commandant van het eerste legerkorps.

Technische uitvoering bewezen

In het *Wetenschappelijk Jaarbericht* van de VBK van 1937 reageerde majoor der artillerie W.J.K. Baaij op het artikel van Van der Heem. Op het moment van schrijven zou Rusland al over 100.000 man valschermtroepen beschikken. In tegenstelling tot wat Van der Heem beweerde was volgens Baaij de technische uitvoering van een luchtlandingsoperatie bewezen en moest er bij een toekomstige oorlog rekening gehouden worden met luchtlandingen op kleine schaal. Om succes te hebben met een luchtlandingsoperatie waren er wel enkele gunstige factoren nodig: onvoldoende of geen luchtafweergeschut en de landingen moesten plaatsvinden in door eigen troepen bezet gebied of in de rug van een geslagen vijand.¹⁷ De afweer van een luchtlandingsoperatie moest rekening houden met de kwetsbaarheid van de parachutisten tijdens het landen. Een afdaling vanaf duizend meter hoogte duurt ongeveer vier minuten. Direct na de landing moeten troepen zich reorganiseren en heerst er verwarring. Aanvullend beschikken ze niet over zware wapens, hebben ze weinig voorraden en zijn ze slechts beperkt mobiel. Majoor Baaij adviseerde dan ook een groot deel van de burgerbevolking tot 45 jaar te bewapenen. Ze zouden dan kunnen optreden tegen weerloze luchtlandingstroepen. Mobiele reserves moesten paraat staan om de parachutisten na de landing verder onschadelijk te maken.¹⁸

Een zaak van de landmacht

Ons leger publiceerde in maart 1938 een artikel van luchtvaartjournalist J. Jefferson Reid over het Russische leger. Vanwege de slechte infrastructuur in het enorme land was het volgens Reid niet meer dan logisch dat transport van soldaten door de lucht zich ontwikkeld had. Maar omdat de vliegtuigen niet overal konden landen, werden de valschermtroepen bedacht. De verspreiding na de landing en de lange voorbereidingstijd voorafgaande aan de sprong vormden een nadeel. Hierdoor zouden, theoretisch gezien, enkele goed opgestelde machinegeweren in staat moeten zijn een heel regiment valschermtroepen uit te schakelen. Reid achtte

het goed mogelijk dat vijandelijke eskaders, zonder het afgeven van een oorlogsverklaring, een gebied bombardeerden. Vervolgens zouden ze parachutisten droppen om een gebied bezet te houden tot de komst van grondtroepen.¹⁹

In de periodiek van de luchtmacht verscheen in 1938 een bespreking van het boek *Fallschirmtruppen und Luftinfanterie* van de Duitse majoor Lothar Schüttel. De tweede helft van zijn boek gaat over militair gebruik in de Sovjet-Unie en in Duitsland. Schüttel waarschuwde het nieuwe wapen, waarmee verticale omvatting mogelijk was, niet te onderschatten. De verdere mogelijkheden moesten goed onderzocht worden. J.G.W. Zegers, majoor van de Staf der Militaire Luchtvaart en de recensent, adviseerde als reactie op dit boek dat terreinen in Nederland onderzocht moesten worden om te kijken of ze geschikt waren om er een luchtlandingsoperatie uit te voeren.²⁰

Opvallend is dat van de in dit onderzoek behandelde auteurs alleen majoor Zegers een functie bij de luchtmacht had. De overige auteurs bekleedden posities bij de landmacht. De discussie over de vijandelijke inzet en afweer van luchtlandingstroepen lijkt daarmee voornamelijk een zaak van de landmacht te zijn geweest. Onderzoek naar de periodiek van de luchtmacht en het tijdschrift *Het vliegveld* lijken dit te bevestigen, want in deze bladen zijn tussen 1935 en 1940 vrijwel geen artikelen over luchtlandingstroepen te vinden.²¹

In 1938 liet luitenant-generaal Van der Hoog in de *Mavors* weten dat hij zijn mening had bijgesteld. Drie jaar eerder had hij in de *Militaire Spectator* nog geconcludeerd dat luchtlandingen tot het 'rijk der phantasieën' behoorden. Nu schreef hij: 'Een paar jaar geleden achtte ik het nog zeer twijfelachtig, of het ooit succes zou kunnen hebben om een belangrijke troepen-

17 W.J.K. Baaij, 'Taktiek der infanterie', in: *Wetenschappelijk Jaarbericht* (1937) 62-64.

18 Ibidem.

19 J. Jefferson Reid, 'Het Russische leger', in: *Ons leger* (1938) 75-76.

20 J.G.W. Zegers, 'Fallschirmtruppen und Luftinfanterie door Lothar Schüttel', in: *Luchtmacht* (mei 1938) 200.

21 *Onze luchtmacht* (1934-1940) en *Het vliegveld* (1934-1937 en 1939-1940).

macht door de lucht te vervoeren naar het hart van een vijandelijk land. (...) intusschen heeft mijn meening in dit opzicht een belangrijke wijziging ondergaan'. Hij verwees naar de Russische oefeningen bij Kiev in 1935, waarbij 1800 parachutisten zouden zijn ingezet. Deze parachutisten namen een landingsterrein in voor de hoofdmacht van 4500 man luchtinfanterie die per vliegtuig arriveerde. Van der Hoog vergeleek een luchtlanding met een rivierovertocht: na het veroveren van een bruggenhoofd moeten versterkingen worden aangevoerd. Parachutisten hebben een groter verrassingselement dan voorspeld en zijn in staat sneller een bruggenhoofd te veroveren. Vliegtuigen kunnen vervolgens snel reserves aanvullen, waardoor het gevaar van landingen uit de lucht toeneemt.²²

Parachutisten zouden in toekomstige oorlogen zeker een rol gaan spelen, aldus Van der Hoog. Hij zag twee taken voor luchtlandingstroepen bij een aanval op Nederland: het kortstondig in bezit nemen of het vernielen van objecten (een raid) en een landing vanuit de lucht binnen de Vesting Holland. De vijand kon na de landing zowel het hart van het land als de fronten van de vesting bedreigen en proberen de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de rug aan te vallen. Daarnaast was het niet mogelijk om het polderland binnen de Vesting Holland voor luchtlandingen ongeschikt te maken. Polderland is goed defensief te gebruiken en het zou de nodige problemen opleveren om daarin als aanvaller tegen luchtlandingstroepen te moeten optreden. Van der Hoog schreef daarom: 'Het is uit hoofde van de ernstige gevaren die dergelijke ondernemingen voor onze landsdefensie zouden kunnen opleveren dat we de mogelijke uitvoering daarvan en hetgeen gedaan moet worden om deze te voorkomen, nader onder oogen wenschen te zien.'²³ Hij sloot zijn artikel af met enkele oplossingen tegen het gevaar van een

luchtlandingsoperatie, zoals het verlichten van alle gebieden binnen de Vesting Holland. Op deze manier zou het ook 's nachts niet mogelijk zijn ongemerkt een luchtlanding uit te voeren. Verder diende in elke gemeente een compagnie infanterie met luchtdoelmitrailleurs gereed te staan om, in geval van een landing, snel op te treden. Daarnaast was een goed communicatienetwerk, om snel door te geven waar een landing plaatsvond, cruciaal. Nederland moest rekening houden met schijnaanvallen door de vijand en ook daarom waren goede verbindingen van groot belang. Eventueel moesten ervaren officieren een polder met meerdere gemeenten onder hun commando hebben om de bestrijding van de parachutisten aan te voeren.²⁴

Reserves binden

Kapitein J.D. van der Waall schreef in zijn artikel 'Luchttroepen' in 1939: 'Sedert enige jaren wordt de aandacht getrokken – ook door meerdere artikelen in de *Mavors* – door het optreden van het nieuwe wapen dat we luchttroepen zouden willen noemen'. Ook Van der Waall verwees naar de Russische legeroefeningen met parachutisten. Hij vermeldde dat ook Duitsland was begonnen met het opleiden van parachutisten. Nederlandse militaire kringen waren echter zeer sceptisch over de mogelijkheid dergelijke manoeuvres in wekelijkheid uit te voeren, aldus Van der Waall.²⁵ Bovendien was tegen ieder wapen tot dan toe ook altijd een afweermiddel gevonden; er was dus geen enkele reden waarom dit bij luchttroepen ook niet het geval zou zijn. Toch waarschuwde Van der Waall rekening te houden met de mogelijkheid van een luchtlandingsaanval. Luchttroepen zouden kunnen worden ingezet om reserves aan zich te binden in het achterland, zodat ze niet aan het front zouden kunnen worden ingezet.²⁶ Van der Waall achtte het mogelijk een aanval van luchttroepen af te weren. Grondpersoneel van vliegvelden moest dan wel bekend zijn met de grondslagen van het gevecht. Jachtvliegtuigen en luchtartillerie moesten onmiddellijk worden ingezet wanneer de vijand over de frontlijn vloog, waarbij de jagers vooral de vijandelijke transportvliegtuigen dienden aan te vallen. Ook Van der Waall adviseerde een speciale reserve beschikbaar te

22 M.C. van der Hoog, 'Landingen uit de lucht', in: *Militaire Spectator* 107 (1938) 801-802.

23 Ibidem 803-807.

24 M.C. van der Hoog, 'Landingen uit de lucht', 812-813.

25 J.D. van der Waall, 'Luchttroepen', in: *Mavors* (1939) 785.

26 Idem, 785-788.

Duitse parachutisten nemen na hun landing hun positie in: het afweren van luchtlandingstroepen was een belangrijk onderwerp in het Nederlandse debat

FOTO BEELDBANK NIMH

houden, te gebruiken wanneer de vijand een luchtlanding uitvoerde. Het optreden van deze afweertroepen moest gesteund worden door de luchtstrijdkrachten. Bruggen en andere belangrijke objecten moesten beschermd worden door luchtartillerie en luchtdoelmitrailleurs om landingspogingen te kunnen afweren.²⁷

Eerste-luitenant der infanterie waarnemer M.W.J.M. Broekmeyer ten slotte publiceerde in 1939 het boek *Het luchtwapen en zijn problemen*. Omdat meerdere landen valschermtroepen hadden argumenteerde hij rekening te houden met de daadwerkelijke inzet van dit wapen in een toekomstige oorlog. Broekmeyer voorzag kleine detachementen die een raid uitvoerden. Wanneer ze erin zouden slagen een vliegveld in te nemen konden er per vliegtuig versterkingen, zoals artillerie, worden aangevoerd. Broekmeyer hechtte echter niet veel waarde aan dit optreden, want de troepen zouden tijdens de afdaling weerloos en zeer kwetsbaar zijn. Daarbij zou een dergelijke eenheid, omdat ze

vastzat achter vijandelijke linies, waarschijnlijk verloren gaan. Een landing zou niet onopgemerkt blijven in het dichtbevolkte Europa met zijn goede communicatielijnen en enkele gemotoriseerde of lichte troepen zouden snel in staat zijn de parachutisten uit te schakelen. Broekmeyer zag wel nut voor parachutisten in samenwerking met gemotoriseerde troepen tijdens een strategische overvalling. Valschermtroepen konden dan strategische punten innemen, waardoor de gemotoriseerde troepen snel zouden kunnen oprukken. Om deze dreiging te neutraliseren pleitte Broekmeyer voor een luchtvloot in combinatie met een goed werkend luchtbewakingssysteem. Mobiele reserves van gemotoriseerde of lichte eenheden zouden de gelande luchtlandingstroepen moeten uitschakelen.²⁸

27 Ibidem.

28 Broekmeyer, *Het luchtwapen en zijn problemen*, 79-83.

Meningsverschil

Omdat Van der Hoog in 1938 van mening veranderde, is hij ook in te delen in de groep die een luchtlanding binnen de Vesting Holland mogelijk achtte. Binnen deze groep was echter geen eenduidige lijn. Het enige punt waarover deze auteurs het eens waren was dat ze een luchtlandingsaanval tegen de Vesting Holland niet uitsloten. De schaal en impact van deze operatie bleef een twistpunt. J. Jefferson Reid was van mening dat een verrassingsaanval met valschermtroepen mogelijk was, terwijl J.G.W. Zegers vond dat er een onderzoek moest komen om te bepalen welke terreinen geschikt zouden zijn voor aan luchtlandingsaanval. Generaal Van der Hoog dacht dat een kleinschalige aanval binnen de vesting mogelijk was, maar die eenheid zou dan snel worden uitgeschakeld. Alleen kapitein Van der Waall waarschuwde in 1939 voor een mogelijke luchtlandingsaanval binnen de Vesting Holland.

Voor de afweer van luchtinfanterie bestond volgens Van der Heem geen vaste formule.²⁹ Toch zijn er enige overeenkomsten te vinden in de adviezen van de auteurs. Alle auteurs pleitten voor het plaatsen van mobiele reserves om op te treden tegen een vijandelijke landing. Ook zouden er bewakingstroepen geplaatst moeten worden om de vliegvelden te beschermen. Zowel Van der Hoog, Van der Heem als Van der Waall wilde rond alle belangrijke objecten een statische verdediging plaatsen, eventueel gecombineerd met luchtafweermiddelen. Het aanbrengen van statische verdedigingen vond met name plaats binnen de Vesting Holland. Deze verdedigingsmaatregel varieerde van obstakels om luchtlandingen onmogelijk te maken tot kazematten rondom strategische objecten. In de praktijk kwam dit echter vaak neer op provisorische stellingen, aangelegd door de bewakingstroepen die op de vliegvelden gelegerd waren. Vliegvelden buiten de Vesting

Holland werden versperd. Omdat Ypenburg en Waalhaven een jachtgroep legerden, was camouflage voor deze vliegvelden belangrijker. Deze vliegvelden werden daarnaast verdedigd door luchtafweermiddelen. Zoeklichten, batterijen luchtdoelartillerie en pelotons luchtdoelmitrailleurs werden in de nabijheid van vliegvelden geplaatst. Hoewel deze vorm van verdediging voornamelijk gericht was tegen vijandelijke bommenwerpers, was de luchtdoelartillerie ook effectief tegen transportvliegtuigen.³⁰

Conclusie

De vraag of het Nederlandse opperbevel de dreiging van valschermtroepen serieus had genomen werd tijdens de oorlog al gesteld door kapitein Van der Waall. In de militaire vakliteratuur, waaronder diverse jaargangen van de *Militaire Spectator*, het *Wetenschappelijk Jaarbericht van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap*, *Ons Leger* en *Mavors* was voor de oorlog geschreven over luchtlandingstroepen. Auteurs bespraken in de artikelen de geschiedenis, de mogelijkheden en de dreiging van luchtlandingstroepen en sommige gingen dieper in op de afweermogelijkheden tegen dit nieuwe wapen. De auteurs waren het niet eens of de dreiging die uit zou gaan van luchtlandings-eenheden reëel was. Kapitein van der Heem, generaal-majoor Alting van Geusau en in eerste instantie luitenant-generaal Van der Hoog dachten dat een luchtlandingsaanval op Nederland niet mogelijk was. Van der Hoog zou in 1938 van mening veranderen. Hoewel de overige auteurs dachten dat een luchtlandingsaanval op Nederland aannemelijk was, verschilden ze van mening hoe de parachutisten het beste bestreden konden worden. De bestrijdingsmethoden varieerden van het verlichten van het hele land tot verdediging van belangrijke objecten en de inzet van mobiele reserves. Sommige auteurs trokken de effectiviteit van een dergelijke aanval op het dichtbevolkte Nederland in twijfel.

Van der Waall vroeg zich in 1940 af waarom de dreiging die uitging van valschermtroepen niet serieus genomen was. Uit de in dit artikel

29 C.J.A. van der Heem, 'Luchtinfanterie', in: *Wetenschappelijk Jaarbericht* (1936) 55-56.

30 Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940*, 102; NL-HaNA, Hoofdkwartier Veldleger, 2.13.16, inv.nr. 1095, *Brieven en circulaires betreffende de strategische beveiliging van vliegvelden*, stuk 2201G bewaking van vliegvelden.

Duitse parachutisten na hun landing op 10 mei 1940 in Dordrecht

FOTO BEELDBANK NIMH

geanalyseerde stukken en aanvullend onderzoek kan worden geconcludeerd dat het Nederlandse opperbevel deze dreiging wel degelijk onderkende.³¹ De maatregelen die op de Nederlandse vliegvelden werden genomen tonen aan dat Opperbevelhebber Land- en Zeestrijdkrachten Winkelman op de hoogte was van het gevaar van een eventuele luchtlanding en dat hij deze dreiging serieus nam. Ook de maatregelen die Commandant Luchtverdediging luitenant-generaal Best nam, bevestigen dit beeld. Het Nederlandse opperbevel hield rekening met een luchtlandingsoperatie binnen de Vesting Holland. Het lijkt er echter op dat de legerleiding verwachtte dat deze operaties kleinschalig zouden zijn, zoals in april 1940 in Noorwegen het geval was geweest. De bewaking van de vliegvelden door een bataljon zou in dat geval waarschijnlijk meer dan toereikend zijn

geweest. De schaal en effectiviteit van de luchtlandingsoperatie tijdens Fall Gelb werd simpelweg niet voor mogelijk gehouden. Het succes van Fall Gelb, de inname van Eben-Emael en de operatie op Kreta in 1941 zorgden ervoor dat de geallieerden interesse kregen in het nieuwe luchtlandingswapen. De inzet van luchtlandingsseenheden tijdens Market Garden zou de grootste worden in de militaire geschiedenis. Ondanks alle bezwaren tegen het gebruik van dit wapen is het nog steeds een geducht middel waartegen verdedigen lastig is. ■

31 R.L. van den Akerboom, *Dreiging vanuit de lucht. Nederlandse militaire theorieën over de inzet en afweer van luchtlandingsseenheden voorafgaande aan Fall Gelb* (Universiteit van Amsterdam, 2016). Te raadplegen via <http://www.scriptiesonline.uba.uva.nl/scriptie/620674>; Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940*, 102; NL-HaNA, Hoofdkwartier Veldleger, 2.13.16, inv.nr. 1095, *Brieven en circulaire's betreffende de strategische beveiliging van vliegvelden*, stuk 2201G bewaking van vliegvelden.

'Al hetgeen ik bezit draag ik bij me'

Max Wolff: tolk en militair in dienst van de bevrijders

Nog maar veertien jaar was Max Wolff toen in Nederland de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Amper vier jaar later maakte hij als tolk deel uit van de geallieerde legers die Frankrijk, België en Nederland bevrijdden. Wolff, onder meer onderscheiden met de Franse Légion d'Honneur, is een van de weinige nog levende veteranen van de Irenebrigade.

*Dr. P.E. van Loo**

'Een onbezorgde jeugd', zo omschrijft de nu 93-jarige Max Wolff in een interview zijn eerste levensjaren in Arnhem. Max, geboren in januari 1926, was een nakomertje in het Joodse gezin van Bernard M. Wolff en Rosalia Israëls, dat verder nog twee dochters telde: de in juli 1915 geboren Elisabeth (roepnaam Elly) en de in september 1919 ter wereld gekomen Cato (roepnaam Kitty). De familie woonde in een statig pand aan de Sweerts de Landasstraat 11 en was welgesteld. Bernard Wolff was eigenaar van een in 1767 in Bommel gestichte groothandel in vee en vlees. Hij was voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog een prominent lid van de ongeveer tweeduizend zielen tellende Joodse

gemeenschap in Arnhem. Ook in de vooroorlogse jaren hadden ze daar al te maken met antisemitisme, dat ook politiek georganiseerd was in onder meer de NSB. Zo kon de vader van Max niet toetreden tot de plaatselijke sociëteit. Max zelf kwam niet door de ballotage van de Arnhemse hockey- en tennisvereniging. Wat hem echter nog het meeste stak, was dat hij als Joods jongetje niet altijd op kinderfeestjes werd teruggevraagd. Max: 'Dat is me altijd bijgebleven.'

Begin 1940 trad Max' oudste zus Elly in het huwelijk met Siegfried (Sieg) Kanstein, een tot Nederlander genaturaliseerde Duitser. Net als de familie Wolff was Sieg Joods. Hij was in Oisterwijk werkzaam bij de Koninklijke Lederfabrieken, de Nederlandse tak van het Joodse concern Adler & Oppenheim uit Duitsland. Na hun trouwen gingen Sieg en Elly in Oisterwijk wonen, aan de George Perklaan.

* Erwin van Loo is Hoofd Operationele Dienstverlening bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Dit artikel verschijnt ook in het speciale tijdschrift *Vrij!* en op de website www.75jaarvrij.nl.

FOTO M. WOLFF

Sergeant Max Wolff (rechts) met captain William Timpany, commandant van het verkenningsdetachement van 106th Transport Stores Depot, aan de Frans-Belgische grens in augustus 1944

Sinds 1939 was Duitsland in oorlog met Frankrijk en Groot-Brittannië. De Nederlandse regering hoopte dat ons land – net als in de jaren 1914-1918 – neutraal zou kunnen blijven. Deze hoop bleek ijdel. Op 10 mei 1940 overschreden Duitse troepen de Nederlandse grens. Nog op de eerste oorlogsdag werd Arnhem bezet en vier dagen later capituleerde het Nederlandse leger in het grootste deel van het land. Alleen in Zeeland werd de strijd nog een paar dagen voortgezet.

Door de Duitse bezetting zou het leven van de familie Wolff drastisch en voor altijd veranderen. Vrijwel meteen werden de eerste anti-Joodse maatregelen afgekondigd en kregen Joden steeds minder bewegingsvrijheid. Max en Kitty overnachtten vanaf begin 1941 uit veiligheidsoverwegingen zelfs niet langer thuis. Begin mei 1942 verergerde de situatie toen de

bezettingsautoriteiten de invoering van de Jodenster aankondigden. Kitty besloot daarop naar haar zus en zwager in Oisterwijk te gaan. Max en zijn ouders moesten kort daarop hun woning in de Sweerts de Landasstraat verlaten. ‘Op 13 mei 1942 werd ons huis gevorderd door de Nederlandse SS’, aldus Max. ‘We moesten er binnen één uur uit. Alleen een koffer met wat kleding mochten we meenemen.’ Het gezin kreeg een tijdelijk onderkomen toegewezen.

Het huis aan de Sweerts de Landasstraat van de familie Wolff ging dienen als hoofdkwartier en uitvalsbasis van de SS in Oost-Nederland. Onder meer het beruchte *Sonderkommando* Feldmeijer van de gelijknamige Nederlandse Standartenführer Henk Feldmeijer vond er een onderkomen. De planning van de moordaanslagen van Aktion Silbertanne, waarbij onschuldige Nederlandse burgers werden vermoord als represaille voor aanslagen van het verzet, vond bijvoorbeeld voor een belangrijk deel plaats vanuit het ouderlijk huis van Max Wolff. Op Dolle Dinsdag, 4 september 1944, toen het Duitse front leek in te storten, blies de bezetter het huis op.

Vluchten en onderduiken

Door verschillende anti-Joodse maatregelen was het vanaf het voorjaar van 1942 voor Joden steeds moeilijker en gevaarlijker geworden om nog langer in Nederland te blijven. Daarom beraadde de familie Wolff zich op ontsnappingsmogelijkheden. Ze besloten in twee groepjes de wijk te nemen naar Zwitserland. Eerst zouden Elly, Kitty en Sieg vertrekken vanaf hun huis in Oisterwijk. Daarna zouden Max en zijn ouders

Op Dolle Dinsdag, toen het Duitse front leek in te storten, blies de bezetter het huis van de familie Wolff op

volgen vanuit Arnhem. Op 11 augustus 1942 was het zover. Bij het krieken van de dag verliet het drietal, voorzien van een klein koffertje, valse paspoorten en zonder Jodensterren hun woning in Arnhem. Het vertrek staat Max Wolff ook nu nog helder voor de geest. 'Mijn vader sprak de woorden: "Al hetgeen ik bezit draag ik bij me."' Dit gezegde was al generaties het motto van onze familie. Helaas zou het in de oorlogsjaren en ook daarna weer van toepassing zijn.'

Max en zijn ouders gingen te voet op weg naar het station van Oosterbeek om daar de stoptrein naar het zuiden van het land te nemen. Dezelfde dag nog belandden zij in het West-Brabantse dorpje Nispen, waar het verzet hen over de grens hielp. Via Antwerpen, waar de grootouders van Max woonden, belandde het drietal in een chocoladefabriek in de Brusselse wijk Molen-

beek. Het Belgische verzet gebruikte de fabriek als *safe house*. Hier ontmoetten zij volgens afspraak Elly, Kitty en Sieg, die eerder vanuit Oisterwijk waren vertrokken. Het zou de laatste keer zijn dat ze elkaar zagen. Na het vertrek van Max' zussen en zwager naar Zwitserland werd niets meer van hen vernomen. Naar later bleek waren zij door Zwitserse grenswachten gearresteerd. De douaniers hadden hen daarop niet naar een interneringskamp in eigen land overgebracht, maar overgedragen aan de politie van Vichy-Frankrijk. Daarmee tekenden zij indirect het doodvonnis van de drie Joodse vluchtelingen. Na een verblijf van drie weken in een gevangenis bij Besançon kwamen Elly, Kitty en Sieg terecht in het kamp Drancy, ten noorden van Parijs. Vanuit dit zogeheten *Durchgangslager* – vergelijkbaar met Westerbork in Nederland – zouden tijdens de oorlogsjaren zo'n 80.000 Joden

Ter nagedachtenis aan de in Auschwitz vermoorde Siegfried Kanstein, Elly Kanstein-Wolff en Kitty Wolff zijn in de George Perklaan in Oisterwijk 'Stolpersteine' gelegd

FOTO RICK MOORMAN

worden gedeporteerd naar vernietigingskampen in Duitsland en Oost-Europa. Elly, Kitty en Sieg verbleven er tot zij op 10 november met onbekende bestemming weggevoerd werden naar, zo bleek later, Auschwitz, waar zij direct na aankomst op 14 november 1942 werden vermoord. Sieg was toen 34 jaar, Elly 27 en Kitty nog maar 23. Max Wolff zou tijdens de oorlogsjaren niet alleen zijn twee zussen en zwager maar ook het grootste deel van de rest van zijn familie verliezen. In totaal kwamen 286 familieleden om in de Holocaust.

Het was ondertussen eind 1942 en de situatie in Frankrijk was grondig veranderd. Na de geallieerde landingen in Noord-Afrika in november 1942 had het Duitse leger het niet-bezette deel van Frankrijk alsnog ingenomen. Het was vrijwel onmogelijk geworden om illegaal de grens met Zwitserland te passeren. Terugkeren naar België was voor de familie Wolff voorlopig de enige optie. Via vele onderduikadressen belandden Max en zijn ouders in de loop van 1943 voor langere tijd in een bank in Halle bij Brussel. Dit ging goed tot half juni 1944, toen een eenheid van de SS Leibstandarte 'Adolf Hitler' haar intrek nam in een deel van het gebouw. De kans op ontdekking was nu groot, waardoor er voor Max en zijn ouders niets anders op zat dan te schuilen in de kluis van de bank. Deze ruimte was klein en had slechts één luchtkoker.

Door de linies

Max, inmiddels achttien jaar, had er schoon genoeg van om ondergedoken te zitten. Hij wilde weg, naar Normandië, om zich daar als oorlogsvrijwilliger aan te sluiten bij de geallieerden. Hoewel zijn ouders bang waren daarmee hun zoon te verliezen, was Max vastbesloten. Eind juni 1944 zette het Belgische verzet hem over de grens en stond hij er alleen voor. 'En weer was er sprake van het familiemotto "Al wat ik bezit draag ik bij me"', aldus Wolff. Wat volgde was een chaotische reis richting Normandië. Ondanks alle gevaren arriveerde Max eind juli 1944 heelhuids bij het dorpje Banneville-la-Campagne, even ten oosten van Caen en op een steenworp afstand van het front. Kort daarna trokken de Duitse troepen zich terug uit deze felbevochten

stad en bevond Max Wolff zich binnen het geallieerde bruggenhoofd. Daarmee was voor hem eindelijk de weg vrij om zich aan te melden voor militaire dienst. Dat ging echter niet vanzelf. Een langdurige screening volgde en nadat uiteindelijk was vastgesteld dat de jonge Nederlander betrouwbaar was, kon hij naar Groot-Brittannië. Het was de bedoeling dat de Arnhemmer zich hier zou aansluiten bij de Koninklijke Nederlandse Brigade Prinses Irene. Bij aankomst in het Allied Training Centre Wrottesley Park bij Wolverhampton bleek echter dat de brigade zich inmiddels in Zuid-Engeland bevond, in afwachting van inscheping naar Normandië.

Hoewel op papier ingedeeld bij de Irenebrigade, zou Max Wolff uiteindelijk nooit echt bij deze Nederlandse landmachteneid dienst doen. In Engeland kwam namelijk spoedig aan het licht dat de Arnhemmer uitstekend Frans en Duits sprak. Voordat hij het goed en wel doorhad, werd hij na een korte *primary training* gedetacheerd bij een eenheid van de Royal Engineers om tolkwerkzaamheden te verrichten. In de rang van sergeant ging hij in eerste instantie deel uitmaken van een verkenningdetachement van het 106th Transportation Stores Depot en het 954th Pioneer Corps, dat tussen Halle en Mons een bevoorradingsdepot moest voorbereiden. Tijdens de werkzaamheden in de buurt van Halle, eind augustus, volgde een emotioneel weerzien met zijn ouders, die eveneens uit de greep van de Duitsers hadden weten te blijven.

'De Stadhuisramp'

Na de bevrijding van Zuid-Nederland vertrok Max Wolff begin november naar Heusden aan de Maas, waar hij werd gedetacheerd bij het 627th Royal Artillery Regiment. In dit dorp had zich kort daarvoor een groot drama voltrokken nadat Duitse troepen in de nacht van 4 op 5 november onaangekondigd de toren van het stadhuis hadden opgeblazen. In de kelders schuilden op datzelfde moment honderden Heusdenaren tegen geallieerde artilleriebeschietingen. Onder het geweld van het instortende stadhuis bezweek de vloer, waardoor 134 inwoners van het dorp omkwamen. Deze oorlogsmisdaad kwam later bekend te staan als 'de Stadhuisramp'.

FOTO M. WOLFF

Max Wolff, in geallieerd uniform, in de nazomer van 1944 in Brussel

Wolff verleende met zijn eenheid dagenlang hulp bij het bergen van de slachtoffers.

Het 627th Royal Artillery Regiment beschikte onder meer over diverse batterijen houwitser, 25-ponders, 17-ponders en 6-ponds-antitankgeschut, die met grote regelmaat Duitse posities aan de overkant van de rivier bestookten. Tijdens zijn stationering in Heusden nam Wolff meerdere keren deel aan patrouilles op de Maas. Weldra wachtte evenwel een andere opdracht. Nadat het Duitse leger geheel onverwacht op 16 december in de Ardennen een tegenoffensief had gelanceerd, kreeg het 627th Royal Artillery Regiment opdracht in allerijl een aantal batterijen te verplaatsen naar de omgeving van Houffalize in de Belgische provincie Luxemburg. Dagenlang gaven de houwitser 'het volle pond' tegen Duitse doelen. 'Het continue gebulder van de kanonnen heeft me mijn gehoor gekost', aldus Wolff. Zodra de geallieerden de zaak weer onder controle hadden, keerde de Nederlandse tolk met zijn eenheid terug naar Heusden.

Begin 1945 belandde Wolff bij de 69th Canadian General Transport Company. Deze met tientallen zware vrachtwagens uitgeruste transporteenheid was begin februari 1945 vanuit de omgeving van Nijmegen actief betrokken bij Operatie Veritable, de verovering van het grondgebied tussen de rivieren de Roer en de Rijn. Hoewel de geallieer-

den in alle opzichten oppermachtig waren, wisten Duitse troepen lang stand te houden in het ontoegankelijke Reichswald. De buitengewoon slechte weersomstandigheden waren hierbij in het nadeel van de geallieerden, meent Wolff: 'Het regende aan het begin van het offensief dag en nacht. Alles wat we hadden, zakte weg in de modder.'

Bergen-Belsen

In de laatste oorlogsweken – het was inmiddels april 1945 – voerde Max Wolff met zijn eenheid nog een speciale opdracht uit. Via de Achterhoek trok hij met een colonne trucks in de richting van Celle in Noord-Duitsland. Dicht bij deze stad lag het plaatsje Bergen-Belsen met het gelijknamige concentratiekamp, dat kort ervoor was bevrijd. Wolff en zijn collega's, die er medische hulpgoederen brachten, werden daar geconfronteerd met afschuwelijke tafereelen. Wolff: 'De vreselijke dingen die ik daar gezien heb, zijn me tot de dag van vandaag bijgebleven.'

Korte tijd later werd hij op eigen verzoek overgeplaatst naar zijn geboorteplaats Arnhem. Hier ging hij deel uitmaken van de 37th Grave Concentration and Identification Unit. In de maanden die volgden was Max actief betrokken bij de aanleg van de oorlogsbegraafplaats van Oosterbeek en het bergen en herbegraven van geallieerde militairen die waren gesneveld tijdens de slag om Arnhem. 'Dit was een buitengewoon moeilijke taak, aangezien het hele gebied gedurende acht maanden *Sperrgebiet* was geweest', aldus Max Wolff. 'Dit heeft zowel het lokaliseren als het identificeren ten zeerste bemoeilijkt.' Hoewel Wolff de werkzaamheden omschreef als 'noodzakelijk, maar vreselijk', was het volgens hem ook dankbaar werk omdat het de nabestaanden van de gesnevelde militairen nu de mogelijkheid bood de rustplaats van hun dierbare te bezoeken.

Naoorlogse periode

In de herfst van 1945 waren de bergings- en identificatiewerkzaamheden voltooid. Wolff hield nog tot zijn eervol ontslag in 1946 het Britse uniform aan en was toegevoegd aan

diverse geallieerde onderdelen. Max was pas twintig en had schoon genoeg van het militaire leven, toen hij in juni 1946 een oproep kreeg om zijn dienstplicht te vervullen in het Nederlandse leger. Alsof dat nog niet genoeg was, kreeg hij tot zijn schrik ook nog eens te horen dat hij op korte termijn zou worden uitgezonden naar Nederlands-Indië. Zijn vader stuurde daarop een brief aan de minister van Oorlog met het verzoek zijn zoon weer naar de burgermaatschappij te laten terugkeren, omdat Max 'alreeds gedurende 22 maanden in Geallieerden dienst is geweest'. Ook schreef vader Wolff dat hij twee dochters en een schoonzoon in de oorlog had verloren. Aanvankelijk legde de bewindsman dit verzoek naast zich neer. Pas nadat zijn ouders op audiëntie waren geweest bij de minister, kreeg Wolff alsnog vrijstelling van uitzending en mocht hij in Nederland blijven. Dat was tegen het zere been van zijn regimentscommandant, die hem toebeet dat 'hij niet moest denken dat hij er wéér zo gemakkelijk vanaf zou komen'. Op de vraag wat zijn commandant daarmee bedoelde, kreeg Wolff geen antwoord. Een

vervelende diensttijd van ruim twee jaar volgde. Hij kon uiteindelijk de militaire dienst verlaten nadat zijn regiment uit Nederlands-Indië was teruggekomen. Pas in december 1948 keerde Wolff terug in de burgermaatschappij. Wel moest hij bij het verlaten van de dienst nog 75 cent betalen wegens een 'mankerend uitrustingsstuk'.

In de jaren daarna was de oorlog nooit ver weg. 'Familie, vrienden, woning en werk waren wij kwijtgeraakt. Onze vertrouwde omgeving bestond niet meer. Echter, de pijn en het gemis van familie en vrienden, alles wat nodig was om de vrijheid weer terug te krijgen, dat diepe gevoel is bijna niet onder woorden te brengen.' De periode 1940-1945 bleef een belangrijke rol spelen in het leven van Wolff en zijn familie. Max Wolff: 'Ik heb gevochten voor de vrijheid en heb dit doorgegeven aan mijn kinderen, zoals staat in het boek Joël, 1:3: "Vertel daarvan aan uw kinderen, laten uw kinderen het aan hun kinderen vertellen en hun kinderen weer aan het volgende geslacht."' ■

Max Wolff reikt in juni 2018 in Normandië het invasiemoedje uit aan een jonge fuselier

Governing ethical and effective behaviour of intelligent systems

A novel framework for meaningful human control in a military context

Unmanned systems are gaining a permanent position in the military domain; they are deployed where people are physically inadequate or at risk. Increasingly often these systems can also perform tasks independently, made possible by the strong advance of artificial intelligence. On cognitive tasks such as dealing with large amounts of data, understanding complex problems and rapid decision-making, they increasingly surpass people. However, this trend towards more autonomy raises the question: how do we as human beings maintain control over autonomous systems, who exerts that control and how do we justify it? In this article TNO presents a new framework for meaningful human control of autonomous (intelligent) systems.

Although technology development in AI is led by the civil domain, military application of AI increases rapidly

PHOTO U.S. AIR FORCE, BARRY LOO

*Ir. P.J.M. Elands, Ir. A.G. Huizing, dr. ir. L.J.H.M. Kester, dr. M.M.M. Peeters and dr. S. Oggero**

The introduction of intelligent systems¹ for military operations raises ethical issues about maintaining meaningful human control. Advocates of a ban on autonomous weapon systems sketch visions of a future where robots define their own targets and decide who lives and who dies. In our opinion such decisions must always be made under human control. In addition, in the current practice of military operations, effective and meaningful human control is sometimes difficult to achieve. This article addresses the question of meaningful human control: ‘how can we exploit the benefits of intelligent systems in military operations, while ensuring ethical behaviour, and effective, safe and responsible operations?’

This article starts with an overview of the developments in autonomy and artificial intelligence and their significance for military applications, including the international debate on autonomous weapon systems. Next, the article discusses a number of challenges in the current practice of military operations, which may be addressed by the use of autonomy and by a proper framework for meaningful human control. The main body of the article consists of a description of a framework for meaningful human control of autonomous weapon systems and addresses the ethical guidelines, the use of a goal function, roles and responsibilities, trust and uncertainty, accountability, and the advantages of the framework. A short research agenda and conclusions finalize this article.

The rise of intelligent systems

Over the last few decades technological advancements have rapidly changed the way we work and live. Developments in Artificial Intelligence

Governing Ethical and Effective Behaviour of Intelligent Systems

Lieutenant colonel Royal Netherlands Air Force W. Ligtenberg, MSc EMSD

‘All intelligent organisms and organizations undergo a continuous cycle of interaction with their environment,’ said John Boyd, an important systems thinker of the past. In fact, Boyd argues that the military also needs to think about the challenges of today and tomorrow using a systems approach, and rightfully so. Within the military we are confronted with new dynamic and complex surroundings. This increase in complexity can only be fully understood using a more holistic approach. New domains like cyber force us to be knowledgeable on more than the physical battleground alone. But is it not true that most military organizations are already challenged to effectively conduct decision-making for current combined or joint operations? What does it mean to orchestrate effective decision-making for military operations within a true multi-domain environment?

The amount of data being generated by these domains can easily be overwhelming. Furthermore, effective decision-making requires ever shrinking timespans. There is also reason for concern that the fastest decision-making process, linked with the ability to directly create (non-) kinetic effects, will generate an important advantage during conflict. Although we have some supporting analytical systems in place, it seems that our best attempt to generate a holistic approach by fusing data is not yet quite good enough. Often commanders experience fusion of data to support their decision-making in a complex environment as a cumbersome process. It is inevitable that we as a military think about new ways to structure and support decision-making. We need to find solutions that will empower us to achieve more effectiveness in our operations, adhering to shrinking timespans for decision-making, but without ignoring the checks and balances that need to be in place.

In this article the authors explain how this effectiveness can be reached if we are willing to understand that augmented decision-making – using intelligent systems – can also be a very reliable solution. The importance of this discussion cannot be underestimated. Together, scientists and military experts first need to conceptualize relevant frameworks for an intelligent system. These frameworks can be used to have more informed and broader – multidisciplinary – discussions, and at the same time start building responsible solutions.

* Pieter Elands, Albert Huizing, Leon Kester, Serena Oggero and Marieke Peeters work at TNO Defence, Safety, and Security in the Netherlands. Their research encompasses the possibilities of artificial intelligence and its application in autonomous systems in various programmes for the Dutch Ministry of Defence.

1 As explained later, we prefer the term ‘intelligent systems’ instead of ‘autonomous systems’.

A Global Hawk returns to base: military systems such as UAVs are now being perceived as 'killer robots'

(AI) and computational processing power have given rise to increasingly intelligent systems, i.e. entities capable of engaging in dynamic and goal-directed interaction with their environment, using some form of AI.² Intelligent systems are often described in terms of their behaviour and capabilities: intelligent systems

can sense their environment, reason about their observations and goals in order to make decisions, and act upon their environment.³ Intelligent systems outperform humans in handling large amounts of heterogeneous data, dealing with complex problems, and rapid decision-making.⁴ Continuing improvements in AI, e.g., machine learning and problem solving, and computational processing power are expected to further enhance these advantages for decades to come. The result of these developments is that nowadays an increasing number of tasks is carried out by intelligent systems. A more recent development is that, for certain tasks, intelligent systems are capable of operating at high performance levels for extended periods of time without the constant need of human support or intervention, leading to the use of the term 'autonomous systems'.⁵

Although technology development in AI is led by the civil domain, military application of AI

-
- 2 P.D. Scharre and M.C. Horowitz, *Artificial Intelligence: What Every Policymaker Needs to Know* (Washington, D.C., Center for a New American Security, 2018).
 - 3 M. Wooldridge, *An Introduction to Multi Agent Systems* (New York, Wiley, 2009).
 - 4 A.P. Williams and P.D. Scharre, *Autonomous Systems – Issues for Defence Policymakers* (Norfolk, Virginia, NATO HQ SACT, 2015).
 - 5 M. Vagia, A. Transeth and S. Fjerdings, 'A Literature Review on the Levels of Automation During the Years. What are the Different Taxonomies that have been Proposed?', in: *Applied Ergonomics* 53 (2016) 190-202; J.M. Beer, A.D. Fisk and W.A. Rogers, 'Toward a Framework for Levels of Robot Autonomy in Human-Robot Interaction', in: *Journal of Human-Robot Interaction* 3 (2) (2014) 74-99; M. Johnson, J.M. Bradshaw, P.J. Feltovich, R.R. Hoffman, C. Jonker, B. van Riemsdijk and M. Sierhuis, 'Beyond Cooperative Robotics: The Central Role of Interdependence in Coactive Design', in: *Intelligent Systems* 26 (3) (2011) 81-88; R. Murhpy and J. Shields, *The Role of Autonomy in DoD Systems* (No. 20301-3140) (Washington, D.C., Defense Science Board, 2012).

PHOTO U. S. AIR FORCE, CHAD BELLAY

Concerns about the proliferation of intelligent systems in the military, as well as other high-risk domains, has led researchers and companies in the fields of robotics, ethics, philosophy, and artificial intelligence to sign open letters in which they plea for firstly a prioritization of research on robust and beneficial artificial intelligence, secondly a ban on autonomous weapons systems, and thirdly refraining from any activities contributing to the realization of autonomous weapons systems.⁸

The UN Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) is the official forum where the debate on Autonomous Weapon Systems takes place. Central to this debate is the term 'meaningful human control'.⁹ A big problem in this debate, however, is the lack of consensus about the definition of what is 'autonomy', making it quite difficult what to ban or not to ban.¹⁰ And although there are various definitions of the term 'meaningful human control', there seems to be agreement on the necessity to ensure that intelligent systems will not go beyond boundaries set by humans.¹¹

increases rapidly. Since a couple of years intelligent systems have been considered to provide a decisive advantage on the battlefield;⁶ for that reason many countries are actively developing military systems with such capabilities.

In our view, the term 'autonomy' in relation to intelligent systems is confusing, as it is often wrongly interpreted that such systems determine their own ethical goals, autonomy in the sense of 'making decisions without being controlled by anyone else'. Yet these systems are in fact bounded by the tasks and/or goals assigned within a legal framework by their manufacturer, owner, and/or operator. Military systems, such as UAVs or 'drones', are now being perceived as 'killer robots', sketching visions of a future where robots define their own targets and decide who lives and who dies.⁷ We agree that such choices should always be made by humans.

- 6 R.A. David and P. Nielsen, *Defense Science Board Summer Study on Autonomy* (Washington, D.C., 2016).
- 7 *Losing Humanity: the Case Against Killer Robots* (New York, Human Rights Watch, 2012); 'Killer Robots and the Concept of Meaningful Human Control', *Memorandum to the Convention on Conventional Weapons (CCW) Delegates* (New York, Human Rights Watch, 2016); *The Problem* (Washington, D.C., Campaign to Stop Killer Robots, 2018).
- 8 *Research Priorities for Robust and Beneficial Artificial Intelligence: an Open Letter* (Boston, Future of Life Institute, 2014); *Autonomous Weapons: an Open Letter from AI & Robotics Researchers* (Boston, Future of Life Institute 2015); *Lethal Autonomous Weapons Pledge* (Boston, Future of Life Institute, 2018).
- 9 B.L. Docherty, Human Rights Watch, Harvard Law School, and International Human Rights Clinic, *Making the Case: The Dangers of Killer Robots and the Need for a Pre-Emptive Ban* (New York, 2016); Article 36, 'Key Areas for Debate on Autonomous Weapon Systems' (2014); Article 36, 'Killing by Machine – Key Issues for Understanding Meaningful Human Control' (2015); Human Rights Watch, *Killer Robots*.
- 10 M. Ekelhof, 'Autonome Wapens. Een verkenning van het concept Meaningful Human Control', in: *Militaire Spectator* 184 (2015) (5) 232-245.
- 11 In the light of this debate, various reports have been published by research groups and institutes, e.g., P.D. Scharre, *Artificial Intelligence* (2018), G. Schaub and J.W. Kristoffersen, *In, on, or out of the loop?* (2017), Centre for Military Studies – University of Copenhagen; V. Boulanin and M. Verbruggen, *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems* (2017), Stockholm International Peace Research Institute; and R.A. David et al, *Summer Study on Autonomy* (2016). In addition, new research initiatives have been raised, such as *AI Tech – Meaningful Human Control of Autonomous Intelligent Technology* (2018), Delft University of Technology; Future of Life Institute (2014), and CLAIRE (Confederation of Laboratories for Artificial Intelligence in Europe) (2018).

As part of the debate, the concepts ‘human-in-the-loop’, ‘human-on-the-loop’, and ‘human-out-of-the-loop’ are often used to clarify what is and what is not desirable to establish meaningful human control.¹² In our view these terms confuse the debate even more, as they seem to imply that: (1) there is exactly one human who (2) either is or is not part of (3) an unspecified control loop. Instead, we argue that – depending on the situation at hand – the system may allow for various types of human control by various people in various roles. Furthermore, we emphasize that meaningful human control is a combination of measures complementing one another to ethically and effectively govern the behaviour of intelligent systems.

Because of the problematic notion and strongly polarised opinions on ‘autonomous systems’, this paper prefers to use the term intelligent systems: systems that are capable of independently performing specific tasks within specific contexts for specific time periods, yet also accept specific types of control from particular people in predefined roles.

Developments in AI will continue at a rapid pace and AI will continue to find applications in the military domain. Military systems will become better and smarter. It is our belief, however, that mankind should always be in control of its technological inventions and hence should not allow intelligent systems to set their own goals. For that reason this article presents a novel framework for meaningful human control.

Observations and issues in current military practice

Looking at the current practice of military operations, there are some observations to make. First of all, ethical and legal guidelines provided, e.g., Rules of Engagement (ROEs), from the political/strategic level, often need further interpretation and consideration at the operational and tactical level. Sometimes this has to be done under significant time pressure, which is something that humans are not necessarily good at.¹³ It is therefore not strange that military personnel in specific situations can feel uncertain or uncomfortable making ethical decisions. We believe these considerations and decisions must lie with people rightfully entitled to do so, i.e. the legislative power.

A second observation is that in current military operations the connection between actions, effects, and mission goals has often neither been explicated nor quantified.¹⁴ The commander translates the mission goals and desired military end state to effects to be achieved and actions to be taken in a qualitative manner. More often than not, this results in performance measures that are actually more related to the effort made, such as number of sorties or number of munitions dropped, instead of the effects obtained. As a result, the mission goals may get out of sight, especially at times when time pressure or other stress factors affect the decision making process. In contrast, when using an intelligent system, formalized quantitative relations between mission goal, effects and actions are mandatory; the system has to know how specific actions and their effects relate to the mission goal.

A third observation is that one could argue whether the current way of conducting military operations fulfils the requirements of ‘meaningful human control’.¹⁵ Because of the complexity of military operations, the process of control is distributed into many different sub-processes. It is important to note that part of these sub-processes have already been automated, such as collateral damage estimation, to better accommodate their complexity.¹⁶ In cases like these,

12 Schaub et al, *In, on, or out of the loop*.

13 D. Kahneman and P. Egan, *Thinking Fast and Slow* (New York, Farrar, Straus and Giroux, 2011).

14 J. van Deventer, ‘Meten is weten, maar wat meten we eigenlijk?’, in: *Think Airpower. Newsletter Air and Space Warfare Center*, no. 9 (2015).

15 M. Ekelhof, ‘Lifting the Fog of Targeting: ‘Autonomous Weapons’ and Human Control through the Lens of Military Targeting’, in: *Naval War College Review* 71 (3), article 6, 2018.

16 Boulanin and Verbruggen, *Mapping the Development of Autonomy in Weapon Systems*; R. Danzig, *Technology Roulette – Managing Loss of Control as Many Militaries Pursue Technological Superiority* (Washington, D.C., Center for a New American Security, 2018).

The Sea Hunter recently completed an autonomous sail from San Diego to Hawaii and back: because of the complexity of military operations, the process of control is distributed into many different sub-processes

PHOTO U.S. NAVY

the designers of the underlying algorithms have determined what information is important to take into account, what information can be aggregated into a single representation, what information is considered as ‘noise’, and how uncertainty should be measured and taken into account. Such algorithmic decisions at the lower level may unwittingly affect the outcomes of human decision makers. The success of a mission, then, depends on a collection of individuals, both human and artificial, to perform their part of the task. Yet due to this distributed control process it is hardly possible for a single person to maintain a proper understanding of, in the first place, each individual’s unique contribution to the ultimate outcome, as well as, secondly, the dynamics and interdependence between each of the individuals in fulfilling the mission goal. In other words, this complex process confuses the attribution of responsibility for the ultimate outcomes. This is often referred to as the ‘many hands problem’.¹⁷ In the light of these findings, it may be concluded that even in the current situation effective and meaningful human control is already quite a challenge.

Framework for meaningful human control

The desire for meaningful human control when introducing intelligent systems combined with the observations on human control in current military practice leads us to the main question on what, in our view, meaningful human control is truly about: ‘*how can we exploit the benefits of intelligent systems in military operations, while ensuring ethical behaviour, and effective, safe and responsible operations?*’

Ethics – A Normative Approach

A popular ethical framework for meaningful human control is a normative approach, in which laws and ethical norms are embedded in

¹⁷ D.F. Thompson, ‘Moral Responsibility of Public Officials: the Problem of the Many Hands’, in: *American Political Science Review* 74 (1980) (4) 905-916; D.F. Thompson, ‘Responsibility for Failures of Government: the Problem of Many Hands’, in: *The American Review of Public Administration* 44 (2014) (3) 259-273; I. van de Poel, L. Royakkers and S.J. Zwart, *Moral Responsibility and the Problem of Many Hands* (New York and London, Routledge Taylor & Francis, 2015).

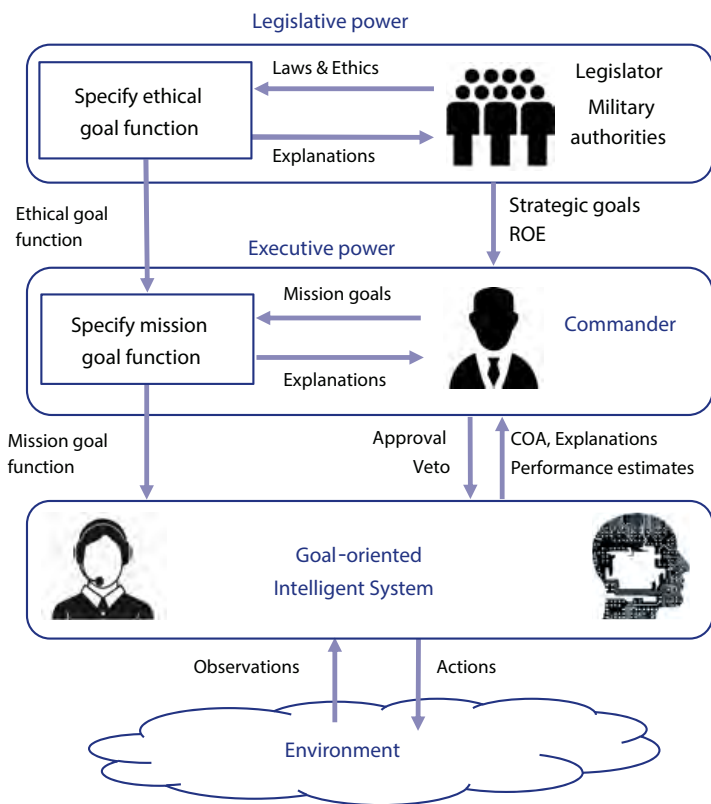

Figure 1 Meaningful human control of an intelligent system in a military context through an ethical goal function and a mission goal function

an intelligent system.¹⁸ In a military context the normative approach could be implemented by embedding the ROEs for a military operation in an intelligent system.¹⁹ The benefits of this approach are that the ROEs are transparent and easily interpretable for humans and that it is generally clear when ROEs have been violated. However, a normative approach requires that there are rules for every situation that can be

encountered, which is not easily feasible in practice. Moreover, there are situations in which conflicting rules apply, which can only be solved by a trade-off between the utility of actions.

Ethics – A Utility-Based Approach Using Goal Functions

As an alternative to the normative approach this article proposes a utility-based ethical approach, using a framework for meaningful human control that obliges intelligent systems to take the same decisions as qualified people, with sufficient decision time and access to relevant information, would make in the same situation. This objective is achieved by providing the intelligent system with so-called goal functions that represent the ethical values and military goals and constraints of the mission as defined by the legislator, military authorities and military commander;²⁰ see Figure 1. A goal function is a mathematical function in which several different goals are combined. As an example may serve an autonomous vehicle which has to transport a passenger from A to B. In this case several different goals are involved, such as travel time, passenger comfort, environmental impact, and road safety. Different weight factors may apply to these different goals. The autonomous vehicle will use the goal function to decide upon the route to take and upon its driving behaviour to best take into account both the wishes of the passenger (comfort, time of arrival) and of society (environment, safety), closely resembling the human decision making process. Depending on the weights and on the present state of the world (amount of traffic), different outcomes are possible. This approach contrasts with the current military practice of predefined desired end states.

Roles and Responsibilities

This goal-oriented control concept requires a machine-interpretable, mathematical goal function, which combines ethical and legal goals with specific military mission goals. The ethical and legal goals are specified by the legislative power and include the laws of war. These goals are preferably generally applicable to any type of military operation. They reflect the ethical and legal values of society and are

18 V. Bonnemains, C. Saurel and C. Tessier, 'Embedded Ethics: Some Technical and Ethical Challenges', in: *Ethics and Information Technology* 20 (2018) 41-58; *The IEEE Global Initiative on Ethics of Autonomous and Intelligent Systems. Ethically Aligned Design: A Vision for Prioritizing Human Well-being with Autonomous and Intelligent Systems, Version 2* (New York, IEEE, 2017).
 19 A. Cole, P. Drew, R. McLaughlin and D. Mandsager, *San Remo Rules of Engagement Handbook* (San Remo, International Institute of Humanitarian Law, 2009).
 20 Also referred to as 'utility functions'.

also referred to as the ‘social contract’ or ‘society-in-the-loop’.²¹ They should, due to developing society and technology, continuously be updated through a ‘socio-technological feedback loop’.

When a specific mission is sanctioned at the political/strategic level, the government, together with the military authorities, specifies the strategic goals for that mission, including the military goals. In addition, the government and/or the military authorities specify constraints, i.e. the ROEs.²² The strategic goals and ROEs for this particular mission are passed on to the commander.

The commander uses the strategic goals and ROEs to specify the mission goal function, see Figure 1. This mission goal function must be compliant with the ethical goals specified earlier by the legislator and must adhere to any applicable legal boundaries and ROEs. The mission goal function provides a value to every possible transition of the world, due to outcome of actions. It is important to note that, in contrast to the conventional, task-oriented approach used presently, individual goals are no longer represented as pre-selected desired end states, but as elements of the goal function, each

with a specific weight factor, as in the transport example mentioned earlier. A very important goal will therefore weigh heavily.

In case a military mission has to be defined, without an ethical goal function made available, the commander may, under the pressure of time, define the ethical and legal aspects of the mission goal function himself, allowing the legislative power to evaluate his choices.

Trust and Uncertainty

The mission goal function is used to govern the intelligent system, which aims to obtain an outcome which best fits the mission goal function, taking into account the weights of the individual goals. It uses its observations to make an estimate of the current state of the world, i.e. the situation of the world including the system itself, and of the changes in that state resulting from possible actions which could be taken by

-
- 21 I. Rahwan, ‘Society-in-the-Loop: Programming the Algorithmic Social Contract’, in: *Ethics Information Technology* 20 (2018) 5-14; B. de Graaf and M.B.A. van Asselt, ‘Veiligheid als sociaal contract’, in: *Magazine Nationale Veiligheid en Crisisbeheersing* 11 (2013) (6); N.M. Aliman and L.J.H.M. Kester, ‘Transformative AI Governance and AI-Empowered Ethical Enhancement Through Preemptive Simulations’, in: *Delphi – Interdisciplinary Review of Emerging Technologies*, 1 (2019) 23-29.
- 22 A. Cole et al, *San Remo Rules*.

Performance estimates provided by the intelligent system will enable the commander to assess how well the mission goals are being achieved

PHOTO U.S. ARMY/AURORA FLIGHT SCIENCES

the system. The actions which lead to the most preferable, i.e. most utile outcome – the best course of action (COA) – will be selected and carried out by the system.

To build trust, the commander can ask the intelligent system for additional explanations about the potential consequences of the mission goal function in hypothetical scenarios, e.g., alternative future developments of the mission.

Furthermore, as the effects of actions are often uncertain, e.g., a shot fired has a certain probability of hitting the target, multiple possibilities are taken into account when computing the effects of an action. To deal with such uncertainties, the potential outcomes of a single COA are aggregated across the sequence of actions. Various aggregation algorithms exist, such as optimizing the worst case, i.e. lowest possible utility, or taking the average ‘expected utility’. When computing and selecting the best COA, the algorithm compares the various possible COAs with regard to these aggregated effects. The selected COA is then explained to the commander before it is executed, allowing the commander to approve or veto it. Once the COA is being executed, performance estimates provided by the intelligent system enable the commander to assess how well the mission goals are being achieved. Should the intelligent system perform well below expectations or – e.g., due to malfunctioning components – conduct actions that are not compliant with the mission goal function, the commander or an operator can abort the mission. However, if someone decides to intervene against the plans or actions derived by the machine from the goal function(s), that person will be held accountable for disregarding the boundary conditions set by the legislator and/or military authorities, and may need to justify himself to the judicial authorities, see also Figure 2.

Advantages of the Framework

In the heat of the moment it may be difficult for a commander to balance the effectiveness of the

planned COA and its compliance with international law and ethics, even when assisted by legal advice. The executive power, the commander, in an armed conflict can be held accountable for the illegal use of force. The goal-oriented control concept anticipates potential dilemmas that may occur during the mission by clearly and quantifiably specifying the mission goal function, which includes legal and ethical aspects in advance of the mission at the right level of responsibility. As a result, it can be prevented that an inordinate amount of moral pressure is placed on military commanders and the human operators, possibly leading to over-cautious decisions and less effective actions. Moreover, the goal-oriented concept circumvents the increased risk of human error resulting from cognitive bias due to time pressure and the fog of war in many military operations.²³ Hence, goal-oriented control of an intelligent system in a military context alleviates much of the military commander’s burden of making effective and moral decisions.

Furthermore, the requirement of an explicit formalisation of the contribution of actions and effects to the outcome of the goal function in a mathematical relation ensures that all actions contribute maximally to the objectives specified by the goal function, potentially leading to more effective actions and desired effects, so that well-defined performance measures can be established.

Another advantage of the goal-oriented approach is the separation of the system’s goal function (the ‘what’) from its problem solving capabilities (the ‘how’). In traditional task-oriented systems, the ‘what’ is often implicitly defined in the problem-solving code of the system, i.e. hard-coded. As a result it may be difficult to update the system’s objectives after its deployment, making the system less flexible to accommodate to new missions or to societal developments as time passes. This may cause the objectives to become outdated, without the possibility to easily update them. Moreover, the objectives the system aims to attain are generally designed and implemented by the manufacturer and its programmers, instead of by the legislative power.

23 Kahneman and Egan, *Thinking Fast and Slow*; Ekelhof, ‘Lifting the Fog’.

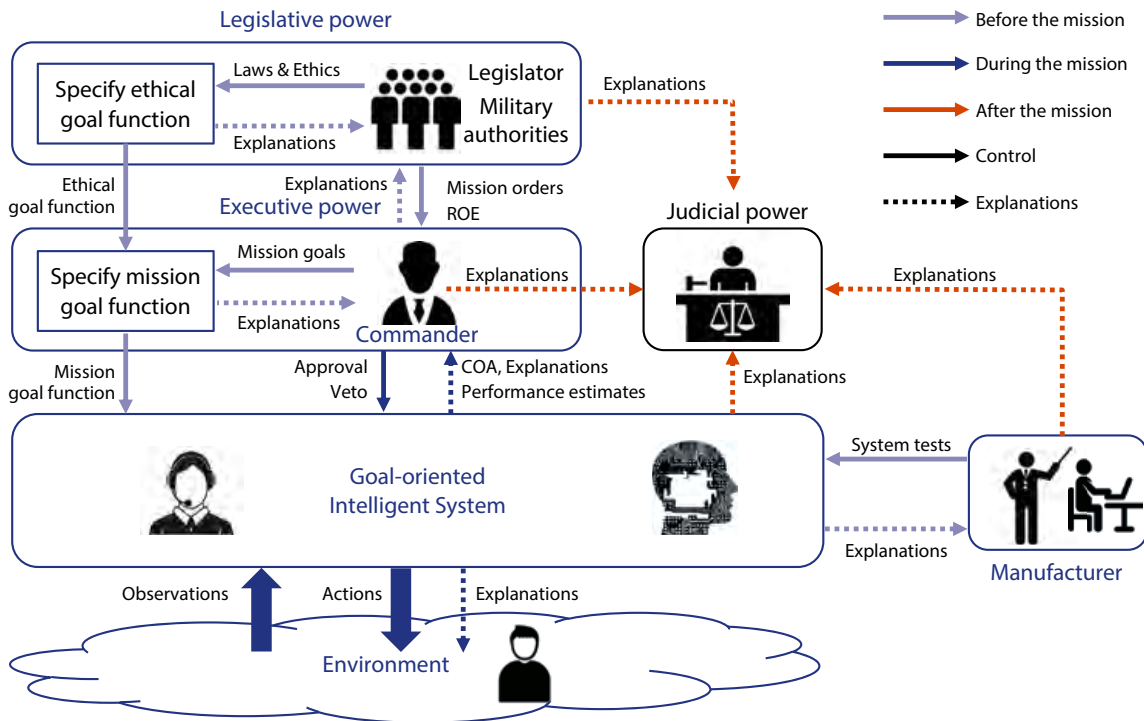

Figure 2 Governance of a goal-oriented intelligent system: the various means of control and explanations before, during, and after of a mission

And lastly, by demanding explicit ethical guidelines defined by the legislative power, these can be inspected and reviewed by the public, e.g., NGOs, NATO, international partners, and/or the judicial power. It might even be possible to use new innovations regarding secure communication, such as blockchain, to prohibit malicious persons from interfering with the ethical goal function provided to the system. To avoid the misconception of malevolent intelligent systems that pursue their own goals, also referred to as ‘killer robots’, it must be emphasized here that the intelligent system must not be allowed to change its goal function.

Accountability

Figure 2 illustrates the roles of the legislative, executive, and judicial powers in the governance of a goal-oriented intelligent system to clarify the attribution of accountability in case of erroneous or illegal behaviour by the intelligent system during the mission. Figure 2 also shows the various means of control and explanations

before, during, and after the mission. It introduces two additional parties to the ones presented in Figure 1, namely the judicial power and the manufacturer. The responsibility of the judicial power is to judge who is accountable for unlawful activities based on the evidence and explanations provided by the executive power (the commander), the manufacturer, and the intelligent system with respect to the pertinent ethical and mission goal functions. To enforce compliance with the ethical and mission goal functions, if the judicial power decides that unlawful activities have taken place, the person or persons responsible for those unlawful activities can be traced back. The manufacturer of the intelligent system is responsible for validating and verifying the proper functioning of the intelligent system by conducting system tests before it is deployed. Such system tests should indicate the system’s performance with respect to the ethical goal function, as well as a variety of mission goal functions and scenarios provided by the military authorities.

PHOTO U.S. DEFENSE ADVANCED RESEARCH PROJECTS AGENCY

The new framework provides for a clear distinction between the setting of ethical guidelines by humans and calculating the best course of action by the intelligent system

An interesting option is to combine this goal-oriented approach with a normative approach. This implies that some rules, such as the ROEs, are hard-coded, to set a 'red line'. This may in theory lead to less utile solutions, but it will enhance human trust in intelligent systems and humans will better and more quickly understand their behavior.

Research agenda

The previous section presented a new framework for meaningful human control. It was argued that this framework results in four major improvements. Firstly, the public transparency of the goal function allows for screening by for instance Non-Governmental Organizations (NGOs). Secondly, the framework specifies a clear separation between the goal function and

the problem solving capabilities of the intelligent system, also referred to as the orthogonality-based disentanglement.²⁴ It means a clear distinction between the setting of ethical guidelines by humans and calculating the best course of action by the intelligent system. Thirdly, the framework encompasses a direct link between actions, effects and goals of the mission, allowing for easy determination of the mission effectiveness. Finally, the framework puts the responsibility for defining the ethical values at the proper level.

These claims, however, remain to be validated through scientific research. We therefore propose a research agenda to investigate the value of the proposed framework when applied to real world problems. The first part of this agenda concerns the conception, verification, and validation of ethical and mission goal functions. In the coming year so-called choice model experiments will be initiated.²⁵ The second part concerns the verification, validation, and optimization of the behaviour of intelligent systems, consisting of humans and machines, in their performance towards the ethical goal function, especially when taking learning capabilities into account. Finally, these research efforts must be complemented by development, building, testing, verification, and validation of intelligent systems, e.g., to assess robustness and

- 24 N.M. Aliman, L.J.H.M. Kester, P.J. Werkhoven and R. Yampolskiy, 'Orthogonality-Based Disentanglement of Responsibilities for Ethical Intelligent Systems', Conference on Artificial General Intelligence, 2019; N. Bostrom, 'The Superintelligent Will: Motivation and Instrumental Rationality in Advanced Artificial Agents', in: *Minds and Machines* 22 (2012) (2) 71-85.
- 25 C.G. Chorus, B. Pudane, N. Mouter and D. Campbell, 'Taboo Trade-Off Aversion: A Discrete Choice Model and Empirical Analysis', in: *Journal of Choice Modelling* 27 (2018) 37-49; U. Liebe, J. Meyerhoff, M. Kroesen, C.G. Chorus and K. Glenk, 'From Welcome Culture to Welcome Limits? Uncovering Preference Changes over Time for Sheltering Refugees in Germany', in: *PLoS ONE* 13 (2018) (8). BLZ?

scalability. New methods that allow for such activities may need to be developed in the process.

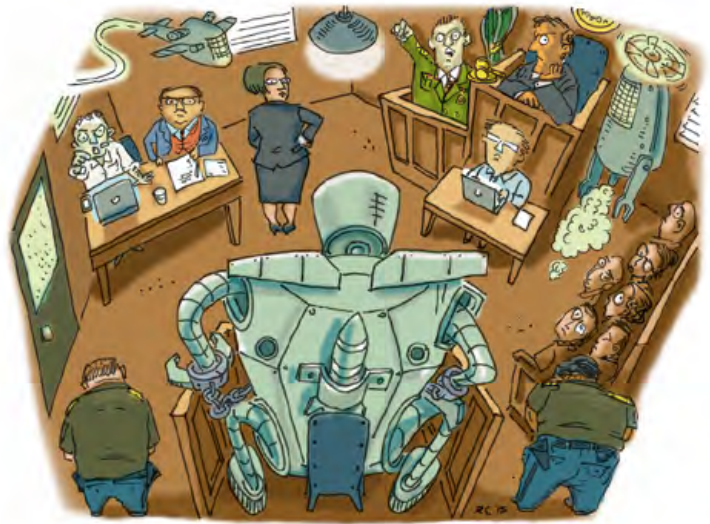
Conclusions

The rise of intelligent systems and their application in the military domain has resulted in an extensive and sometimes heated debate on the desirability of such systems. Various organisations plea for a ban on intelligent systems. This article has observed that misconceptions play a significant role in the debate, and, additionally, that control of 'traditional' military operations has become a distributed and partially automated process, often difficult to oversee.

By introducing a novel framework for ethical decision making, the article hopes to eliminate some of the misconceptions in the current debate on meaningful human control of intelligent military systems and to contribute to effective control of current and future military operations.

By placing an emphasis on specifying a machine-interpretable goal function, humans and intelligent systems are provided with a clear framework, including legal, ethical, and military guidelines. The intelligent system must never be allowed to change this function to set its own goal functions. The mission goal function allows the determination of the value of actions to be carried out in terms of mission effectiveness, which may lead to more effective actions and more desirable effects.

The proposed framework also implies a clear separation of the powers that govern the behaviour of an intelligent system. The legislative power is responsible for the legal and ethical aspects of the goal function, the executive military power is responsible for the military aspects of the goal function, and the engineers are responsible for building intelligent systems that submit to the goal function. The judicial power is responsible for ensuring that all powers honour the ethical goal function as a directive and moral compass. Publication of a

The judicial power will be responsible for ensuring that all powers honour the ethical goal function as a directive and moral compass

nations' ethical goal function provides transparency to the public and facilitates oversight by NGOs and other stakeholders.

Control of military operations is difficult by nature, due to the complexity of the environment, the fog of war, and the pressure of time. Both human and machine have specific qualities in achieving situational awareness and control. The framework presented in this paper allows for different compositions and levels of cooperation in human-machine teams to achieve optimal results, both in terms of effective control and achievement of the mission goals.

The aim of the proposed framework is to be able to exploit the benefits of intelligent systems for military operations, while ensuring ethical behaviour and effective, safe and responsible operations. It must be realized, however, that the proposed framework requires further substantiation and validation through continuous efforts in line with the proposed research agenda. This cannot be established by scientists and engineers alone, so addressing the mentioned challenges must ideally be done together with subject matter experts at the military and governmental level in a concerted effort. ■

Strategisch leiderschap in een adaptieve krijgsmacht

De ambitie van de krijgsmacht om robuust én wendbaar te zijn in een complexe dynamische wereld vraagt om een bredere blik op strategisch leiderschap. De organisatie moet het vermogen ontwikkelen om aan dat leiderschap collectief invulling te geven. Dat komt niet spontaan tot stand binnen de bestaande bureaucratische kaders en met de huidige opvattingen over wat leiderschap is. Het vraagt iets van de hele organisatie en het vermogen om te kunnen schakelen tussen hiërarchie en de invulling van leiderschap als gezamenlijk proces speelt daarbij een cruciale rol. Kan de organisatie relevante belemmeringen overwinnen of is dat voorlopig een brug te ver?

Maj M.W. van Eetveldt MSc en dr. P.H.J. Olsthoorn*

Met het oog op de steeds veranderende veiligheidssituatie stelt de *Defensienota 2018* dat het belangrijk is ‘dat we wendbaar zijn. We willen kennis en middelen op het juiste moment beschikbaar hebben. Tegelijk moeten we er staan als het nodig is, en dat vereist robuustheid. Een adaptieve krijgsmacht betekent dat we zowel robuust als wendbaar kunnen zijn. Dat vraagt om slimme oplossingen, flexibiliteit en samenwerking’.¹ Volgens de *Defensienota* vereist dit een verandering van werkwijze, gedrag en cultuur. Een adaptieve krijgsmacht moet snel kunnen inspelen op veranderingen door samenwerking en innovatie. Dit artikel gaat na hoe de invulling van strategisch leiderschap kan bijdragen aan een adaptievere krijgsmacht en welke belemmeringen en patronen daarbij moeten worden overwonnen. Wij gaan eerst in op het ogenschijnlijk tegenstrijdige begrippenpaar ‘robuust en wendbaar’, om daarna te

betogen dat robuust en wendbaar kunnen samengaan als Defensie kiest voor een opvatting van strategisch leiderschap waarbij leiderschap een collectief vermogen is.² Vervolgens staan we stil bij organisatiekenmerken die daarbij een belemmering vormen, om in de laatste paragraaf voor de conclusie oplossingsrichtingen te geven.

Robuust en wendbaar als basis

Over het begrippenpaar ‘robuust en wendbaar’ uit de *Defensienota 2018* stond in 2016 in de *Militaire Spectator* al een artikel over het vergroten van adaptiviteit bij de krijgsmacht.³ Dat artikel brengt de grote diversiteit aan mogelijke reacties op onzekerheid en onvoorspelbaarheid terug tot deze twee benaderingen. De robuuste benadering richt zich op stabiliteit en krijgt vorm in een hiërarchische structuur met duidelijke taken en vaste procedures die stabiliteit, snelheid en eenduidige onderlinge afstemming mogelijk maken. Deze manier van organiseren, gericht op het beheersen en controleren van onzekerheid, kan echter leiden tot een gebrek aan wendbaarheid. De wendbare benadering is er daarom op gericht om als organisatie zelf te veranderen en daardoor de doelen van de organisatie te kunnen blijven

* Martijn van Eetveldt is adviseur leiderschap bij het Expertisecentrum Leiderschap Defensie (ECLD). Peter Olsthoorn is universitair hoofddocent militair leiderschap en ethiek aan de Nederlandse Defensie Academie (NLDA).

1 *Defensienota 2018. Investeren in onze mensen, slagkracht en zichtbaarheid* (Kamerstuk 34 919) (Den Haag, ministerie van Defensie, 2018).

2 G.A. Yukl, *Leadership in Organizations* (Boston, Pearson Education, 2013) 19-20.

3 M. 't Hart, P.A.P. Dekkers, W. Kamphuis, J.P. Sassen-van Meer en T. de Vries, 'Het Vergroten van adaptiviteit bij Defensie', in: *Militaire Spectator* 2016 (185) (7/8) 320-335.

Robuust en wendbaar kunnen samengaan als Defensie kiest voor een opvatting van strategisch leiderschap waarbij leiderschap een collectief vermogen is

FOTO ERIK MORREN

halen. Dit vereist het kunnen loslaten van vaste structuren en processen en het omarmen van onzekerheid.⁴

Terwijl adaptief zijn voor morgen vraagt om verandering, flexibiliteit en creativiteit (exploitatie), zit de winst voor vandaag in orde, beheersing en stabiliteit (exploitatie). Om op de langere termijn adaptief en levensvatbaar te blijven moet de organisatie daarom een balans vinden tussen innovatie en de waan van de dag.⁵ Dat is geen eenvoudige opgave. Als organisaties onder druk staan, zijn mensen sneller geneigd om te polariseren, tegenstellingen te benadrukken en eenzijdige keuzes te maken.⁶ De spanning tussen robuustheid en wendbaarheid kan daarbij ervaren worden als een probleem dat is op te lossen door logisch te redeneren: onder welke omstandigheden kiezen voor optie A of B? Maar in het geval van het spanningsveld tussen robuustheid en wendbaarheid is het uitgangspunt dat *beide* belangrijk zijn voor het goed presteren van Defensie. Een zogeheten paradox-

benadering biedt uitkomst: die stelt juist de vraag centraal hoe ogenschijnlijk tegengestelde benaderingen te combineren. Dit maakt een 'zowel...als...'-benadering mogelijk die de voordelen van beide kanten benut en het potentieel aan synergie ontgrendelt. Het kan leiden tot creatieve frictie die ervoor zorgt dat mensen hun aanvankelijke neiging tot 'of...of'-aannames verlaten en op zoek gaan naar 'zowel...als...'-mogelijkheden.⁷ Een ruimere opvatting van wat strategisch leiderschap kan zijn, zou een 'zowel...als'-mogelijkheid kunnen zijn die robuustheid en wendbaarheid samenbrengt.

4 A. Herder, H. Duijnhoven en J. Sassen, *Theorie en Praktijk van Ambidexteriteit voor de Nederlandse Defensieorganisatie* (Den Haag, TNO, 2017).

5 M. Uhl-Bien en M. Arena, 'Leadership for Organizational Adaptability: A Theoretical Synthesis and Integrative Framework', in: *The Leadership Quarterly* 29 (2018) (1) 89-104.

6 M.W. Lewis en W.K. Smith, 'Paradox as a Metatheoretical Perspective: Sharpening the Focus and Widening the Scope', in: *The Journal of Applied Behavioral Science* 50 (2014) (2) 127-149.

7 Idem.

Commandant der Strijdkrachten luitenant-admiraal Bauer in gesprek met militairen: ook bij Defensie komt er meer ruimte voor 'opwaartse' kennisverspreiding

FOTO MCD, SJOERD HILCKMANN

Een ruimere opvatting van strategisch leiderschap

Een ruimere opvatting van strategisch leiderschap ziet voor iedereen in de organisatie een rol weggelegd. Die ruimere opvatting is de basis om tot een ruimere invulling van strategisch leiderschap te komen. Daarom staan we eerst stil bij het verschil tussen de traditionele opvatting van strategisch leiderschap en meer recente opvattingen.

Midden jaren 80 van de vorige eeuw nam de interesse voor strategisch leiderschap toe, waarbij de nadruk lag op het geven van richting en het stellen van doelen.⁸ Het gaat daarbij om een top-downbenadering waarbij de top van een organisatie vooruitkijkt en sturing geeft. Die top monitort de externe omgeving, formuleert een strategie⁹ en implementeert die van bovenaf.¹⁰ Nu was het vroeger vanzelfsprekend dat de top van de organisatie de beslissingen nam, omdat daar de meeste kennis zat. Tegenwoordig zijn werknemers deskundiger en beter opgeleid. Doordat zij vaak over meer relevante informatie beschikken, weten mensen lager in de organisatie soms beter wat er moet gebeuren dan aan de top.¹¹ Organisaties zijn steeds meer afhankelijk van verspreide intelligentie en netwerken en niet meer alleen van enkele breinen in de top van de organisatie.¹² Het is daarom waardevol die collectieve intelligentie te mobiliseren.¹³ Een ruimere opvatting van strategisch leiderschap benadrukt de gezamenlijke invloed van leidinggevenden en medewerkers.¹⁴ Deze opvatting van leiderschap als collectief vermogen impliceert ook een gedeelde verantwoordelijkheid bij het

8 B.M. Bass, 'Executive and Strategic Leadership', in: *International Journal of Business* 12 (2007) (1) 34-52.

9 Yukl, *Leadership in Organizations*.

10 J. Balogun en V.H. Hailey, *Exploring Strategic Change* (Boston, Pearson Education, 2008).

11 H. Duursema, 'Strategisch Leiderschap doe je Samen', in: *Opleiding & Ontwikkeling* 26 (2013) (4) 40-46.

12 M. Uhl-Bien, R. Marion en B. McKelvey, 'Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era', in: *The Leadership Quarterly* 18 (2007) (4) 298-318.

13 P. de Ruijter, S. Stolk en H. Alkema, *Klaar om te Wenden: Handboek voor de Strategie* (Schiedam, Scriptum, 2014).

14 N.S. Contractor, L.A. DeChurch, J. Carson, D.R. Carter en B. Keegan, 'The Topology of Collective Leadership', in: *The Leadership Quarterly* 23 (2012) (6) 994-1011.

invullen van leiderschap en doet recht aan informele initiatieven en leiderschap op lagere organisatieniveaus.¹⁵ Een ruimere opvatting van strategisch leiderschap houdt ook rekening met het vervagen van grenzen tussen organisaties en de buitenwereld en kijkt naar leiderschap binnen het gehele netwerk van partijen.¹⁶

Kennis verspreidt zich tegenwoordig niet alleen neerwaarts in organisaties, maar ook opwaarts, zijwaarts en extern.¹⁷ Veel organisaties komen tot interessante strategieën door de vele kleine initiatieven van onderop.¹⁸ Denk bijvoorbeeld aan de strategische bijdrage van medewerkers bij Google: door de ruimte die zij kregen, konden hun ideeën uitgroeien tot Gmail en Google Earth.¹⁹ Ook bij Defensie zijn er voorzichtig initiatieven tot 'opwaartse' kennisverspreiding ontstaan. Een voorbeeld is het spontane initiatief UP vanuit CLAS, een online bottom-up logistiek platform om aanwezige kennis, verspreid binnen de hele organisatie, beter te gebruiken. De initiatiefnemers willen een bijdrage leveren aan de doorontwikkeling van Defensie door alle medewerkers, militairen en burgers, ongeacht leeftijd, rang, wapen of dienstvak, in staat te stellen mee te denken.²⁰ Enigszins vergelijkbaar, maar wat meer van bovenaf geïnitieerd, is het ontwikkelfonds van DOSCO, dat initiatieven van medewerkers die de effectiviteit en wendbaarheid van de organisatie vergroten wil genereren en stimuleren.

Belemmeringen

Ondanks deze eerste aanzetten zijn er nog de nodige belemmeringen die een ruimere invulling van strategisch leiderschap binnen Defensie in de weg staan. De belangrijkste zijn hieronder uitgewerkt.

Huidige opvattingen over leiderschap

Defensie ziet leidinggeven als haar *core business* en besteedt dan ook veel aandacht aan het trainen en opleiden van haar (toekomstig) leidinggevend. Ook buiten Defensie is er een voortdurende fascinatie met leiders en een roep om sterker leiderschap als iets niet gaat zoals mensen willen. Maar dergelijke traditionele

denkbeelden en theorieën over leiderschap vormen de belangrijkste belemmering voor een ruimere opvatting van strategisch leiderschap.

Bijna alle hedendaagse theorieën over leiderschap zijn erop gericht de invloed van leiders te vergroten.²¹ Dat heeft ook zijn weerslag op hoe krijgsmachten tegen leiderschap aankijken: men verwacht van leidinggevend dat zij bovenop een probleem springen en het oplossen.²² Vaak wordt leiderschap vereenzelvigd met het voldoen aan de bestaande verwachtingen van wat een leider is. Het beantwoorden aan dergelijke verwachtingen is nog steeds een voorwaarde voor een succesvolle carrière als leidinggevende,²³ zeker in organisaties die traditioneel nogal leider-centrisch zijn, zoals Defensie. Minder nadrukkelijk leiderschap wordt dan al snel weggezet als *laissez-faire* of teruggetrokken leiderschap. Militaire organisaties hechten bovendien veel waarde aan de voorttrekkersrol van leidinggevend en zien leiderschap als persoonlijke eigenschap.²⁴ Zo omschrijft de *Joint Doctrinepublicatie Commandovoering* (JDP 5) leiderschap als 'de projectie van persoonlijkheid en karakter van een individu, veelal de commandant, om mensen te motiveren te doen wat van hen verwacht wordt.'²⁵ Zo'n leider-

15 Uhl-Bien e.a., 'Complexity Leadership Theory'.

16 F. Peters en C.M.J. Strijp, *Leiderschap en strategische opgave* (proefschrift, Tilburg University, 2011).

17 Contractor e.a., 'The Topology of Collective Leadership'.

18 H. Mintzberg, 'Rebuilding companies as communities', in: *Harvard Business Review* 87 (2009) (7/8) 140-143.

19 M. Kriger en Y. Zhovtobryukh, 'Rethinking Strategic Leadership: Stars, Clans, Teams, and Networks', in: *Journal of Strategy and Management* 6 (2013) (4) 411-432.

20 J. den Boer, 'Samenwerken op basis van kennis en motivatie', in: *De Onderofficier* (september 2018) 34-13.

21 Leiderschapstheorieën 'put much stress on the omnipresence and omniscience of the leader,' and 'many military leadership doctrines build on these theories', zie: Ad Vogelaar, 'Leadership from the Edge: A Matter of Balance', in: *Journal of Leadership & Organizational Studies* 13; (2007) 27-42, 36.

22 R.A. Heifetz en M. Linsky, 'A survival guide for leaders', in: *Harvard Business Review* 80 (2002) (6) 65-74.

23 R.G. Lord en K.J. Maher, 'Perceptions of leadership and their implications in organizations', in: J. Carroll (red.) *Applied Social Psychology and Organizational Settings* (Hillsdale, Earlbaum, 1990).

24 R. Kark, T. Karazi-Presler en S. Tubi, 'Paradox and Challenges in Military Leadership', in: *Monographs in Leadership and Management* 8 (2016) 159-187.

25 *Joint Doctrine Publicatie 5 Commandovoering* (Den Haag, ministerie van Defensie, Grafische Dienst AVDD, 2012).

centrische benadering werkt totdat de leidinggevende voor een lastig probleem komt te staan waarvoor hij of zij zelf de oplossing niet heeft. Er is, kortom, een overschatting van waar leiders toe in staat zijn.²⁶

Een overschatting van leiders heeft een aantal negatieve gevolgen. Zo leidt het tot een onderschatting van de rol van volgers. In bijna alle leiderschapstheorieën staat de leider centraal, maar diezelfde theorieën besteden weinig aandacht aan hen die leiding ontvangen. Die laatste opmerking raakt aan een belangrijk punt: leiders hebben weliswaar beperkte invloed, maar volgers hebben meer invloed gekregen. Zij zijn mondiger en minder geneigd zomaar aan te nemen wat leiders zeggen. We zien die

verschuivende machtsbalans terug in de opeenvolgende stromingen in het denken over leiderschap: van de projectie van de persoonlijkheid van de leider op zijn of haar volgelingen, in de jaren twintig van de vorige eeuw, naar wederzijdse beïnvloeding in een gezamenlijk streven naar gedeelde doelen nu.²⁷ De vraag is dan ook niet meer alleen welke eigenschappen goede leiders moeten hebben, maar zeker ook wat iemand tot een goed volger maakt.

Gezien de dynamische en onvoorspelbare wereld om ons heen zijn de benodigde kennis en vaardigheden om complexe problemen op te lossen immers steeds meer verspreid door de organisatie te vinden. Bij de samenwerking die daaruit voortvloeit is het niet altijd mogelijk invloed uit te oefenen vanuit een formele gezagsverhouding. Dat vraagt van leiders wel dat zij zichzelf minder op de voorgrond plaatsen. Lao Tzu schreef in de zesde eeuw voor Christus al: 'Een leider is het meest effectief als mensen

26 B. Kellerman, *The End of Leadership* (New York, HarperCollins, 2012) 180-1.

27 J.B. Ciulla, 'Ethics and Leadership Effectiveness', in: J. Antonakis, A. T. Cianciolo en R. J. Sternberg (red.), *The Nature of Leadership* (Thousand Oaks, Sage, 2004) 302-327.

Traditionele opvattingen over leiderschap staan onder druk en leiders en volgers bevinden zich steeds meer in het veld van wederzijdse beïnvloeding

FOTO MCD, PETER VAN BASTELAAR

ternauwernood weten van zijn bestaan. Als zijn werk erop zit en zijn doel is bereikt, zullen zijn troepen denken dat zij het zelf hebben gedaan.²⁸

Traditionele opvattingen over leiderschap spelen nog steeds een belangrijke rol binnen militaire organisaties. Officieren en onderofficieren hebben aan het begin van hun loopbaan een besluitvaardige en actie-georiënteerde leiderschapsstijl aangeleerd.²⁹ Hun omgeving beloont het bijbehorende gedrag. Later blijkt het dan lastig om in onduidelijke situaties een meer consulterende en indirecte houding aan te nemen. De neiging tot doortastendheid is lastig te negeren als dat vele jaren een vereiste is geweest. Als teamleden bovendien een directieve leidinggevende gewend zijn, is het aannemelijk dat ze hun verwachtingen over leiderschap daarop aanpassen.³⁰ Als leidinggevend de indruk wekken de antwoorden op alle vragen te hebben, zorgt dat ervoor dat anderen minder bereid zijn om een rol te spelen bij de oplossing van problemen. Zeker als het gaat om strategisch leiderschap is de traditionele top-down-opvatting, waarbij de top van de organisatie weet wat nodig is en veranderingen doorvoert, nog steeds dominant. De organisatie zal moeten wennen aan de gedachte dat medewerkers en initiatieven van onderop een actieve rol kunnen spelen en zelfs noodzakelijk zijn bij de invulling van strategisch leiderschap.

Hiërarchie

Ook de hiërarchische inrichting en werkwijze van militaire organisaties belemmert leiderschap als collectief proces. Defensie is een bureaucratische, taakgerichte organisatie die is ingericht met het oog op stabiliteit, efficiency en beheersing. Dat ontmoedigt informele structuren, netwerkinteracties en spontane verandering.³¹

De standaard leiderschapsstructuur in militaire organisaties berust op rangen en de chain of command. De persoon met de hoogste rang is doorgaans de formeel leidinggevende. Verder zijn de meeste leidinggevend bij Defensie opgeleid en getraind in hiërarchisch leiderschap gericht op structuur en controle van bovenaf.³²

FOTOMCDB, PHIL NIJHUIS

De hiërarchische inrichting en werkwijze van militaire organisaties belemmert leiderschap als collectief proces

Dat staat haaks op de blijvende innovatie die de Defensienota beoogt. In een militaire organisatie ontstaan daarnaast routines, gewoonten en standaardprocedures, vastgelegd in doctrines, handboeken en voorschriften. Dit kan ten koste gaan van het reflecteren op en het bediscussieren van de gebruikelijke werkwijze, onderliggende uitgangspunten en mogelijke alternatieven. Ambigüiteit ziet men al snel als bedreigend en het toelaten ervan als zwakte.³³ Door de hiërarchie kunnen leidinggevend met hun team te maken krijgen met spannings-

28 P. Olsthoorn, *Military Ethics and Leadership* (Leiden/Boston, Brill, 2017).

29 N. Jans, J. Cullens, J. Frazer-Jans en S. Mugford, *The Chiefs: A Study of Strategic Leadership* (Australian Defence College, Centre for Defence Leadership and Ethics, 2013).

30 Idem.

31 D.R. Lindsay, D.V. Day en S.M. Halpin, 'Shared Leadership in the Military: Reality, Possibility, or Pipe Dream?', in: *Military Psychology* 23 (2011) (5) 528-549.

32 Lindsay e.a. 'Shared Leadership in the Military'.

33 C.R. Paparone en G.E. Reed, 'The Reflective Military Practitioner: How Military Professionals Think in Action', in: *Military Review* (March-April 2008) 66-76.

velden of tegenstellingen die typerend zijn voor een militaire context. Denk daarbij aan het volgen van regels en procedures versus creativiteit en eigen initiatief of aan de behoefte aan eenvoud en rechtlijnigheid tegenover de complexe realiteit van de omringende wereld. Mensen maken onder druk en bij het ervaren van spanningsvelden eerder eenzijdige keuzes. Ook in een militaire context loop je dan het risico om minder effectief te zijn.

Personeelsbeleid

De manier waarop Defensie het militaire personeel werft, selecteert en opleidt draagt bij aan een homogene cultuur. Dat is een bekend fenomeen in veel organisaties. Een bepaald type mensen voelt zich aangetrokken tot Defensie, die daaruit de mensen selecteert die het beste bij de organisatie passen. Militairen gaan vervolgens door een traject van opleidingen en startfuncties

heen, waarbij zij die te veel afwijken van de heersende cultuur de organisatie alsnog verlaten. Een homogene cultuur draagt zo bij aan de robuustheid, maar belemmert de wendbaarheid van de organisatie.

Ook het gesloten personeelssysteem voor militair personeel kan het kritisch en innovatief vermogen belemmeren. Beloningssystemen en loopbaanpaden voor militairen zijn overwegend gebaseerd op het uitgangspunt dat je op individuele basis successen behaalt. Militaire leidinggevenden maken vooral kans op promotie als ze zelf het voortouw nemen in plaats van een stap terugzetten om medewerkers te stimuleren met oplossingen te komen. Nieuwe leidinggevenden gaan, al dan niet na de bekende termijn van honderd dagen, vaak veranderingen aanbrengen om een eigen stempel te drukken. In een reguliere militaire omgeving kan de

Het gesloten personeelssysteem voor militair personeel kan het kritisch en innovatief vermogen belemmeren

FOTO MCD, HILLE HILLINGA

keuze voor een collectieve invulling van leiderschap overkomen als zwakte of onvermogen om de groep aan te sturen. Bovendien kan een slechte beoordeling als eenheidscommandant consequenties hebben voor je verdere loopbaankansen.³⁴ Een gesloten personeelssysteem vergroot zo het risico dat militaire leidinggevenden zich richten op zichtbare kortetermijndoelstellingen die zijn ingegeven door de eigen loopbaanvooruitzichten. Militairen zijn mogelijk terughoudend met hun eigen mening en het nemen van vernieuwende initiatieven omdat het volgen van de regels en standaardprocedures een veiliger pad biedt naar hogere rangen.³⁵

Gedragspatronen aan de top

De *Defensienota 2018* wijst op een noodzakelijke verandering van werkwijze, gedrag en cultuur om robuust en wendbaar te kunnen zijn. Aan de top van organisaties leeft vaak het idee dat veranderingsprocessen van bovenaf in te voeren zijn. Volgens verandermanagementexpert Arend Ardon wordt verandering en beweging onbewust en onbedoeld tegengehouden door ingesleten overtuigingen en routines die vastkleven aan dat idee.³⁶ Er ontstaan volgens hem blokkades doordat de top wil vernieuwen via oude structuren en platgetreden paden of verantwoordelijkheid wil stimuleren met top-downplannen. Juist in militaire organisaties met een gesloten personeelssysteem kan het een extra belemmering zijn dat de militaire top is doorgegroei door excellent functioneren binnen de kaders van traditionele structuren en processen en daarbij horende opvattingen over leiderschap.³⁷ Verder ziet Ardon een typisch beeld waarbij de top zich richt op het veranderen van anderen. Met het oog op cultuurverandering lijken ze zichzelf vaak niet als onderdeel te zien van de cultuur die ze als onwenselijk achten. Hun eigen gedrag, patronen en ineffectiviteit blijft daardoor al snel buiten beschouwing.³⁸

Op bestuurlijk organisatieniveau bestaan vaak complexe onderlinge afhankelijkheden en conflicterende belangen rond bijvoorbeeld resources, informatie of besluitvorming.³⁹ In een militaire organisatie komt daar nog bij dat men zich op bestuurlijk niveau doorgaans sterk

verbonden voelt met het eigen defensieonderdeel en de achterban die men vertegenwoordigt.⁴⁰ Dit nodigt uit tot gedrag dat het belang van vooral één partij dient en daardoor de belangen van andere betrokkenen kan schaden.⁴¹ Organisaties tolereren zulk gedrag tot op zekere hoogte, onder meer omdat gezonde rivaliteit tussen organisatieonderdelen ook positief kan uitwerken. Maar te veel concurrentie zal het vertrouwen in de samenwerking ondermijnen en daardoor eenheid in leiderschap in de weg staan. In een militaire organisatie kan dat tot uiting komen door in de bestuurlijke top te blijven denken in het voordeel van het eigen defensieonderdeel of achterban, of door na een gezamenlijk besluit toch te blijven lobbyen voor het standpunt van het eigen krijgsmachtdeel. De behartiging van deelbelangen kan zo een bedreiging vormen voor een ruimere opvatting en invulling van strategisch leiderschap. Wie op bestuurlijk niveau polariseert en tegenstellingen uitspeelt, kan andere betrokken interne en externe partijen moeilijk mobiliseren om in te spelen op de steeds veranderende veiligheids-situatie.

Strategisch leiderschap als collectief vermogen

De bovenstaande uiteenzetting van belemmeringen toont dat er geen eenvoudige oplossingen zijn om strategisch leiderschap in te vullen in een adaptieve krijgsmacht. Het laatste deel van dit artikel geeft een aantal oplossingsrichtingen.

34 Jans e.a., *The Chiefs*.

35 T. Möls, 'Critical and Creative Thinking: Are Innovation and Initiative Welcome in the Military?', in: *US Army War College Quarterly* (June 2005) 4.

36 A. Ardon, *Ontketen vernieuwing! Blokkades wegnemen en beweging creëren* (Amsterdam, Business Contact, 2015).

37 Jans e.a., *The Chiefs*.

38 A. Ardon, *Doorbreek de cirkel! Hoe managers onbewust verandering blokkeren* (Amsterdam, Business Contact, 2011).

39 Z. Simsek, C. Heavey en B.C. Fox (2018), 'Interfaces of Strategic Leaders: A Conceptual Framework, Review, and Research Agenda', in: *Journal of Management* 44 (2018) (1) 280-324.

40 O. Boe, R.B. Johansen en J. Bergh (in press), 'Leadership in a Staff or a Garrison Compared to Combat Leadership in a Military Operation. Same but Different', in: *International Journal of Emergency Mental Health and Human Resilience*.

41 E.F. ten Heuvelhof, *Strategisch gedrag in netwerken* (Den Haag, Boom Bestuurskunde, 2016).

Leiderschapsontwikkeling

Een ruimere invulling van strategisch leiderschap vraagt allereerst om een ander perspectief op leiderschapsontwikkeling. Naast het opleiden en trainen van individuen voor een rol als leidinggevende is het belangrijk om als organisatie te bouwen aan leiderschap als een collectieve capaciteit.⁴² Mensen moeten vertrouwd raken met leiderschap als gezamenlijk proces en leren minder omhoog te kijken voor antwoorden en oplossingen. Dit kan de basis vormen om mensen initiatief te laten nemen en eigenaarschap te laten aanvaarden voor het gezamenlijk leiden van de organisatie en een actieve bijdrage te leveren aan noodzakelijke innovatie. Het gaat daarbij ook om het ontwikkelen van het vermogen om met anderen, zowel binnen als buiten de eigen organisatie, samen te werken op basis van een gemeenschappelijk belang. Tegelijkertijd moeten defensiemedewerkers leiderschap kunnen blijven invullen binnen hiërarchische structuren en processen en militairen binnen een raamwerk van commandovoeringsprocedures.⁴³

Gezamenlijk een bijdrage leveren aan de doelstellingen van een adaptieve krijgsmacht vereist adaptief vermogen van zowel leidinggevendenden als hun team. Adaptief vermogen

betekent in de breedste zin effectief aan kunnen blijven sluiten bij een veranderende omgeving.⁴⁴ Gegeven de eerder beschreven belemmeringen is dat niet eenvoudig. Het is geen kwestie van een workshop, cursus of symposium, maar van een doorlopend ontwikkelprogramma om adaptief vermogen bewust te ontwikkelen.⁴⁵ Het ontwikkelen van dat vermogen moet daarbij deel uitmaken van alle opleidings- en trainingsprogramma's. In de literatuur over adaptief vermogen en adaptief leiderschap zijn daartoe voldoende aanknopingspunten te vinden.⁴⁶

In het kader van leiderschapsontwikkeling bij militairen is het verstandig om het gesloten personeelssysteem met bijbehorende loopbaanpaden en beloningssystemen tegen het licht te houden. Een bekend perspectief op militaire loopbaanpaden is dat militairen bij hun weg omhoog door dezelfde 'hoepeltjes' moeten springen, en dat men voor belangrijke militaire functies selecteert uit het potje 'beste eenheidscommandanten'. Er zijn echter ook mensen nodig die op andere vlakken uitblinken, zoals het beïnvloeden van anderen in situaties waarin je niet kunt terugvallen op een hogere rang, formele positie of wettelijke bevoegdheid. Om effectief te zijn moet iemand soms ook kunnen functioneren in een netwerk van politieke coalities en beïnvloedingslijnen.⁴⁷ De samenwerking met en beïnvloeding van andere stakeholders en civiele partners wordt steeds belangrijker. Ook in een militaire context moet iemand anderen kunnen beïnvloeden als deelnemer aan een samenwerkingsverband zonder hiërarchische relaties. Om meer ruimte te laten ontstaan voor de gezamenlijke invulling van leiderschap is het aan te bevelen om ook een meer reflectieve en indirecte benadering bij leidinggevendenden te stimuleren en te belonen.

Netwerksamenwerking

Defensie opereert joint, interagency, multinationalaal en public (JIMP) en maakt deel uit van een verscheidenheid aan zogeheten ecosystemen. Omdat Defensie niet altijd een eigen koers kan varen, is het belangrijk om de systemen waarvan zij deel uitmaakt te begrijpen. Bij de aanpak van complexe problemen is het belangrijk om kennisdeling mogelijk te maken

42 Duursema, 'Strategisch Leiderschap doe je Samen'.

43 Boe e.a., 'Leadership in a Staff or a Garrison' (in press).

44 G. Yukl, en R. Mahsud, 'Why Flexible and Adaptive Leadership is Essential', in: *Consulting Psychology Journal: Practice and Research* 62 (2012) (2) 81.

45 W.R. Burns jr. en W. D. Freeman, *Developing More Adaptable Individuals and Institutions* (No. IDA-P-4535) (Alexandria, Institute for Defense Analyses Alexandria, 2010).

46 J. Glover, H. Friedman en G. Jones, 'Adaptive Leadership: When Change is not Enough (part one)', in: *Organization Development Journal* 20 (2002) (2) 15; E. Miron-Spektor, A. Ingram, J. Keller, W.K. Smith en M.W. Lewis, 'Microfoundations of Organizational Paradox: The Problem is How We Think About the Problem', in: *Academy of Management Journal* 61 (2018) (1) 26-45; E.D. Pulakos, S. Arad, M.A. Donovan en K.E. Plamondon, 'Adaptability in the Workplace: Development of a Taxonomy of Adaptive Performance', in: *Journal of Applied Psychology* 85 (2000) (4) 612; P.M. Shields, 'An American Perspective on 21st-Century Expeditionary Mindset and Core Values: A Review of the Literature', in: H. Fürst en G. Kümmel (red.), *Core Values and the Expeditionary Mindset: Armed Forces in Metamorphosis* (Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2011) 15-35; S.S. White, R.A. Mueller-Hanson, D.W. Dorsey, E.D. Pulakos, M.M. Wisecarver, E.A. Deagle III en K.G. Mardini, *Developing Adaptive Proficiency in Special Forces Officers* (Arlington, Personal Decisions Research Institutes Inc., 2005).

47 A.T. MacIntyre en J. Stouffer (red.), *Strategic Leadership Development: International Perspectives* (Ottawa, Canadian Defence Academy Press, 2007).

en te zorgen voor inbreng vanuit relevante netwerken.⁴⁸ Intern kan het gaan om formele samenwerkingsverbanden, maar ook om spontane informele initiatieven die binnen de organisatie ontstaan.⁴⁹ Door externe netwerksamenwerking stroomt nieuwe informatie de organisatie binnen en dat kan helpen om beter aan te sluiten bij externe ontwikkelingen. Het is de moeite waard om na te gaan welke ruimte er bij Defensie is voor het optimaliseren van het management van interne en externe netwerksamenwerking als onderdeel van strategisch leiderschap. Nieuwe ideeën die deze netwerksamenwerking oplevert moeten in de eigen organisatie kunnen worden geïntroduceerd. Daarbij kunnen zogeheten 'sponsors' in de operationele processen worden ingezet, die bereid zijn om die nieuwe ideeën te propageren.⁵⁰ Het verdient aanbeveling om structuren en processen in de organisatie zoveel mogelijk geschikt te maken voor de input vanuit netwerksamenwerking. In de leiderschapsliteratuur zijn diverse suggesties en aanbevelingen te vinden voor het faciliteren van vernieuwingsvermogen en de noodzakelijke

onderlinge coördinatie met hiërarchische mechanismen zoals bijvoorbeeld planning en budgettering.⁵¹

Eenheid in leiderschap

De opvatting van strategisch leiderschap als collectief vermogen vraagt iets van de hele organisatie en medewerkers op alle niveaus. Het vermogen om elkaar aan de top van een organisatie onderling te begrijpen en te vertrouwen is een belangrijke randvoorwaarde voor de wendbaarheid van organisaties. Daarbij is het van belang om aandacht te vestigen op de onderlinge afhankelijkheid en stil te staan bij het hogere doel en gedeelde waarden bij de onderlinge samenwerking. Onderling vertrouwen leidt tot de bereidheid om informatie te delen en te investeren in de samenwerking in

48 K.B. Boal en R. Hooijberg, 'Strategic Leadership Research: Moving on', in: *The Leadership Quarterly* 11 (2000) (4) 515-549.

49 M. Hitt en R. Ireland, 'The Essence of Strategic Leadership: Managing Human and Social Capital', in: *Journal of Leadership and Organizational Studies* 9 (2002) (1) 3-14.

50 Uhl-Bien en Arena, 'Leadership for Organizational Adaptability'.

51 Idem.

Het ontwikkelen van adaptief vermogen moet deel uitmaken van alle opleidings- en trainingsprogramma's

FOTO MCD, MAARTJE ROOS

FOTO U.S. ARMY, ARIEL OWINGS

Om storytelling effect te laten hebben op organisatieverandering moet het een gezamenlijke activiteit van de top en medewerkers zijn

plaats van transactiekosten als gevolg van onderhandelingen.⁵² Verder kan een verbindende en inspirerende visie aan de top zorgen voor betekenis en zingeving bij het personeel van de organisatie in relatie tot hun bijdrage aan die visie. Storytelling kan daarin een rol spelen, door het voorzien in een verhaal over het gedeeld verleden en een perspectief op de toekomstige richting van de organisatie.⁵³ Op de werkvloer leven nu eenmaal verhalen die mensen aan elkaar doorgeven en waarmee ze betekenis proberen te geven aan wat er gebeurt. Het bewust inzetten van een verbindend en inspirerend collectief verhaal past bij de gedachte van organisaties als sociale leer-systemen. Toepassing van het mechanisme van storytelling bij een beoogde organisatieverandering is echter wel een gezamenlijke activiteit van de top en medewerkers. Een

verbindend perspectief om dingen in beweging te krijgen kan niet worden opgelegd. Verandermanagementexpert Ardon geeft het advies om zo'n inspirerend verhaal 'dichtbij jezelf' te houden.⁵⁴ Dat biedt de top van de organisatie meteen een kans hun eigen rol binnen de verandering van werkwijze, gedrag en cultuur een plaats te geven en bespreekbaar te maken. Hoe paradoxaal het ook mag klinken: kwetsbaarheid zou daardoor een kracht kunnen worden in plaats van een zwakte.⁵⁵

Het middenmanagement is een belangrijke schakel tussen de bestuurlijke top en de werkvloer en een 'katalysator' bij het omzetten van strategische bedoelingen in operationele plannen. De top lijkt vooral van het middenmanagement afhankelijk als bron van ideeën en input. Door hun inzicht in zowel de operationele aspecten als het grotere plaatje, kunnen hun ideeën zich ontwikkelen tot significante strategieën of veranderingen in de organisatie. Door het middenmanagement te mobiliseren kunnen veranderingen in de organisatie ook vanuit 'het midden' opkomen in plaats van uit de top. Middenmanagers kunnen op hun beurt verbinding zoeken met elkaar en belangrijke

52 Ten Heuvelhof, *Strategisch gedrag in netwerken*.

53 K.B. Boal en P.L. Schultz, 'Storytelling, time, and evolution: The role of strategic leadership in complex adaptive systems', in: *The Leadership Quarterly* 18 (2007) (4) 411-428.

54 Ardon, *Ontketen vernieuwing!*

55 B. Brown, *De kracht van kwetsbaarheid. Heb de moed om niet perfect te willen zijn* (Amsterdam, A.W. Bruna, 2013).

veranderingen aanjagen. Zij kunnen in kleiner verband reflecteren op gedeelde ervaringen en met de verkregen inzichten initiatieven opstarten die kunnen uitgroeien tot grotere strategieën.⁵⁶

Ten slotte is voor leidinggevendenden op de werkvloer een cruciale rol weggelegd. Zij kunnen zorgen voor een klimaat waarin mensen hun ideeën, bedenkingen en meningen uitspreken. Leidinggevendenden zijn zich er vaak niet van bewust dat dit voor medewerkers niet vanzelfsprekend is. Daarnaast kunnen leidinggevendenden op de werkvloer nadenken over de bovengenoemde belemmeringen. Hoe is bijvoorbeeld de neiging tot een doortastende leiderschapsstijl te onderdrukken als de situatie daar om vraagt? Complexe problemen vragen om een gezamenlijke aanpak, die mensen in staat stelt te experimenteren en van fouten te leren. Voor leidinggevendenden is daarbij het vermogen belangrijk om mensen te kunnen motiveren samen op zoek te gaan naar nieuwe oplossingen en afstand te nemen van oude overtuigingen en gedragingen.⁵⁷ Tot slot zou iedere leidinggevende samen met zijn of haar eigen team kunnen nagaan hoe men de eigen verantwoordelijkheid ervaart als het gaat om leiderschap, zowel binnen het team als ten opzichte van het reilen en zeilen van de organisatie.

Conclusie

Zoals de huidige wervingscampagne *Skilled for life* aangeeft, heeft Defensie mensen nodig die leren werken onder druk, doorbijten en knopen doorhakken. Door het voortouw te nemen en besluitvaardig te zijn kunnen leidinggevendenden bij Defensie onder extreme omstandigheden doelstellingen halen en levens besparen. Ook toekomstige militaire leidinggevendenden moeten in dat opzicht op hun taak berekend zijn en het is essentieel om die kwaliteiten te blijven borgen in het systeem van leiderschapsontwikkeling. Tegelijkertijd kan het adaptief vermogen van Defensie als geheel zich verder ontwikkelen als iedereen in de organisatie zoveel mogelijk gemobiliseerd wordt een bijdrage te leveren aan een toekomstbestendige organisatie. Daarmee

FOTO MCD

Defensie zal ook nieuw personeel moeten leren schakelen tussen leiderschap als formele rol in de organisatie en leiderschap als gezamenlijk proces

wordt strategisch leiderschap een collectief vermogen van de organisatie in plaats van een individuele kwaliteit van mensen in leidinggevende posities. Daar kan Defensie zelf de vruchten van plukken en zij is het toekomstige collega's verschuldigd, zodat die zo goed mogelijk kunnen blijven aansluiten bij wat de context van hen vraagt.

Om als defensieorganisatie het spanningsveld tussen robuust en wendbaar positief te kunnen benutten is wel een verandering nodig in werkwijze, gedrag en cultuur. Een meer gezamenlijke opvatting van strategisch leiderschap kan daarbij een cruciale rol spelen. Zo'n ruimere opvatting van leiderschap betekent niet dat er geen ruimte meer is voor hiërarchie en top-downprocessen, maar veronderstelt wel dat iedereen tijdig kan schakelen tussen leiderschap als formele rol in de organisatie en leiderschap als gezamenlijk proces. Dat is een voorwaarde om als organisatie zowel robuust als wendbaar te kunnen zijn, zoals de *Defensienota 2018* beoogt. Traditionele opvattingen over wat leiderschap is, top-downdenken en de overige genoemde belemmeringen in de organisatie zijn vooralsnog een sta-in-de-weg om soepel te kunnen schakelen, maar dat kan worden overwonnen. De tijd zal het leren. ■

⁵⁶ Mintzberg, 'Rebuilding companies as communities'.

⁵⁷ E.W. Morrison, 'Employee Voice and Silence', in: *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior* (2014) (1) 173-197.

Water voor de admiraal

Drs. Frans Matser – publicist

De secretaris-generaal heeft ons adviesbureau Alles is Anders gevraagd om eens goed naar het wervingsprobleem bij Defensie te kijken. Wij hebben daar in de afgelopen maanden een diepgaande analyse van gemaakt. Trots presenter ik u vandaag de resultaten. Veel problemen bij Defensie behoeven naar onze mening herdefiniëring. Wat ons opviel is dat jullie je te veel bezig houden met veelal triviale zaken: het gebrek aan vertrouwen in de leiding, de cao en ander klein ongerief. Vaak zoeken jullie de oorzaken in de verkeerde hoek en steeds bedenken jullie oplossingen die nodeloos veel geld kosten. Wij van AisA willen u graag aan de hand van het wervingsprobleem laten zien hoe het ook kan. De oorzaak van het wervingsprobleem ligt volgens onze analisten namelijk helemaal niet in de – inderdaad bizar lage – salarissen en vergoedingen die jullie betalen. De oorzaak ligt veel dieper. Wij vonden na veel research de werkelijke kern van het probleem: het gewijzigde handhavingsbeleid van de vuurwapenwet! Want kijk, de afgelopen maanden maakten de media met grote regelmaat melding van kinderen die door de politie werden opgepakt omdat zij in het bezit waren van een speelgoedpistool. En had u daar twintig jaar terug ooit van gehoord?

Er verschijnt een nieuwe slide.

‘Wetgeving over speelgoedwapens, die honderd jaar heeft liggen verstoffen in een lade, is enkele

jaren terug door het ministerie van Justitie tot speerpunt gemaakt van het politie optreden. Voor het oppakken van moordenaars, tbs’ers en veelplegers ontbreekt het onze politie al jaren aan capaciteit, maar voor het oppakken van personen met een speelgoedwapen wordt tegenwoordig geen middel onbeproefd gelaten. Als gevolg is de verkoop van speelgoedwapens volledig ingestort. Dit heeft geleid tot de ondergang van talloze speelgoedketens. Nu lijkt dat op het eerste gezicht niets met jullie wervingsprobleem te maken hebben, maar schijn bedriegt. Want juist deze ontwikkeling raakt volgens onze trendanalyse het bestaansrecht van Defensie! Dit nieuwe politiebeleid heeft een catastrofaal neveneffect op de krijgsmacht! Als gevolg daarvan komt u nu 8000 militairen tekort. Want wat niemand zich realiseerde: de burgerfuncties van de krijgsmacht – en dus dezelfde werkgever – zijn voor 100 procent gevuld. En die vallen onder dezelfde cao! Er is dus helemaal geen cao-probleem! Er is iets heel anders aan de hand. Jongeren willen geen wapen meer dragen!’

Nieuwe slide.

‘Wij hebben daarom een historische analyse gemaakt en wat blijkt? Vroeger kregen jongens voor hun vijfde of zesde verjaardag van hun vader een speelgoedpistool. Vaak begon dat met een Smith & Wesson-revolver in een zogeheten cowboyset. En als ze daar een paar jaar vol

overgave mee gespeeld hadden, kwam rond hun tiende verjaardag het zwaardere werk, zoals de Colt 45 van Dirty Harry of een bazookasetje van het A-team. Ten slotte werd rond het 15e levensjaar de windbuks op de kermis ontdekt. Onweerlegbaar leidde deze stapsgewijze ontwikkeling van jongeren rond het 18e levensjaar – net als die andere dingen in de verslavings-spiraal zoals nicotine, hash, ecstasy en cocaïne – tot de diepliggende wens om een keer ‘echt’ te schieten met een vuurwapen. Onze vuurwapen-wetgeving speelde jarenlang in op deze ooit zo ingenieus bedachte verleidingsstrategie. Anders dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten is een vuurwapen bij ons namelijk nergens te verkrijgen, behalve bij de krijgsmacht! En daar gingen ze dus bij bosjes naar toe. Bingo!

Nieuwe slide.

‘Voor jongens werd dit in het verleden ondersteund door de Dienstplichtwet. Want zoals u weet was dit feitelijk niet meer of minder dan de maatschappelijke kroon op de wapen-verleidingspiramide van Pavlov. Elke Nederlandse jongeman van 18 jaar kreeg de mogelijkheid om, op kosten van de Staat der Nederlanden, met een vuurwapen te schieten. En daarmee was de cirkel rond. Sinds het ontstaan van de Staat der Nederlanden in 1817 is door het spelen met speelgoedpistooltjes de grondslag gelegd voor de vulling van ons leger.’

Laatste slide.

‘Verslavingsdeskundigen hebben mij verzekerd dat deze weldoordachte graduele opbouw van de vuurwapengewinning de sleutel is tot de vulling van uw organisatie. Want dit zorgde er in het verleden voor dat op de leeftijd van 18 jaar niemand burger wilde worden bij Defensie, maar vrijwel elke jongeman soldaat! Het is daarom zo klaar als een klontje, dat het verbannen van speelgoedwapens uit het straatbeeld, in samenhang met de afschaffing van de opkomstplicht, funest is geweest voor de bereidheid om de wapenrok te dragen en daarmee oorzaak van uw 8000 militaire vacatures.’

Er valt een diepe stilte.

‘Als u de krijgsmacht wilt redden van de ondergang, dient in de eerste plaats het speelgoedpistool terug te keren in de kinderkamer, op school en op straat. En in de tweede plaats moet over enkele jaren de opkomstplicht in ere worden hersteld. Niet die ontegenzeggelijk labbekakkerige cao veroorzaakt uw problemen, maar de heksenjacht op speelgoedpistooltjes! Ik stel voor dat u de legalisering van speelgoedwapens zo snel mogelijk opneemt met uw collega van Justitie. Over enkele jaren dan de herinvoering van de opkomstplicht en uw wervingsproblemen zijn volledig opgelost!’

De strak in het pak zittende adviseur kijkt in de vergadering van de Defensieraad zelfbewust om zich heen. ‘Zijn er nog vragen dames en heren?’ Maar iedereen zwijgt. De secretaris-generaal staat glunderend op van de vergadertafel, bedankt de spreker voor zijn inspirerende bijdrage en zegt tegen de minister: ‘Ik heb u niets teveel beloofd toch? U heeft mij gevraagd met oplossingen te komen die buiten de bestaande kaders vallen en geen geld kosten. Zie hier een uitmuntend voorbeeld van out-of-the-boxdenken, waar wij in onze organisatie zo vaak moeite mee hebben. De blik van een buitenstaander kan dan, zoals u ziet, verhelderend werken. En bedenk ook dat de speelgoedpistooltjes door de ouders worden betaald en een dienstplichtige geen ontslag kan nemen en in de exploitatie aanzienlijk goedkoper is dan een beroepssoldaat! Twee relatief eenvoudige en goedkope beleidsingrepen en ons probleem is over tien jaar opgelost. Zo simpel kan het zijn!’

De minister knikt bedachtzaam. De staatssecretaris lacht enthousiast. De Hoofddirecteur Personeel maakt druk aantekeningen. Alleen de CDS ziet wat pips. De SG hervat: ‘Dat oeverloze geneuzel over die cao moet maar eens afgelopen zijn. Nu kunnen we ons op het ministerie weer richten op zaken die echt belangrijk zijn. Ik heb altijd al gezegd dat met onze arbeidsvoorwaarden helemaal niets mis is. Hartelijk dank voor deze heldere analyse en dan gaan we nu naar het volgende onderwerp! Oh, kan iemand admiraal Bauer een glaasje water geven? Neem een slokje Rob, je ziet er beroerd uit. Iets verkeerd gegeten?’ ■

In deze *Militaire Spectator* is plaatsgemaakt voor een gastcolumn. C.P. Ockhuysen schrijft over de versnelling van verwervingsprocedures. De redactie van de *Militaire Spectator* biedt lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden. Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de

lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

Versnelling van verwervingsprocedures

Drs. ir. C.P. Ockhuysen RA – reserve-majoor b.d. van de Genie en voormalig auditmanager ADR

Enige tijd geleden, tijdens het jaarlijkse corpsdiner van de officieren van de Genie in Wezep, vroeg Plaatsvervangend CDS luitenant-generaal Martin Wijnen aan de aanwezigen met voorstellen te komen voor de versnelling van verwervingsprocedures van wapensystemen. Of hij veel voorstellen ontvangen heeft, is mij niet bekend. Maar versnelling van aanbestedingen is binnen bestaande regelgeving wel degelijk mogelijk door aan te besteden op basis van een maximale richtprijs (*not-to-exceed price*), die in een aantal varianten kan worden toegepast, en door het proces van contractaudits efficiënter aan te pakken.

Vaststelling van een aanvaardbare contractprijs bij de aanschaf van wapensystemen is een tijdrovende aangelegenheid: het ministerie heeft te maken met monopolisten en met nieuwe technologie; er is geen catalogus van prijzen van wapensystemen en het is niet mogelijk door middel van concurrentie de markt haar werk te

laten doen bij het realiseren van een acceptabele contractsom. De Auditdienst Rijk (ADR)¹ wordt daarom ingeschakeld om voorafgaand aan de ondertekening van een contract door prijs-onderzoek een aanvaardbare prijs te adviseren. De ADR heeft toegang tot de administratie van de leverancier, kan bij leveranciers tarieven en opslagen beoordelen en stelt een advies aan de verwervers van de Defensie Materieel Organisatie (DMO) op. Zo'n onderzoek kan maanden duren, waarbij de ADR in zijn adviezen altijd een voorbehoud maakt ten aanzien van aantallen manuren en hoeveelheden materiaal. Het is eigenlijk een 'p x q-verhaal', waarbij de ADR tot in detail een aanvaardbare eenheidsprijs (p) bepaalt en de beoordeling over de aanvaardbaarheid van de hoeveelheden (q) aan de technici van DMO wordt overgelaten.

Door een dergelijke contractaudit niet vóóraf, maar achteraf, na oplevering van het wapensysteem te laten plaatsvinden, kan tijd worden bespaard. Dit dient wel gepaard te gaan met een not-to-exceed contractprijs waarvan de aanvaardbaarheid met een minder uitgebreid onderzoek kan worden getoetst, een afgesproken winstpercentage én een afspraak dat de

¹ De Defensie Accountantsdienst werd in 2013 hernoemd in AuditDienst Rijk en ging over van het ministerie van Defensie naar het ministerie van Financiën.

leverancier tot het moment van oplevering een gedeelte (bijvoorbeeld 80 procent) van het contractbedrag mag factureren. Het resterende deel zal worden uitbetaald na onderzoek in de boeken van de leverancier. Als blijkt dat de leverancier minder kosten heeft gemaakt dan in de offertecalculatie is opgenomen, zal hij in zijn laatste factuur een lager percentage van de contractsom opnemen dan in het contract is overeengekomen. Een dergelijke handelwijze was gangbaar bij de Directie Materieel Koninklijke Marine (DMKM) in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw bij de aanbesteding van een aantal schepen en wordt ook toegepast bij de NH90-contracten met de leveranciers (de NH90 is een voormalig DMKM-project). Bijkomend voordeel is dat geen voorbehoud behoeft te worden gemaakt ten aanzien van hoeveelheden manuren en materialen (de 'q'). Uiteraard dienen afspraken gemaakt te worden welke elementen wel en niet tot de kostprijs gerekend worden. Varianten zijn mogelijk door bijvoorbeeld met de industrie bij oplevering tegen een lager kostenniveau dan de afgesproken not-to-exceed-prijs een hoger winstpercentage af te spreken.

Een andere mogelijkheid die de aanbestedings-tijd zal verkorten is het vooraf bekendstellen aan de industrie welke onderdelen in een offertecalculatie al dan niet acceptabel zijn. In Nederland bestaat op dit punt merkwaardig genoeg geen regelgeving. Een leverancier blijft bij het opstellen van een offertecalculatie in het ongewisse over de vraag hoe de opbouw ervan moet zijn en welke onderdelen acceptabel zijn. De ADR adviseert op basis van een *case-by-case* benadering. Andere landen hebben dergelijke regelgeving wel, variërend van zeer uitgebreid (VS en Duitsland) tot minder uitgebreid (Frankrijk, VK, Italië, België, Canada en Spanje.² Waarom niet aansluiten bij internationale standaarden zoals IFRS-regelgeving³ voor jaarrekeningen van beursgenoteerde ondernemingen? Als de leverancier bij voorbaat bekend is met een winstpercentage dat zal worden geaccepteerd, hoeft daarover niet meer te worden onderhandeld. En dat scheelt alweer tijd. Bovendien voorkomt het willekeur bij het prijsonderzoek.

Best practise elders in Nederland

Het voorgaande werd elders in Nederland reeds toegepast. Het voorbeeld van DMKM heb ik reeds genoemd, maar ook bij de bouw van de stormvloedkering in de Oosterschelde in de jaren zeventig en tachtig van vorige eeuw gebeurde dit. Aanbestedingen vonden plaats – nadat een hoofdafnemer gekozen was – op basis van deelbestekken – waarbij Rijkswaterstaat toegang had tot de administratie van de hoofdaannemer. Maar ook tegenwoordig wordt dit toegepast, zoals bij het European Space Agency (ESA) in Noordwijk: contracten worden aanbesteed op basis van verrekening achteraf ('*cost-reimbursement*'), waarbij de leveranciers via het handboek van ESA bekend zijn met de vraag aan welke eisen een kostprijscalculatie moet voldoen met een contractaudit achteraf. Zoals elk handboek is ook dit een 'levend' document. In overleg met auditors uit andere landen wordt het aangepast aan ontwikkelingen op het gebied van financiële regelgeving. Periodiek komen nieuwe versies uit en aan leveranciers bekendgesteld.

Vertegenwoordigers van de ADR leveren een bijdrage aan de ontwikkeling, zonder dat de ADR dit echter van toepassing verklaart voor de contracten tussen Defensie en zijn leveranciers.

Afsluitend

De Plaatsvervangend CDS is van mening dat het sneller moet. Ik heb de overtuiging dat het verwervingsproces sneller kan, zoals hier beschreven. Dus waarom niet toepassen door contractaudits achteraf te laten plaatsvinden én regelgeving voor offertecalculaties te ontwerpen en bekend te stellen aan de industrie? Zo'n benadering past beter bij een adaptieve omgang met de leveranciers dan de huidige, waarbij alle tarieven en toeslagen voorafgaand aan de aanbesteding worden vastgelegd en na oplevering niet meer naar de werkelijke kosten en marges gekeken wordt. ■

2 Kees Ockhuysen, 'Contract audits als hulpmiddel voor aanvaardbare prijzen', in: *Economisch Statistische Berichten* (ESB) 103 (2018) (4757, 42-45);

3 International Financial Reporting Standards: voorschriften voor jaarverslagen van beursgenoteerde ondernemingen, in beheer bij de International Accounting Standards Board (IASB).

Een reactie op ‘Schout-bij-nacht Doorman en de Javazee-campagne’

P.R. Wouters – kapitein ter zee b.d.

Met deze reactie probeer ik het vraagteken bij de ondertitel ‘Een geval van hardnekkige beeldvorming?’ bij het artikel ‘Schout-bij-nacht Doorman en de Javazee-campagne’ van de auteurs Boer en Enthoven in de *Militaire Spectator* van maart te verkleinen. Ik spreek vanuit de Koninklijke Marine (KM). Niet de marine van nu – die ken ik daarvoor niet genoeg. Mijn ervaring beslaat de periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Ik werd benoemd tot luitenant ter zee in 1952, en kan dus spreken over de operaties sindsdien, tot mijn leeftijdsontslag eind 1980. Ik zoek geen excuses, ik probeer te verklaren.

Ik heb gediend als zeeofficier, onderweg gespecialiseerd in artillerie. In die functie heb ik op diverse bovenwaterschepen gediend, daarna in de staf van het Nederlandse eskader en vervolgens het commando van een jager. Ten slotte was ik verantwoordelijk voor de voorbereiding en uitvoering van operaties vanuit het Nederlandse maritieme hoofdkwartier, met een nationale en een NAVO-functie.

In de NAVO was het voor de KM een geleidelijke weg omhoog naar betere operationele resultaten, zowel van het enkele schip, onderzeeboot, of vliegtuig, als van het samenspel. Dit werd mogelijk gemaakt doordat er allengs meer

eenheden beschikbaar kwamen waardoor men zich aan elkaar kon gaan slijpen, nationaal en internationaal en door de beschikking over operationele NAVO-doctrines inclusief de verbindingssystemen, waarin de kennis en ervaring van de twee grootste marines was verwerkt. *Last but not least* was er de logistieke poot van bevoorrading en verrekening. Er groeide een intensieve samenwerking, voor ons vooral met de Britse marine. Dit alles gebeurde tegen de achtergrond van de Koude Oorlog en af en toe een ‘opkoker’ elders, zoals Nieuw-Guinea. Ik meen over een ampele operationele ervaring – van toen – te beschikken. Juist daardoor heb ik zicht op wat vice-admiraal Helfrich, Doorman en hun ondergeschikten, niet eens zo lang daarvoor, moesten missen. Dat was heel veel. Maritieme operaties zijn een ingewikkeld spel. Een goed geoefend schip en een goed samenspel van eenheden is topsport. Daar is veel voor nodig; en dat moet worden opgebouwd en onderhouden.

C’est le ton qui fait la musique. Woordkeus is belangrijk, want suggereert. In de inleiding van het artikel lees ik: ‘het...gestationeerde geallieerde vlooteskader’. Het woord ‘stationeren’ geeft mij het beeld van een tamelijk stabiele situatie; wel, het tegendeel was waar. De Combined Striking Force (CSF) heeft net vier weken bestaan, voor een deel zag men elkaar voor het eerst en men heeft geen noemenswaardige gelegenheid gehad om op elkaar in te spelen. En het opheffen van ABDACOM vanaf 22 februari 1942 was echt geen ‘afslanking en

1 P.C. Boer en R. Enthoven, ‘Schout-bij-nacht Doorman en de Javazee-campagne: een geval van hardnekkige beeldvorming?’ in: *Militaire Spectator* 188 (2019) (3) 122-137.

reorganisatie': het was niets minder dan het abandonneren van de Indische archipel, waarbij de resterende strijdkrachten onder Nederlands bevel werden achtergelaten en in feite werden opgeofferd. Om tijdwinst, en 'wie weet...' Ik laat het bij deze twee voorbeelden.

Ik heb het artikel met veel interesse gelezen, en ik complimenteer de auteurs met hun imposante spurwerk. Een aantal zaken was nieuw voor mij, onder meer de felle kritiek van De Vos van Steenwijk op Doorman, en het gegeven dat de Japanse transportvloot door een afstand-waarnemer aan boord van de De Ruyter zou zijn waargenomen, en ook vanaf de Amerikaanse jagers. Ook is voor mij nieuw dat Helfrich eerder om de aflossing van Doorman heeft verzocht.

Interessant zijn de uiteenlopende beoordelingen van het optreden van SBN Doorman als commandant van de CSF. Dat Amerikaanse en Britse auteurs negatiever zijn is voor mij ten dele te verklaren doordat zij hun eigen marines als referentie hadden: grote organisaties met alle voordelen van ervaring, organisatie en training. Ik vermoed dat zij vanuit dat perspectief niet duidelijk beseft of geweten hebben hoeveel Doorman niet wist en waar hij geen ervaring in kon hebben. Doorman moest opereren met een aantal schepen van verschillende nationaliteit in een oorlogssituatie, wekenlang en vrijwel zonder pauze; zonder gemeenschappelijke doctrines en zonder vooraf geregelde en beproefde communicatiesystemen; zelfs zonder zoiets fundamenteels als een gezamenlijke gevechtstaal. HBS-Engels was daarvoor echt ontoereikend. Het was een opdracht die zijn kennis en ervaring onvermijdelijk te boven ging en er was onvoldoende tijd om bij te leren. Om van die situatie iets te maken, was een uitzonderlijk talentvolle en inspirerende leider nodig geweest. Dat was Doorman niet, dat weten we. Maar hij was ook niet fit en op den duur oververmoeid en ook dat moet van invloed zijn geweest. De Amerikaanse en Britse auteurs hebben het gebeuren veeleer op de objectieve resultaten beoordeeld. Dat is vanuit hun perspectief logisch: zij gingen als vanzelfsprekend uit van mogelijkheden van bevelvoering en ervaring waarover Doorman niet beschikte.

Bovendien had de betekenis van de Javazee-campagne voor met name de Amerikaanse auteurs een andere lading dan voor de Nederlandse. Voor de Amerikanen was het een betrekkelijk kleinschalig treffen in het haperend begin van een aantal bloedige jaren van oorlog, die eindigden in een spectaculaire Amerikaanse overwinning.

De Nederlandse auteurs hadden andere perspectieven. De Javazee-campagne speelde voor hen – onvermijdelijk – tegen de achtergrond van de ondergang van een bijzondere en kwetsbare samenleving, die van Nederlands-Indië. De desillusie was diep en de vraag 'waarom ging het zoals het ging?' deed daardoor extra pijn. Mijn inschatting is dat ook bij hen meer het besef heeft meegespeeld van het tekort aan materiële mogelijkheden – en dus ervaring – waar de marinemensen in Indië in hun isolement mee zaten. En het besef dat deze mensen wisten dat ze hoe dan ook een grote kans maakten om de Japanse opmars niet te overleven – succes of niet; maar ze gingen. Dat gold zowel voor Doorman als voor zijn ondergeschikten. Dit besef heeft zeker ook geleid tot een meer piëteitsvolle benadering van het drama. Het is mijn indruk dat dit ook voor de historicus Ph. Bosscher gold. Hij toonde een duidelijk respect voor 'de marineman'. Voor mij is het terecht dat hij Helfrich heeft geprezen omdat die Doorman in zijn memoires 'in de luwte' hield. Door zijn orders aan Doorman heeft Helfrich hem, en veel van zijn mensen, de dood ingezonden en dat wist de vice-admiraal. Dan is terughoudendheid in de beoordeling, korte tijd later in een publicatie voor een breed publiek, gewoon fatsoenlijk.

Een ander perspectief aan Nederlandse kant was het politieke, zo men wil. Het streven van de marineleiding na de oorlog om toch vooral te proberen tot een grotere vloot te komen heeft mijns inziens direct te maken met de bittere ervaringen in de Tweede Wereldoorlog: niet nog eens! Nu moest de marineman een faire kans hebben om naar verwachting te presteren en daarvoor was heel wat meer nodig dan het toebedeelde in het interbellum. En nu wist men dat. Dat besef zal hebben bijgedragen tot het

MENINGEN VAN ANDEREN

laten begaan van een in gang gezette heldenverering. Bovendien: door Doorman te eren werden ook de andere gesneuvelden in de Javazee-campagne in herinnering en herdenking gehouden.

Nog een ander perspectief is het verschijnsel van het door de auteurs aangehaalde binnen houden van de 'vuile was'. Dat geldt natuurlijk niet alleen voor de KM, maar in die door de aard van haar activiteiten al wat afgezonderde gemeenschap die de marine nu eenmaal is, speelt dat zeker ook. Het mechanisme 'ik kan wel wat vertellen, maar men begrijpt het toch niet of wil het niet begrijpen', is daar. En dan houdt men liever zijn mond, vooral als het pijnlijke zaken betreft. Zorg voor je mensen en zorg voor je schip, dat is een sterk instinct. Ook binnen de KM bestaan allang vraagtekens bij en kritiek op het functioneren van Doorman. Echt niet moeilijk. Maar mijn generatie kan dat bekijken vanuit de bevoorrechte ervaring van functioneren in een groter internationaal verband, met alle mogelijkheden en voordelen van dien. Het perspectief van een Britse of Amerikaanse auteur is voor ons dus gemakkelijk te volgen. Maar wij weten ook meer van de situatie van de KM toen en we ontkomen niet aan een gevoel van mededogen en respect: je zult maar in hun schoenen hebben gestaan. Dat kritiek op Doorman binnen de KM voor een buitenstaander een verrassing was, zal hieruit voortkomen.

De felle kritiek die De Vos van Steenwijk via Bosscher ook bereid was naar buiten te brengen, is dus tamelijk uitzonderlijk. Interessant is dat hij aan boord van de Tromp diende bij de actie in Straat Badoeng. De Tromp was na die actie een zeer gefrustreerd schip. Dat moet destijds op de Vos van Steenwijk als jeugdig officier een diepe indruk hebben gemaakt en zo'n emotie kan een rol blijven spelen. Overigens is de correspondentie tussen hen kort vóór het verschijnen van Bosschers deel 2 gevoerd. Ik weet niet of en in hoeverre tijdsdruk een rol bij Bosscher heeft gespeeld, maar dit kan het hem gemakkelijker

gemaakt hebben die informatie maar niet meer 'mee te nemen'.

Bij het beoordelen van de effectiviteit van Doormans optreden is het van belang zich af te vragen welke opdrachten of informatie van hem of aan hem, van de wal of van andere schepen of vliegtuigen, inderdaad hun bestemming hebben bereikt en zo ja, op welk moment. Het is een heel belangrijk punt. Een voorbeeld is de vermelde waarneming van de Japanse transportvloot door een afstandwaarnemer aan boord van de De Ruyter. Het was de sterkste optiek aan boord, maar alleen hij kon die gebruiken. Is die informatie bij Doorman geraakt? En de zichtmelding van de Amerikaanse jagers? Andersom: hoeveel orders heeft hij willen geven die niet of te laat de adressanten hebben bereikt?

Ik heb willen aangeven dat veel meer achtergrond relevant is voor een antwoord op de simpele vraag: deed Doorman hij het nou goed of slecht? Onderweg naar het antwoord komen bittere lessen tevoorschijn: de op kruimels levende KM van vóór de oorlog met daardoor een ernstige beperking om zich goed op oorlog voor te bereiden, waardoor men ook niet wist wat men miste. Vervolgens, na mei 1940, de gemiste kans om ook in Azië nauw met de Britse marine te gaan samenwerken, want dat werd op politiek niveau verhinderd 'om Japan niet te provoceren'. Daar was – toen nog – veel te winnen geweest. En Japan kwam toch wel, alleen al om de olie.

Meer dan eens halen Boer en Enthoven in het artikel de uitspraak van koningin Wilhelmina aan, 'de Marine heeft het goed gedaan', en kijken zij vervolgens naar Doorman. Ik wil er op wijzen dat er meer door de KM gedaan is dan de Javazee-campagne. De uitspraak van Hare Majesteit had betrekking op de hele oorlog en de hele marine. Dat moeten we niet uit het oog verliezen. De afstand tussen 'hier en nu' en 'daar en toen' is groot. Aan de historicus te trachten die afstand te verkleinen. ■

ANTWOORD OP MENINGEN VAN ANDEREN

Allereerst, ons artikel is niet bedoeld als een geschiedschrijving van de Javazee-campagne. Het is slechts een beknopte weergave uit twee uitgebreide studies (met slechts enkele van de gevonden voorbeelden) waarbij de beeldvorming over schout-bij-nacht Doorman en de Javazee-campagne, respectievelijk het wetenschappelijke werk van Bosscher, centraal staan.

KTZ b.d. Wouters stelt dat de CSF net vier weken heeft bestaan en dat Doorman moest opereren met schepen van verschillende nationaliteit, zonder gemeenschappelijke doctrines en zonder vooraf geregelde en beproefde communicatiesystemen. Natuurlijk kost het tijd om van een formatie als de CSF een goed geolied geheel te maken, maar de Britse, Amerikaanse en Nederlandse oorlogsschepen werkten al een aardig tijdje samen bij de bescherming van de geallieerde konvoien, waardoor er al veel was gedaan op het gebied van communicatie, het in kaart brengen van verschillen in wijze van opereren en het maken van afspraken daarover et cetera. Ook de luchtsteun, de samenwerking lucht-zeestrijdkrachten, werd meteen geregeld. Amerikanen en Nederlanders namen goeddeels het Britse systeem over. Na de geheime bondgenootschappelijke besprekingen in Singapore die al in november 1940 plaatsvonden (de *Anglo-Dutch staff conversations*) kwamen er een jaar later, in november 1941, zogeheten PLENAPS (gezamenlijke operatieplannen). In december 1941 waren er diverse coördinatiebesprekingen en op 1 januari 1942 voer het eerste grote 'Singapore-konvooi' door Straat Soenda. Door het vorenstaande had elke Nederlandse kruiser, direct toen de CSF van start ging, Amerikaanse en/of Britse verbindingsofficieren en seiners aan boord. Ook bestond ABDA-FLOAT al vanaf 15 januari en stond het al vanaf 14 februari onder bevel van Helffrich. Nadat de geallieerden besloten hadden geen landstrijdkrachten meer naar Java over te brengen, waren de overgeble-

ven instrumenten om een invasie van Java te voorkomen de CSF en de geallieerde luchtstrijdkrachten.

Op Java zelf waren wat betreft grondstrijdkrachten naast veel KNIL-eenheden nog Australische, Britse en een klein aantal Amerikaanse troepen gelegerd, veel te weinig voor een afschrikkende werking. Het KNIL was in wezen een paramilitaire politiemacht, lange tijd vooral bedoeld voor de veiligheid en bewaring van de binnenlandse orde. Een groot deel van het officiersbestand van het KNIL kwam ook helemaal niet uit Breda. Vaak waren ze gelegerd in kleine garnizoensplaatsjes met weinig faciliteiten voor onderwijs voor de kinderen van de officieren, dus geen luxe Soerabaja. Pas enkele jaren voor de oorlog is getracht het KNIL van moderne bewapening te voorzien, meer te concentreren op Java en te oefenen voor het moderne gevecht. Een paramilitaire politiemacht omvormen tot een professionele strijdmacht kan echter niet in een paar jaar. De Koninklijke Marine had de pretentie dat zij dat wel was, ondanks de grote problemen op het vlak van personeel- en materieelvoorziening tijdens de snelle uitbreiding van de sterkte in dezelfde periode. Toch presteerde het KNIL tijdens bijvoorbeeld de gevechten op Tarakan en de eindstrijd in het oostelijk deel van West-Java, gegeven de middelen en omstandigheden, goed. Voor zijn inzet tijdens de strijd om de Tjiater-stelling in maart 1942 ontving een KNIL-officier de Militaire Willems-Orde.

Wouters stelt dat de betekenis van de Javazee-campagne voor met name Amerikaanse auteurs een andere lading had dan voor de Nederlandse. Wellicht, maar de Amerikaanse auteurs uit de jaren 40 en 50 van de vorige eeuw (zoals schout-bij-nacht Morison) zagen wel degelijk het belang van de Slag in de Javazee als de eerste grote

zeeslag in de Pacific tegen de Japanse vloot en vergeleken dat belang met de uitkomst van de Slag bij Jutland in de Eerste Wereldoorlog.

De constatering van Wouters dat er aan Nederlandse kant een ander perspectief was en een streven om na de oorlog tot een grotere vloot te komen, is correct. Dat geschiedde met geoliede propaganda en desinformatie verspreidende organisaties als de Marine Voorlichtingsdienst, de afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf en bereidwillige auteurs. De schuld van het falen van de vier belangrijkste maritieme uitvallen onder leiding van Doorman en de snelle val van Sumatra en Java werd gelegd bij de andere krijgsmachtonderdelen, de geallieerden en een grote overmacht van Japanse zijde. Tevens werd de nadruk gelegd op de grote kwaliteiten van schout-bij-nacht Doorman.

Zo schreef Kretschmer de Wilde: 'Evenals onze grote admiraal De Ruyter in juni 1675 in de Amsterdamse Admiraliteit zijn beroemde woorden sprak...evenzo aarzelde in onze dagen de Schout-bij-nacht KAREL DOORMAN niet, te handelen naar de eeuwenoude traditie, dat een Nederlands oorlogsschip nimmer de strijd ontwijkt...Doch ook nimmer werd zulk een taak met groter moed schoner plichtsvervullingen verhevener zelfverloochening ten uitvoer gebracht, dan door U Karel Doorman!...Uw ongetwijfeld grote tactische bekwaamheden waren nutteloos tegenover de onoverkomelijke moeilijkheden, waarvoor u gesteld was...'² Naar onze mening was ook Bosscher zo'n dertig jaar later één van die bereidwillige auteurs. Bosscher – die stelt dat toen Doorman bij de uitval die leidde tot de slag in de Javazee om bescherming van jachtvliegtuigen vroeg, die uitbleef – schreef: 'Bij de staf van de Commandant Marine [CMR Soerabaja] kreeg men te horen dat de beschikbare jachtvliegtuigen nodig waren voor het dekken van een aanval op de transportvloot.'³

Bosscher was echter op basis van de bronnen op de hoogte van de verklaring van telegrafistennaam H.C. Consten dat in de radiohut van de De Ruyter op twee golven werd geluisterd en wel die van Batavia [operationele staf ABDA-FLOAT/CZM] en van Soerabaja [CMR Soerabaja]. 'We waren met een man of 12, allen telegrafisten, in de radiohut, waarvan er twee dienst deden en de anderen reserve waren, omdat tijdens het gevecht veel minder golven bezet waren dan normaal en alles in klaar schrift via de spreekbuis rechtstreeks van de eskadercommandant naar de schepen van het eskader werd doorgegeven...daarna werd om vliegtuigassistentie gevraagd, waarop Batavia [operationele staf ABDA-FLOAT/CZM] antwoordde, dat de vliegtuigen onderweg waren.'⁴ Het lijkt zo goed als uitgesloten dat Doorman daarvan niet in kennis is gesteld. En hij kon even later ook zien dat het bericht van ABDA-FLOAT het bericht was dat klopte, want er vlogen nota bene geheel volgens planning 15 Amerikaanse en Nederlandse jachtvliegtuigen gedurende het grootste deel van het daggevecht, ter dekking van de CSF, boven de zeeslag.

Bosscher heeft ook nimmer de moeite genomen om eens te informeren bij de toenmalige Sectie Luchtmacht Historie van de Luchtmachtstaf. Anders had hij geweten dat onder meer mr. H. Creutzberg (destijds de LtAdj van AOC Java Air Command, de genmaj L.H. van Oyen) in februari 1975 in interviews met P.C. Boer verklaarde en voor hem noteerde: '...Als uitvloeisel van de afspraken op 25-2 gemaakt bij het AHK wordt de luchtbescherming van de CSF zoveel mogelijk opgevoerd....Nacht 26-2/27-2: Het is spannend; wanneer de Jap. invasie precies komt? Kan morgen al zijn. Vannacht opgebleven, Van Oyen op veldbed in zijn kantoor. Operations Staff [JAC] opdracht om de fighter cover voor de CSF te plannen n.a.v. verzoek KM via AHK (v. Gulick). Vannacht de twee RAF-officieren en de MLD-vlieger geholpen op Ops. 27-2: Begin van de middag de afspraken over luchtsteun nog een keer ge-update, c. 2 uur klaar en iedereen geïnformeerd; 15 jagers van Ngoro voor steun aan CSF, USAAF zal met 4 duikbommenw. een eerste aanval doen...'

2 C.J.M. Kretschmer de Wilde, 'Slag op de Java-zee', *oud-Wapenbroeders uitgave van Indië-Veteranen* 8 (februari 1952).

3 Ph.M. Bosscher, *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog*, deel 2 (Franeker, Wever, 1986) 282.

4 NIMH 078 Bosscher, nieuw/onbewerkt, Da-6/26, Afschrift verklaring H.G. Consten, 6 januari 1948.

Bosscher kende ook de brief van mr. G.F. Rijnders aan vice-admiraal J.H.B. Hulshof, Bevelhebber der Zeestrijdkrachten, waarin hij stelt ook heel belangstellend te zijn om kennis te nemen van deel 2 van Bosscher. 'Ik hoop, dat dan eindelijk zal worden afgerekend met de onjuiste opvatting, als zou Doorman [bij de slag in de Javazee] vliegtuigsteun...hebben moeten ontberen...Tijdens de Slag in de Javazee namelijk lag ik 'stand-by' op het vliegveld Morokremangan, genietend van een vreedevolle siësta [zijn toestel en bemanning waren aangewezen voor Air-Sea-Rescue, maar konden in tijden van nood natuurlijk voor verkenning worden ingezet]. De marinestaf te Soerabaja onder leiding van schout-bij-nacht Koenraad met als Chef-staf KTZ Van Waning had dit blijkbaar vergeten. Eerst om negen uur 's avonds werd ik opgeroepen, maar toen lag een groot deel van de geallieerde vloot reeds bijna op de bodem van de Javazee.' De luchtsteun in de vorm van verkenningen die daadwerkelijk is geleverd door Java Air Command, kan worden nagelezen in *Het verlies van Java*.⁵

Meerdere Fokker-boordtoestellen stonden klaar voor operaties van de wal, evenals het boordvliegtuig van de Houston. Ze werden niet ingezet. In de op 14 februari 1986 gehouden vergadering van de begeleidingscommissie van het wetenschappelijke werk van Bosscher, na een apart onderzoek hierover, stelt Bosscher de indruk te hebben dat men [lees: Doorman en Van Waning] de vliegtuigen gewoon vergeten heeft. Dat heeft Bosscher echter niet verwoord in deel 2 van zijn trilogie. Het is ook onwaarschijnlijk, maar dat wist Bosscher niet. Veel waarschijnlijker is dat Staf CMR, waar niemand beseftte dat er een eigen tijdelijk luchtoverwicht was (met 15 eigen jachtvliegtuigen boven de zeeslag), concludeerde dat de kwetsbare drijvervliegtuigen gegeven de omstandigheden niet konden worden ingezet.⁶

Bosscher wist op basis van de bronnen dat de transportvloot niet alleen vanaf de kruiser De Ruyter en de achterliggende Amerikaanse torpedobootjagers was gezien, maar ook vanaf de Houston. Zie hiervoor ook het door Bosscher gelezen logboek van de Amerikaanse torpedo-

bootjager Edwards, dat stelt: 'A large body of transports were seen'. Bovendien was de commandant van de Amerikaanse torpedobootjager Ford uitgesproken in zijn mening: 'Parker stated: 'They must be the transports...Doorman has got to go in 'So we get hurt but some of us will overtake the transports''.⁷ Aangezien de achterliggende Ford niet beschikte over een hoog uitkijksplatform, mag gesteld worden dat de Japanse transportvloot vanaf de voorliggende kruiser De Ruyter ook op veel lager niveau dan waar Bennink zich bevond, te zien was. Daarnaast lijkt het bijzonder onwaarschijnlijk dat waarnemer Bennink of één van de mariniers die hem behulpzaam waren, Doorman niet heeft ingelicht. Dat was nu juist de taak van Bennink. Het lijkt dan ook zo goed als uitgesloten dat Doorman er niet van op de hoogte was dat de transportvloot was gezien. Het afdraaien van Doorman toen de Japanse transportvloot in zicht kwam, past ook in het eerdere patroon van Doorman om bij zicht op de vijand die te ontwijken. Dit nog los van de doctrine bij de Koninklijke Marine, die juist voorschreef om met de lichte kruisers het nadeel van de T te aanvaarden en zo snel mogelijk de afstand met vijandelijke oorlogsschepen van een zwaarder kaliber te verkleinen. Op basis van de bronnen kan geconstateerd worden dat Bosscher op de hoogte was van die doctrine. Helfrich schreef dan ook: '...hadden onze lichte kruisers de vijand op korte afstand kunnen naderen, dan weet ik helemaal niet of de uitslag zo ongunstig was geweest.'⁸

Drs. G.J.A. Raven, hoofd van de afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf op het moment dat Bosscher zijn deel 2 schreef, sluit niet uit dat de historicus van tijd tot tijd het

5 P.C. Boer, *Het verlies van Java. Een kwestie van Air Power* (Amsterdam, De Bataafsche Leeuw, 2006) 160-164.

6 Hoe de inzet van de luchtsteun voor Doorman precies werd gepland, hoe het zat met de verbindingen en hoe de luchtsteun feitelijk verliep tijdens de zeeslag valt na te lezen in het paper 'The direct air support during the Battle of the Java Sea, as seen from the allied side, 27-28 February 1942', op www.academia.edu search Peter Boer, military history.

7 Zie: J.D. Mullin, *Another Six-Hundred* (z.p., J. Daniel Mullin, 1984) 215.

8 C.E.L. Helfrich, 'Voor moed is geen weg onbegaanbaar', in: *Wapenbroeders* 3 (1962) 32.

belang van de Koninklijke Marine zwaarder woog dan dat van de geschiedenis. Raven was in een gesprek met Enthoven verder van mening dat het schrijven van de wetenschappelijke trilogie een opdracht was van de Koninklijke Marine, die middels de begeleidingsgroep uiteindelijk ook stuurde wat er in zou staan.

Bosscher werd gezien als iemand die weinig kon hebben aan kritiek op de Koninklijke Marine. 'Hij had het moeilijk met het scheiden van loyaliteit aan de Koninklijke Marine en het schrijven van een wetenschappelijk werk over de Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog', aldus dr. G. Teitler in een gesprek met Enthoven. Verder zei drs. J.J.A. Wijn dat bij Bosscher niemand bang hoefde te zijn dat voor de marine onwelgevallige zaken zouden worden opgeschreven. Bosscher was meer dan loyaal aan de marine.

Hoe het wetenschappelijke werk van Bosscher tot stand is gekomen valt moeilijk na te gaan. De notulen van de begeleidingscommissie waren summier, meestal niet meer dan drie pagina's per vergadering, en mogelijke essentiële discussies werden nauwelijks weergegeven. Zo werd over de verhouding Helfrich-Hart-Doorman in de notulen van de vergadering van 22 maart 1985 alleen gesteld dat de auteur zich daar op dat moment vooral mee bezighield. In de notulen van 14 februari 1986 stond slechts dat wederom uitgebreid werd gediscussieerd over Doorman en zijn positie. Waarom de notulen van de begeleidingscommissie zo kort zijn gehouden valt niet geheel meer te achterhalen, maar waarschijnlijk had niemand het oogmerk om later historiografisch onderzoek te faciliteren (gesprek Enthoven met dr. J.R. Bruijn).

Wouters stelt dat de correspondentie tussen De Vos van Steenwijk en Bosscher kort vóór het

verschijnen van Bosschers deel 2 is gevoerd en tijdsdruk bij de historicus wellicht een rol heeft gespeeld. De correspondentie liep echter al vanaf 1984. Overigens trachtte Bosscher zelfs in een enkel geval een reactie op een brief van De Vos van Steenwijk te vermijden. Dat blijkt uit een brief van De Vos van Steenwijk, waarin hij aangeeft op basis van zijn opdracht het 'beleid' te beschrijven en dus niet te kunnen afdalen in tactische details en er dan ook vanuit te gaan dat Bosscher zal ingaan op het passieve gedrag van Doorman, dat tot misprijzende uitlatingen leidde van het officiersequipage van de kruiser De Ruyter. De Vos van Steenwijk begint zijn brief aan Bosscher met de passage: 'Je bent toch niet ziek? Ik kreeg geen antwoord op mijn brief 22 dezer en telefoon kort daarna...Mag ik telefonische bevestiging avant de 28e, dat jij dit incident behandelt?'⁹

Opvallend is ten slotte dat Bosscher in zijn bronnen- en literatuuroverzicht van deel 2 de uitgebreide briefwisseling met De Vos van Steenwijk niet eens noemt. Dit terwijl bepaalde interviews die Bosscher heeft afgenomen, aantoonbaar gebaseerd zijn op die briefwisseling.

Overigens (opnieuw zo'n dertig jaar later) financiert de Koninklijke Marine nog steeds boekuitgaven die suggestief zijn. Een goed voorbeeld is het boek *In de schaduw van de Javazee*¹⁰ dat met de op zich juiste weergave van de brieven van Koenraad een verkeerd beeld schept. Zo wordt weer gesteld dat de commandant van de Exeter gezegd zou hebben 'The leadership of Admiral Doorman was excellent'. Deze opmerking is echter volledig uit zijn verband gerukt, want uit de bronnen blijkt dat die alleen sloeg op het dekken door Doorman van de terugtocht van de Exeter en niet op zijn leiderschap in het algemeen. Daar was Gordon, de commandant van de Exeter, juist heel kritisch over. Verder geeft het boek op meerdere plaatsen af op het KNIL, dat maar een droevig partijtje zou zijn geweest, één en al narigheid. Zie de opmerkingen over de schuld neerleggen bij andere krijgsmacht delen hiervoor. ■

Dr. P.C. Boer en drs. R. Enthoven

⁹ Brief van De Vos van Steenwijk aan Bosscher, 24 augustus 1985.

¹⁰ Theo W.R. Doorman, *In de schaduw van de Javazee. Brieven van viceadmiraal Pieter Koenraad naar bevrijd Nederland* (Zutphen, Walburg Pers, 2017).

Mededeling

Symposium *Navies, states and ideologies, 1500-1815*

Museum Vlaardingen 27 september

Early modern navies were not just real entities, but also cultural constructs. Because navies were manifestations of the state, and required the permanent investment of a significant percentage of the nation's fiscal resources, it was only natural that the composition, financing and organization of the fleet, and the strategies underlying its operations, were ideologized for political and commercial purposes. These ideologies created a shared sense of purpose, which explains why nations were prepared to sacrifice so much to sustain their naval capacity.

This politico-cultural approach to sea power is new, at least in the Netherlands. For this reason, the Netherlands Institute of Military History and Museum Vlaardingen jointly organize the symposium *Navies, states and ideologies, 1500-1815*.

Datum en tijd:

vrijdag 27 september 2019,
13.30-17.30 uur

Locatie:

Museum Vlaardingen,
Westhavenkade 54, 3131 AG Vlaardingen

Programma en aanmelden:

via de website
www.museumvlaardingen.nl.
Deelname kost € 7,50.

Sprekers:

- Dr. David Davies, 'Myths and broadsides in the naval ideology of the Later Stuart Age: or, how to make Christopher Columbus an Englishman'
- Dr. Alan James, 'Imagining a Royal Navy in France: the imperial ambitions of Louis XIV'
- Dr. Gijs Rommelse, 'National flags as key components in Dutch naval ideology, 1600-1800'
- Professor Andrew Lambert, 'Seapower states as culture and identity'

FOTO: BEELDBANK NIMH

De spionnen van Aeroflot

De luchtvaartmaatschappij van de Sovjet-Unie in de Koude Oorlog

Door Dick van der Aart

Amsterdam (Brave New Books) 2018

240 blz.

ISBN 9789402183375

€ 27,25

Na de val van de Berlijnse Muur verflauwde de belangstelling voor de Sovjet-Unie en het communistische systeem. De toekomst was immers dat de wereld openlag voor de combinatie van democratie en vrije markt, zoals betoogd door Francis Fukuyama. De bestudering van autoritaire en totalitaire systemen leek hoogstens een interessante intellectuele oefening. Inmiddels zijn we bijna dertig jaar verder en leert de werkelijkheid anders. Hoewel China op den duur een machtiger tegenstander kan zijn dan Rusland, ligt de voormalige bakermat van het communisme dichterbij. Bovendien beseffen we nu beter dan tijdens de Koude Oorlog dat de Sovjet-Unie vooral een voortzetting was van het tsaristische Rusland. Deze lijn doortrekkend kunnen we zeggen dat het huidige Rusland veel weg heeft van de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken.

Instrument van de GRU

Dick van der Aart, journalist (NOS en *NRC Handelsblad*) en auteur van boeken en artikelen over luchtspionage en inlichtingenoperaties tijdens de Koude Oorlog, heeft de toenmalige spionageactiviteiten van Aeroflot, de staatsluchtvaartmaatschappij van de Sovjet-Unie, in kaart

gebracht. Zijn intensief historisch onderzoek heeft geprofiteerd van tal van recentelijk vrijgegeven geheime documenten in westerse landen en in Rusland, maar dat heeft allerm minst tot een volledig inzicht geleid. Onder de sluier van geheimhouding ligt nog veel materiaal verborgen. Waar de literatuur over spionagevluchten zich tot dusver beperkte tot militaire verkenningvluchten, gaat dit boek over spionage met civiele vliegtuigen. De portee daarvan is dat Aeroflot naast een reguliere luchtvaartmaatschappij een instrument was in handen van de militaire inlichtingendienst GRU. Wanneer opportuun weken de vliegers van de voorgeschreven route af om militaire installaties van NAVO-landen te fotograferen. De westerse I&V-diensten wisten van deze heimelijke nevenactiviteiten en betrapten de crews herhaaldelijk daarop, maar hun overheden reageerden in het algemeen zeer terughoudend. Zelden kwam het tot een boycot, wel brachten onderscheppingen 'verdwaalde' toestellen soms terug op hun route. Als het tot een diplomatieke reactie kwam reageerde Moskou steevast met ontkenningen, smoezen ('het weer zat tegen') of 'jij-bakken'. Naast Aeroflot spioneerden ook de luchtlijnen van de

zogeheten satellietstaten. Waarom de westerse regeringen zo terughoudend waren laat zich raden. Men vreesde een terugslag in de diplomatieke verhoudingen, de belangen bij het overvliegen van het Sovjet-luchtruim waren groot en omgekeerd waren westerse diensten ook niet vies van luchtspionage.

Strategische reserve

Aeroflot was in 1923 opgericht om de luchtvaart in de Sovjet-Unie te bevorderen, de reisduur in het schier onmetelijke land te verkleinen en het bestuur meer centraal in te richten. Daarbij werd Rusland geholpen door de ervaring van Duitsland, dat de Verdragen van Parijs ontdeed met militaire samenwerkingsovereenkomsten. Dat Aeroflot ook bedoeld was als strategische reserve van de transportluchtmacht was van meet af aan helder. In die rol werden tijdens de maandenlange Slag om Stalingrad 46.000 vluchten met troepen en goederen uitgevoerd. Winstgevendheid was in de Koude Oorlog niet de hoogste prioriteit, veiligheid evenmin. Het Kremlin wilde met technologische hoogstandjes zijn superioriteit in de lucht en de ruimte aantonen. Zo was de Tu-104 in 1956 het eerste passagiers-toestel met straalaandrijving; alle westerse toestellen hadden nog zuigermotoren. Op veiligheidsgebied had Aeroflot een slechte naam. Zo verongelukten in 1973 55 vliegtuigen, zowat één per week. In 1996 had Aeroflot nog een vloot van meer dan 5400 vliegtuigen, maar kwam daarna in een duikvlucht naar 115. Met de aanschaf van Boeings en Airbusen en de introductie van westerse veiligheidsnormen klom de onderneming weer gestaag op, al blijft de vliegveiligheid nog altijd achter. Tegenwoordig is zij semi-commercieel: de staat heeft 51

procent van de aandelen. Van de 250 vliegtuigen zijn 50 van het type Sukhoi Superjet 100, een Russisch toestel dat onlangs negatief in het nieuws kwam.

Schendingen

Luchtsplionage met civiele vliegtuigen is met de komst van steeds betere satellietfotografie goeddeels achterhaald. Dat was in mei 1961 wel anders toen een Tu-104 laag over de Vliegbasis Woensdrecht scheerde. Enige onrust bij de Koninklijke Luchtmacht daarover was gewettigd, ook al betrof het een opleidingsveld. Het ontwerp van de Tu-104 Camel leek namelijk sterk op dat van de Tu-16 Badger, een bommenwerper met een nucleaire capaciteit, waaruit de civiele Tupolev was ontwikkeld. De gedachte rees dat de Sovjet-Unie van de verwarring gebruik kon maken door in Aeroflot-kleuren doelen in Nederland aan te vallen. Dat lijkt nu vergezocht, maar in die jaren leefde de angst voor communistische agressie sterk. Dr. P.S. Gerbrandy, de voormalige premier en toen lid van de Tweede Kamer voor de ARP, stelde enkele malen vragen over de geconstateerde schendingen. Demarches van de Nederlandse ambassadeur in Moskou gingen zelden verder dan verzoeken om Aeroflot zich voortaan aan de voorgeschreven routes te laten houden. Veel schendingen bereikten dat stadium niet eens, omdat de luchtverkeersbeveiliging naast gegevens als type, registratienummer, tijdstip en datum ook de captain moest hebben verzocht naar de opgedragen route terug te keren.

De meeste West-Europese regeringen hanteerden ongeveer dezelfde beoordelingscriteria als Nederland. Wel werden herhaaldelijk vertegen-

woordigers van Aeroflot uitgewezen wanneer contra-inlichtingenwerk had uitgewezen dat officieren van de GRU onder de dekmantel van de luchtvaartmaatschappij opereerden. De VS trad doorgaans feller op tegen Aeroflot. De CIA verklaarde in 1981 dat de vliegtuigen van Aeroflot waren uitgerust met camera's, radar detectoren, radio-ontvangers en infrarood-apparaten. In november van dat jaar kreeg de maatschappij een vliegverbod van een week opgelegd na ontdekte afwijkingen van de vliegroute. Maar ook Amerikaanse overheidsorganisaties zaten niet steeds op dezelfde lijn. Zo keurde de FAA (Federal Aviation Administration) soms vluchtplannen goed die dicht langs militair gevoelige gebieden liepen, zoals vliegbases met B-52 bezetting, luchtverdedigingsknooppunten, marinebases en scheepswerven. Het State Department (Buitenlandse Zaken) kon pas achteraf zulke missers betreuren. Het hielp ook niet dat de verkeersleiders in augustus 1981 massaal staakten. Russische woordvoerders hoefden dan slechts naar overmacht te wijzen. Niettemin trok de Sovjet-Unie aan het kortste eind toen president Reagan aan het eind van het jaar alle landingsrechten introk vanwege de staat van beleg in Polen. Dit verbod zou ruim vier jaar gelden.

Lessen leren

Wat de deur dichtdeed was het neerhalen van een Zuid-Koreaanse Boeing-747 (KAL-007) op 1 september 1983. Het toestel, op weg van Anchorage naar Seoul, was door navigatieproblemen van de route afgeweken en boven Kamtsjatka terechtgekomen. Dat verboden gebied werd routinematig door een RC-135 Rivet Joint, een Amerikaans vliegtuig voor elektronische ver-

kenningen, op afstand 'afgetast'. Een Russische formatie jachtvliegtuigen onderschepte de voor de RC-135 gehouden KAL-007 pas een uur later gehouwen boven het eiland Sachalin en de leider loste de fatale schoten. Hierbij kwamen 269 passagiers en bemanningsleden om, onder wie 62 Amerikanen. Sinds de Cuba-crisis van 1962 was de Koude Oorlog niet meer zo hevig geweest, mede door Reagans 'Star Wars' en het kruisraketten debat in West-Europa. Het incident was onder weinig andere omstandigheden een casus belli geweest. Ondanks evidente blunders aan Sovjet-zijde wees het Kremlin brutaal de verantwoordelijkheid af.

Een les die wij daarvan en van de praktijken van Aeroflot in de Koude Oorlog kunnen leren is dan ook dat de onderste steen inzake de in 2014 boven Oekraïne neergehaalde MH17 nooit boven zal komen. De verslechterde internationale verhoudingen hebben ertoe geleid dat de Open Skies-inspectievluchten nu zo goed als dood zijn, vooral omdat Rusland alsmal capabeler boordsensoren ging gebruiken. Weliswaar is cyber naast satellitsplionage een hoofdactiviteit geworden, maar de aanwezigheid ter plaatse blijft een onmisbare aanvulling, zoals de OPCW-affaire in 2018 aantoonde.

De spionnen van Aeroflot levert dus, afgezien van zijn historiografische waarde, kennis op omtrent het begrijpen van Rusland als militaire macht. Naast enkele slordigheden in de eindredactie is mijn kritiek dat een index niet mag ontbreken. Voor luchtvaartliefhebbers zeer leerzaam en aanbevolen lesmateriaal bij I&V-opleidingen. ■

Drs. A.C. Tjepkema, kolonel b.d. KLu

Anders is al dit werk voor niets geweest

Hoe politici omgaan met militaire verliezen

Door Dieuwertje Kuijpers

Amsterdam (Volt) 2019

176 blz.

ISBN 9789021409801

€ 20,-

Over de invloed van slachtoffers aan eigen zijde op de politieke besluitvorming omtrent militaire missies bestaat geen tekort aan meningen, maar wel aan feiten die deze meningen kunnen staven. De meest gehoorde mening is dat die invloed groot is, en meestal negatief. Zo zou de Vietnamoorlog niet op het slagveld zijn verloren, maar in de huiskamers, doordat kritische media met hun stroom van bloedige beelden zonder context de Amerikaanse televisieconsument weke knieën gaven. Dit is de fameuze these van de dolkstoot in de rug, die overigens pas in de jaren tachtig – het tijdperk van Reagan en Rambo – opgang maakte. Een even bekend voorbeeld is de terugtrekking van Amerikaanse troepen uit Somalië in de jaren negentig. Dat besluit zou het gevolg zijn van gruwelijke beelden van gedode Rangers in de straten van Mogadishu. Het is inderdaad aannemelijk dat het door de regering-Clinton genomen besluit de Amerikaanse troepen terug te trekken in ieder geval gedeeltelijk was terug te voeren op die beelden – maar dan toch niet omdat de publieke opinie die slachtoffers niet kon velen: opinieonderzoek wees juist uit dat een meerderheid van de Amerikanen de militaire aanwezig-

heid in Somalië het liefst wilde versterken. Nog recenter, in 2003, hernieuwde de regering-Bush het mediaverbod op beelden van doods-kisten uit Irak en Afghanistan. In de Tweede Wereldoorlog bestond juist het idee dat dergelijke beelden – de voorpagina van *Life* van 5 juli 1943 toonde met de Amerikaanse vlag bedekte kisten – de standvastigheid van de bevolking alleen maar zouden vergroten.

Tegengestelde hypothesen

Hieruit zijn twee tegengestelde hypothesen te destilleren: *casualty aversion* (burgers accepteren geen slachtoffers) versus *rally around the flag* (in conflicten schaaft de bevolking zich achter de regering), waarop zowel politici die besluiten nemen als wetenschappers die die besluiten willen verklaren zich meestal baseren. Beide hypothesen spelen dan ook een grote rol in het promotieonderzoek over de rol van slachtoffers op de democratische besluitvorming waarop Dieuwertje Kuijpers vorig jaar promoveerde. Kuijpers, onderzoeksjournalist voor onder meer *Follow the Money*, structureert in haar proefschrift de veelheid aan meningen, aannames en theorieën over de invloed van slachtoffers op de besluitvorming door

deze terug te brengen tot een paar basispatronen. Zij verwijst onder meer naar het uit de sociale psychologie bekende mechanisme dat de afkeer van verliezen groter is dan de wil winst te maken en dat politici bereid zijn tot riskant gedrag (zoals de inzet van militairen) om dreigend electoraal verlies te voorkomen. Zij rekenen daarbij op het rally around the flag-effect, waarbij zittende regeringen electoraal garen spinnen bij het beginnen van een oorlog – treffend verbeeld in de film *Wag the Dog* uit 1997. Het idee dat politici uit electorale overwegingen oorlogen beginnen, of bestaande missies uitbreiden of op zijn minst bestendigen, gaat wél in tegen de casualty aversion-hypothese dat de slachtoffergevoeligheid bij politiek en publieke opinie in moderne democratieën groot is. Waarbij voor politici geldt dat zij vooral voor-sorteren op de vermeende slachtoffergevoeligheid van de kiezer: om electoraal verlies te voorkomen zouden zij bij slachtoffers onder eigen militairen besluiten tot terugtrekken.

Dataset

Kuijpers onderzoekt welke hypothese onder welke omstandigheden standhoudt. De voorbeelden Vietnam en Somalië zijn Amerikaans en Kuijpers stelt terecht dat onze kennis over de relatie tussen slachtoffers en politieke besluitvorming eigenlijk goeddeels is gestoeld op Amerikaanse ervaringen en het onderzoek daarnaar. Om die smalle basis wat te verbreden legde Kuijpers een dataset aan van elf democratieën en hun reacties (afbouwen, bestendigen of uitbreiden van de missie) op slachtoffers aan eigen zijde in de periode 1990-2014. Belangrijke conclusie na analyse: het door de theorie voor-

spelde idee dat vooral impopulaire regeringen eerder tot militaire actie bereid zijn, bijvoorbeeld om de aandacht van binnenlandse problemen af te leiden, klopt niet, want populaire regeringen escaleren eerder dan impopulaire. Tegelijkertijd nemen regeringspartijen in hun publieke uitingen afstand van de krijgsmacht zodra het aantal slachtoffers oploopt. In dat opzicht zit er wel wat licht tussen woord en daad. Op basis van Kuijpers' data kan dat verschil overigens niet worden verklaard. Een andere bevinding: hoewel het publiek bereid is slachtoffers te tolereren, neemt de draagkracht na zo'n viereenhalf jaar wel af. Tijd blijkt een bepalende factor. Eerst schaart men zich rond de vlag, daarna krijgt de afkeer van slachtoffers de overhand. Dat regeringen toch de neiging hebben missies door te zetten (en zelfs uit te breiden) als de verliezen oplopen heeft te maken met een ander inzicht uit de sociale psychologie over verliezen, namelijk dat wie verliest de neiging heeft door te gaan op de ingeslagen weg in de hoop al geleden verliezen goed te maken of te rechtvaardigen. Dat geldt voor de gokker aan de roulette-tafel, maar ook voor de politicus die

zich heeft gecommitteerd aan een zich moeizaam voortslepende missie. Volgens Kuijpers kost de westerse aanwezigheid in Irak en Afghanistan inmiddels meer dan zij oplevert, maar volharden politici in die aanwezigheid omdat anders de tot nu toe gebrachte offers voor niets zijn geweest. En die offers zijn natuurlijk vooral ook de slachtoffers aan eigen zijde. Bush verdedigde de continuering van de Amerikaanse aanwezigheid in Irak met het argument dat de omgekomen Amerikaanse militairen anders voor niets waren gesneuveld.

Van Kuijpers' proefschrift *Gambling with lives for political survival. How democratic governments respond to casualties during military interventions* verscheen in april de handelseditie *Anders is al dit werk voor niets geweest*. De Nederlandse titel geeft antwoord op de vraag die in de Engelse besloten ligt: democratische regeringen reageren op militaire slachtoffers aan eigen zijde door verder te gaan op de ingeslagen koers. Liever ten hele gedwaald dan ten halve gekeerd. De geïnteresseerde niet-wetenschapper kan beter voor de handelseditie kiezen, want die is toegankelijker geschreven en

theoretisch en methodologisch wat beknopter en heeft een extra hoofdstuk waarin Kuijpers het standpunt van de Nederlandse (ex) militair, gebaseerd op interviews met een aantal van hen, uit de doeken doet. De waarschijnlijk interessantste bevinding daaruit is dat de geïnterviewden beseffen dat missies zoals in Uruzgan, Kunduz en Mali niet alleen vrede en veiligheid in het missiegebied moeten brengen, maar ook een politiek doel dienen: je bondgenootschappelijke rol vervullen en een uitnodiging voor de G20 krijgen, bijvoorbeeld. De onder-vraagden accepteren ook dát dat zo is, maar vinden dat de politiek daarvoor rond moet uitkomen. Een missie die vooral de internationale samenwerking moet bestendigen en het eigen blazoen op het wereldtoneel moet oppoetsen moet je niet verkopen als een humanitaire exercitie. De geïnterviewden menen dat met een goede uitleg ook de kiezer begrip zal hebben voor die pragmatische motieven, zoals de kiezer ook altijd al begreep dat bij militaire missies soms slachtoffers vallen. ■

Dr. Peter Olsthoorn, NLDA/FMW

Schrijft u een gastcolumn in de Militaire Spectator?

De redactie van de *Militaire Spectator* biedt de lezers de mogelijkheid een gastcolumn te schrijven van maximaal duizend woorden.

Het thema is vrij, maar moet passen in de formule van het tijdschrift. Een gastcolumn bevat een relevante boodschap voor de lezers, een gefundeerde eigen mening en juiste en verifieerbare feiten in een logisch opgebouwd betoog. U kunt uw gastcolumn sturen naar de bureauredactie (zie colofon) of aanbieden via de website. De redactie wacht uw bijdrage met belangstelling af.

De hoofdredacteur

In 2019-2020 is het 75 jaar geleden dat de geallieerden de Tweede Wereldoorlog beslisten en nazi-Duitsland versloegen. Vanuit West-Europees en ook Nederlands perspectief begon het einde van de Duitse bezettingsjaren op 6 juni 1944, D-Day, met de landingen op de stranden van Normandië.¹ Na een verbeterde strijd werd vanaf augustus de nationale soevereiniteit en vrijheid in Frankrijk en België hersteld. In september en oktober volgden de zuidelijke provincies van Nederland, tijdens de geallieerde opmars naar de Rijnbruggen bij Arnhem, en in november

bij de verovering van het Scheldegebied. De rest van Nederland werd in het voorjaar van 1945 bevrijd. De komende maanden, van juni 2019 tot en met mei 2020, schenkt de *Militaire Spectator* in de rubriek RetroSpectator aandacht aan de historische gebeurtenissen van 1944-1945, die het herstel inluiden van de democratie en vrije rechtsorde van Nederland. Voor meer verhalen, achtergronden foto's en video, zie ook de gespecialiseerde website van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH): www.75jaarvrij.nl.

De kerk van Sainte-Mère-Église

Tessa Mulders

In de nacht van 5 op 6 juni 1944 brak er brand uit in het dorp Sainte-Mère-Église, aan de Normandische kust. Een huis aan het kerkplein vatte vlam. Onder toezien van Duitse bezettingstroepen probeerden dorpelingen de brand te blussen. De consternatie trok steeds meer Duitse militairen naar het plein, juist toen Amerikaanse luchtlandingstroepen van het 1e en 2e bataljon van het 505e Parachute Infantry Regiment (82e Luchtlandingsdivisie), abusievelijk recht boven het dorp afsprongen. De door het

vuur verlichte hemel maakte van de parachuterende voorhoede van de geallieerde invasietroepen een gemakkelijk doelwit. Veel onfortuinlijke parachutisten vielen ten prooi aan de kogelregen die de Duitsers op hen afvuurden en bereikten de grond niet levend. Eén ongelukkige soldaat vloog hangend aan zijn parachute zelfs het brandende huis in.

Een andere pechvogel boven Sainte-Mère-Église was John Marvin Steele. Hij had zich aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog als negentienjarige vrijwillig voor de Amerikaanse luchtlandingstroepen gemeld en was ingedeeld bij het 505e Regiment. Zijn eenheid was op D-Day verantwoordelijk voor Operatie Boston, de beveiliging van de westelijke flank van de landingsstranden. De Amerikaanse luchtlandingstroepen was er alles aan gelegen om het strategische Sainte-Mère-Église snel te veroveren. Maar niet door bovenop het dorp te landen.

Tijdens zijn dropping raakte Steele door Duits vuur gewond aan zijn voet, waardoor hij de controle over zijn valschermscherm verloor. Steele botste tegen de kerk en doordat zijn parachute verstrikt raakte, bleef hij aan de kerktoeren bungelen. Hij slaagde er niet in om zichzelf uit zijn benarde situatie te bevrijden. Terwijl op de grond hevige gevechten plaatsvonden tussen zijn kameraden en de Duitsers, hing Steele twee uur lang bewegingloos aan de toren, in het oorverdovende lawaai van de doorlopend

FOTO US EUROPEAN COMMAND

Aan de klokkentoren van Sainte-Mère-Église bungelt een dummy van John Marvin Steele

¹ '6 juni 1944: Decision Day', in: *Militaire Spectator* 143 (1974) (6) 241-245. Zie: <https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1918/1974/1974-0241-01-0078.PDF>.

beierende kerkklokken. Ondanks zijn poging om zich dood te houden, merkten Duitse militairen hem uiteindelijk toch op en namen hem gevangen. Steele wist echter aan zijn gevangenschap te ontkomen en voegde zich weer bij zijn divisie toen deze het dorp binnentrok. In Sainte-Mère-Église zijn nog sporen te zien van die dramatische nacht. In de kerkmuren

zijn de inslagen van kogels nog altijd zichtbaar. Een glasraam is gewijd aan de onfortuinlijke landing van de para's. Ook de klokkentoren vormt een ode aan de mannen van de 82e Luchtlandingsdivisie. Aan de torenspits hangt een parachute met een dummy van Steele in zijn uniform, ter herinnering aan de geleverde strijd. ■

Nederlandse 'tweeling' bombardeert Atlantikwall

Thomas Kraaijeveld en Anselm van der Peet

De Nederlandse kanonneerboten Hr.Ms. Soemba en Hr.Ms. Flores zagen tijdens de Tweede Wereldoorlog op diverse fronten inzet en deden op D-Day mee aan het geallieerde bombardement. Hoewel deze zusterschepen al verouderd waren, droegen zij prominent bij aan de geallieerde oorlogsinspanningen, in het bijzonder de landingen in Sicilië, Zuid-Italië en Normandië. Door hun veelzijdige inzet op de wereldzeeën, en het offensieve optreden van hun bemanningen, kregen zij de bijnaam The Terrible Twins.

Op 1 juni 1944 ontvingen de Twins hun instructies voor deelname aan Operatie Neptune, de maritieme component van Operatie Overlord, de invasie van Normandië. De Flores kwam in actie voor het Britse landingsstrand Gold Beach bij Arromanches. De Soemba voegde zich bij een Amerikaanse Task Force voor Utah Beach bij Pointe du Hoc. De avond voor D-Day maakten de Nederlandse zusterschepen met de invasievloot de oversteek naar Frankrijk. In de vroege ochtend van 6 juni openden ze vanaf 06.15 uur het vuur op de Duitse verdedigingswerken langs de kust, waarbij ze per bombardement in enkele minuten twaalf tot achttien granaten afvuurden.

'Het was een oorverdovend kabaal', schreef een richter op de Soemba later. 'Achter ons lag een slagschip en vooruit een zware kruiser die vuur uitbraakten en natuurlijk wijzelf met onze

FOTO: BEELEBANK/NIMH

'Het was een oorverdovend kabaal', zei een richter op de Soemba over het bombardement op D-Day

15cm-kanonnen. Het leek soms alsof wij van de kust afdreven door de zware tegenslag van ons geschut.' Na de inleidende beschietingen gaven de Terrible Twins ook gedurende de dag regelmatig vuursteun. 's Avonds resteerde nog maar de helft van hun munitievoorraad. Het pleit was toen al beslecht. De oude tweelingzusters hadden militaire geschiedenis geschreven door een aanzienlijk aandeel te leveren in het doorbreken van de door de Duitsers onneembaar verklaarde Atlantikwall.

Lees meer in het achtergrondverhaal 'Verschrikkelijke Tweeling' gaat tekeer. Nederlandse kanonneerboten slaan bres in Atlantikwall' op www.75jaarvrij.nl. ■

Lammetjes

Linda Polman

Zo nu en dan komt de stelling weer ter tafel: dat Joden zich door de nazi's als makke lammetjes naar de slachtbank hebben laten afvoeren. Maar het verzet van Joden heeft kwantitatief – natuurlijk relatief – het niet-Joodse juist overtroffen. Dat was ook de belangrijkste conclusie van dr. Jacob Presser. In 1950 kreeg de historicus van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) opdracht om de Jodenvervolgving tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland te beschrijven. Daaruit kwam zijn tweedelige boek *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* voort. Het verscheen in april 1965. Een aantal verzetsorganisaties weerde Joden, omdat ze te veel in het oog liepen. Maar, schreef Presser, 'er was geen enkele vorm van verzet, of men kwam er Joden in tegen, mannen zowel als vrouwen.'

De eerste echte knokploegen tegen Duitsers bestond uit Joden. Joden waren betrokken bij de Februaristaking. Joden bewaarden wapendepots en distributiebonnen en ontvreemdden en vervalsten documenten. Bij de aanslag op het Amsterdamse bevolkingsregister was minstens één Jood betrokken. Joden hielpen Joden en niet-Joden ontkomen via België en Frankrijk. Joden waren oprichters en medewerkers van de ondergrondse pers. Nederland capituleerde op 15 mei 1940: reeds in juli 1940 kreeg een NSB'er in Heemstede het verzoek of twee officieren de hele nacht in zijn tuin mochten zitten om te onderzoeken of het waar was dat in de omgeving Joden 's nachts lichtsignalen met Engelse vliegers wisselden. 'Je moest maar zo brutaal mogelijk zijn, want de Duitsers verwachtten dat je gehoorzaam was',

citeert Presser een Joodse koerier die de oorlog overleefde. In Westerbork hielpen Joden gevangenen ontsnappen. 'Een hele organisatie ontstond van vervalste papieren en stempels. Een brutale Jood in koerierscamouflage reisde in en uit het kamp en zette ontsnappingsplannen op. Een andere Jood, 20 jaar oud, bediende een klein locomotiefje met aanhangwagens voor de buitendienst en smokkelde daarmee kinderen langs de controle. Hoewel dat kon, weigerde hij zelf Westerbork te verlaten. Andere leden van zijn groep volgden dit voorbeeld en hebben dat met de dood bekocht.

Het ontzag voor het Joods verzet was zo groot dat de Sicherheitspolizei rapporteerde dat achter elke aanslag een Jood schuilging. Misschien, schreef Presser, zou er een 'hele folklore om Joodse verzetsdaden zijn ontstaan, van durfals, saboteurs, 'brutale bliksems', kortom van Joodse helden, indien er een behoorlijk aantal waren overgebleven.'

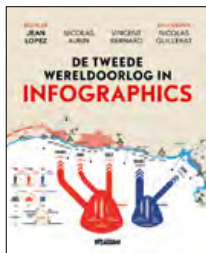
Maar Presser constateerde ook dat de geallieerde oorlogvoerenden en 'vele niet-Joden in Nederland' achteraf de 'Joodse deelneming aan het verzet verkleinden of wegretoucheerden'. Dat was volgens de historicus een uitvloeisel van een antisemitische instelling. 'Maar ook bij wie geheel vrij was van antisemitisme, komt men de uitspraak tegen dat de Joden zo weinig durfden, zo weinig deden, dat ze zich maar lieten afslachten.' Onlangs hoorden we het wéér, in een interview in *De Telegraaf* met de kandidaat-voorzitter voor de Eerste Kamer namens het Forum voor Democratie, ex-generaal Toine Beukering. Hij zei: 'Ik ben altijd geïntrigeerd geweest hoe dat toch kan. Dat de Joden – zo'n dapper strijdbaar volk – als makke lammetjes gewoon door de gaskamers werden gejaagd.'¹

De Joden zouden hun lot hebben aanvaard 'met een gelatenheid, die verwondering, ja, ergernis opwekte', schreef Presser. 'Is dat historisch tekort van het Nederlandse volk? Of heeft er ermee te maken dat zovelen deze Joden aan hun lot hebben overgelaten?'

De Eerste Kamervoorzitterskandidaat is geen antisemiet, eerder het tegenovergestelde, en heeft in de Tweede Wereldoorlog niemand aan zijn lot overgelaten. Het is dat vermaledijde historische tekort waaraan het zoveel Nederlanders ontbreekt.

¹ Inge Lengton en Wouter de Winther, 'FvD-kandidaat voorzitter senaat: 'Oekraïners kunnen MH17 hebben neergehaald. Toine Beukering gelooft in zijn kansen', in: *De Telegraaf*, 8 juni 2019.

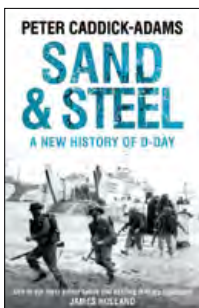
SIGNALERINGEN

De Tweede Wereldoorlog in infographics

Door Jean Lopez e.a.
Amsterdam (Uitgeverij Nieuw Amsterdam) 2019
192 blz.
ISBN 9789046824948
€ 32,99

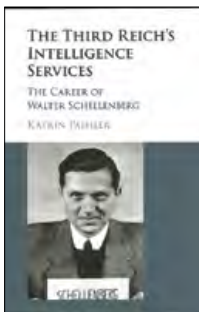
In *De Tweede Wereldoorlog in infographics* brengen Franse auteurs uiteenlopende aspecten van het conflict in beeld. Het boek is opgezet in vier delen: het materiële en het menselijke kader, wapens en legers, veldtochten en veldslagen en eindoverzicht en tweedeling. Het bevat meer dan 350 infographics en kaarten, voorzien van begeleidende teksten. Jean Lopez, hoofdredacteur van het tijdschrift *Guerres et Histoire*, zegt dat het boek daarmee meer is dan een databank. De auteurs gebruikten bronnen uit diverse landen en laten de lezer, die circa zestig thema's gepresenteerd krijgt, steeds schakelen tussen verschillende niveaus van begrip en analyse.

Sand and Steel

A New History of D-Day
Door Peter Caddick-Adams
New York (Random House) 2019
1072 blz.
ISBN 9781847948281
€ 41,-

De Britse Militair historicus Peter Caddick-Adams analyseert in *Sand and Steel* uitgebreid de geallieerde voorbereidingen voor D-Day en het verloop van de landingen op 6 juni 1944 op de kust van Normandië. Hij beschrijft de infanteristen die de stranden opgestuurd werden, luchtlandings- en marineoperaties, geallieerde luchtaanvallen en Duitse tegenacties. Caddick-Adams kijkt tevens welke gevolgen de voorbereidingen hadden voor het Britse platteland, waar enorme militaire kampen werden gevestigd. Volgens de auteur eisten voorbereidende oefeningen uiteindelijk meer levens dan de gevechten op 6 juni zelf. Hij zet zich af tegen het beeld dat de invasie vooral slaagde door de inzet van de Amerikanen.

The Third Reich's Intelligence Services

The Career of Walter Schellenberg
Door Katrin Paehler
Cambridge (Cambridge University Press) 2019
372 blz.
ISBN 9781316610145
€ 33,-

Katrin Paehler gaat in *The Third Reich's Intelligence Services* dieper in op Walter Schellenberg, die in 1944 hoofd werd van Amt VI, de buitenlandse veiligheidsdienst van het onder de SS vallende Reichssicherheitshauptamt in nazi-Duitsland. Paehler beschrijft de carrière van de in 1910 geboren Schellenberg, zijn toetreden tot de SS en zijn bevordering tot chef van Amt VI. Schellenberg stelde alles in het werk om zijn dienst de beste positie te geven in de concurrentiestrijd met de Abwehr, de militaire inlichtingendienst. Paehler, die recent vrijgegeven archieven in de VS, Duitsland en Rusland raadpleegde, behandelt ook de frictie van Amt VI met het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Fighting the People's War

The British and Commonwealth Armies and the Second World War
Door Jonathan Fennell
Cambridge (Cambridge University Press) 2019
966 blz.
ISBN 9781107030964
€ 29,-

Fighting the People's War is een uitgebreide studie van Jonathan Campbell naar de samenstelling en inzet van het Britse en Gemenebest-leger in de Tweede Wereldoorlog. Naast het Verenigd Koninkrijk kende dat leger eenheden uit Australië, Canada, India, Nieuw Zeeland en Zuid-Afrika. Het doel van Campbell is geweest om een militaire, politieke en sociale geschiedenis te schrijven. Hij kijkt naar het optreden van de militairen in talloze operaties en beschrijft hoe de oorlog hun politieke en sociale overtuigingen beïnvloedde. Campbell trekt de lijn vervolgens door naar de onmiddellijke naoorlogse maatschappelijke constellatie van de betrokken landen, waar de militairen met hun stemgedrag een grote invloed op hadden.

